శ్రీ

రామాయణరత్నాకరము

గ్రంథకర్త

వంగీపురం రంగస్వామయ్యంగారు

పాకాల

 [వెల ఒక రూపాయి.

శ్రీః

రాళ్లపల్లి అనంతకృష్ణశర్మ

R. ANANTHA KRISHNA SARMA

READER IN MUSIC

SRI VENKATESVARA ORIENTAL INSTITUTE

TIRUPATI

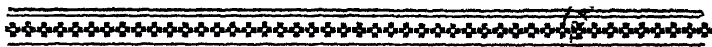
Date 19—12—1954.

శ్రీ వంగీపురం రంగస్వామయ్యంగారు రచించిన రామాయణ
రత్నాకరమును అందందు చూచితిని. శ్రీరామునిమీఁది భక్తియు, శ్రీ
రామాయణమునందలి రుచియు వీరి నీకార్యమునకు ప్రేరేచినవి. వాల్మీకి
మహాకవీశ్వరుని మార్గమునే యనుసరించి, యాతని మాటల ముత్యాలే
సంగ్రహించి సుగ్రహమగు వచనముగా వీ రనువదించినారు. ఇది ప్రధాన
ముగా జిజ్ఞాసువులగు స్త్రీ బాల వృద్ధులకు శ్రీరామచరితామృతమును గ్రోల
నందిచ్చును. మఱి అందందు వ్యాఖ్యాతల భావములును చతురతతో కథా
ప్రణాళిలో మేళగించినారు గనుక సామాన్యముగ వాల్మీకి కావ్యరత్నము
చదువుకొనఁగలవారికిఁగూడ తెలిసికొని రసింపఁదగిన యనేక విషయము
లిందు గలవు. ఎంద ఱెన్ని విధముల వ్రాసినను పునరుక్తి యనిపింపనిది
శ్రీరామకథ. మఱి శ్రీ రంగస్వామయ్యంగారి శయ్య మధురమై కోమల
మైనది. ఉపాధ్యాయవృత్తిలో ఎన్నో సంవత్సరములు మెదిగినవారు గనుక
విద్యార్థుల హృదయ సౌకుమార్యమును చెఱుపని శైలిని వీరు అలవరుచు
కొన్నారు. దీనికి ఆంధ్రలోకము స్వాగతమిచ్చును గాక యని ఆశంసించు
చున్నాను.

రా. అనంతకృష్ణశర్మ.

విషయసూచిక.

———:0:———

శ్రీ

రామాయణరత్నాకరము

16. విభీషణశరణాగతి

రామాదులు సముద్రతీరముసేరుట.

సీతాదేవినిగూర్చి హనుమంతుఁడు చెప్పిన మనోహరము లగు వాక్యముల కానందించి రామచంద్రుఁడు సుగ్రీవాదులం జూచి " ఆహా! గరుత్మంతుఁడును వాయుదేవుఁడును గలసి చేయఁగల కార్యమును హనుమంతుఁ డా సముద్రమును దాఁటుటచేఁ జేసినవాఁడయ్యె. ఇట్టి యద్భుతకార్య మెవరు నింతకు ముం దెన్నఁడు చేసియుండ లేదు. హనుమంతుని శక్తిసామర్థ్యములు వర్ణింప నశక్యము. యజమానుని యాజ్ఞ ననుసరించి కార్యము సాధించుటయేగాక దాని కనుగుణముగ నంతకంటె నెక్కువగఁ జేసినభృత్యుఁ డుత్తముఁడు. యజమానుఁడు చెప్పి నంతమాత్రమే చక్కఁగఁ జేయువాఁడు మధ్యమ భృత్యుఁడు. యజమానుఁడు చెప్పియుఁ జేయనివాఁ డధముఁడగును. హనుమంతుఁడు సముద్రమునుదాఁటి, చొరనలవిగాని లంకలోఁ బ్రవేశించి యెదిరింప వీలుగాని రాక్షసులబారినుండి తప్పించుకొని యశోకవనధ్వంసముచేసి రాక్షసవీరులఁ బరిమార్చి రావణునకు హితముసెప్పి సామోపాయము నుపయోగించి విఫలుఁడై లంకనుదహించి సీతనుజూచి యానవాలిచ్చి యానవాలు గైకొని సురక్షితముగ మనలఁ గూడిన విధమునుజూడ

హనుమంతుని ప్రభావము మిక్కిలి పొగడఁదగినదగుట నందుల కతని కీయఁదగిన బహుమాన ముత్తమమైనదిగ నుండవలెను. అట్టిది నా పరిష్వంగమే" యని హనుమంతుని కౌఁగిలించెను. ఇట్టి యసాధారణ గౌరవమునకు హనుమంతుఁ డెంతయుఁ దగినవాఁడని యిఁకముందు జరుగబోవు విషయములవలన స్పష్టమగును.

భయంకరమగు సముద్రమును వానరులెల్ల రెట్లు దాఁటగలరని రాముఁడు ఖిన్నుఁడై యుండ సుహృదుఁడగు సుగ్రీవుఁడు "రఘువీరా! రాబోవువిషయములఁ దెలిసిన నీవు సామాన్యునివలె శోకింపఁదగదు. సీతయున్నచోటు తెలిసినది. ఈవానరులు కామరూపులు, కామగమనులు. వీరి నందఱిని దక్షిణతీరము చేర్చుభారము నాది. శోకమువలన నుత్సాహము చెడును. అందువలన దైన్యముగలుగును. దానివలన నర్థము నశించును. అందువలన నాపద సంభవించును. కనుక శోకమువిడువుము. ధైర్యమువహింపుము. ఉత్సాహముతోఁ గార్యమునకుఁ గడంగుము. క్షత్రియునకు ధర్మయుద్ధము కర్తవ్యము. కోపముపూనకున్నఁ బౌరుషమున్నయగును. కనుక రామచంద్రా! నీకేజయముగలుగును. కొన్ని మంచిశకునము లును గలుగుచున్నవి" యనెను.

సుగ్రీవుని హితవచనములువిని శోకముడిఁగి రాముఁడు హనుమంతునితో "ఆ లంకానగరదుర్గప్రాకారము లెటులున్నవో వివరింపు" మనెను. అంత మాటలపొందునెఱిఁగిన హనుమంతుఁడు "రాఘవా! లంకానగరము త్రికూటపర్వతముమీఁద నున్నతమగు ప్రాకారములతోను, లోతైన యగడ్తలతోను

శత్రువుల నిరోధింపఁదగు సాధనములతోను గూడి యజేయ ముగనున్నది. రావణుని బలపరాక్రమము, తపఃప్రభావము, కుబేరాదుల జయించి తెచ్చిన పుష్పకవిమాన మద్భుతములు. అతనియైశ్వర్యము సాటిలేనిది. అతఁడు రథగజతురగపదాదుల నాయాచోట్ల నుంచి పురద్వారముల సంరక్షణకుం దగిన బలముల నందం దునిచి గూఢచారులమూలమున శత్రువుల గుట్టుమట్టులు తెలిసికొనుచు శాస్త్రకోవిదులును మంత్రనిపుణులును బలపరాక్రమములుగల మంత్రులతోను మహాబలులగు కుంభకర్ణ నికుంభాదులతోను దేవేంద్రుని జయించిన మహాశూరుఁడగు తనకుమారుఁడింద్రజిత్తుతోనుగూడి శత్రువులెదిరింప వీలుగాని తేజముతో వెలయుచున్నాఁడు. నేనిప్పటి కతని సైన్యములో నాలవవంతు నాశముచేసితిని. మనలో నంగదుఁడు, ద్వివిదుఁడు, మైందుఁడు, జాంబవంతుఁడు, నలుఁడు నీలుఁడు, పనసుఁడను వీరశిఖామణులా నగరమును సమూలముగ నిర్మూలింపఁగలవారు. వారి కతిశీఘ్రమున నాజ్ఞయిమ్ము" అనెను.

హనుమంతుఁడిట్లుచెప్పినంత రామచంద్రుఁడు సుగ్రీవుని జూచి "ఇప్పుడు సూర్యుఁడు మధ్యాకాశమున నున్నవాఁడు. ఇది యభిజిన్ముహూర్తము. ఇది జయముగలిగించును. ఇప్పుడే బయలుదేరుదము. నాకు నేఁడు సాధనతారయగును. నా కుడికన్నదరుచున్నది. ఇది మంచిశకున"మనిచెప్పి సర్వసేనాని యగు నీలునిఁజూచి "నీలా! గజుఁడు, గవాక్షుఁడు, గవయుఁడు గొప్పసేనలతో ముందు నడువనిమ్ము. ఋషభుఁడు కుడివైపునను, గంధమాదనుఁ డెడమవైపునను సైన్యములతో

వత్తురుగాక. నేను హనుమంతు నెక్కి సైన్యమధ్యమునవత్తును. లక్ష్మణుఁ డంగదు నారోహించి వచ్చును. జాంబవంతుఁడు, వేగదర్శి, సుషేణుడు, ధూమ్రుఁడు వెనుకభాగమున వత్తురు గాక"యని యాజ్ఞాపించెను. వానరసైన్యములు నదులు, గిరులు, వనములు, పట్టణములు, పల్లెలు గడచి సింహనాదములు సేయుచు నమితోత్సాహముతోఁ బోవుచుండెను. ఆ సైన్యములో వానరులొకవైపు, కొండముచ్చులొకతట్టు, భల్లూకము లొకవైపునను సేనాపతుల నాజ్ఞల ననుసరించి యాకాశము నన్నెగల సముద్రపుగట్టు చేరిరి. నీలుఁడు వానరయూథపతులకుఁ దగిన కట్టుదిట్టములు చేసెను.

ఇట్లుండ రాముఁ డా సముద్రమునుజూచి లక్ష్మణుని వైపు తిరిగి "సౌమ్యా! కాలక్రమమున శోకము తగ్గునుగదా. నాకది హెచ్చుచున్నది. సీతావియోగదుఃఖము నాకు భరింపరానిదిగనున్న"దని చెప్పి "ఓవాయుదేవా! నీవు సీతనుదాకి నన్నుఁదాకుము. అందుచేనైనను సీతనుదాకినసుఖము నేనను భవింతును." నేనీ భూమిపైఁ బనుండిన సీతయు నేలమీఁద నుండుటచే నొకేభూమి మా యిరువురకు శయ్యగనుండుటచే నేనామెతోనున్నాననియే భావించెద" ననిన లక్ష్మణుఁ డోదార్చ శాంతించి సంధ్యావందన మర్పించెను.

రావణుఁడు మంత్రులతో నాలోచించుట.

అంట లంకలో రావణుఁడు సభయందలి మంత్రులఁజూచి "మతిమంతులారా! ఒక్క హనుమంతుఁడుచేసిన కార్యములను జూడ మనకు హానికలుగనున్నదని తెలియుచున్నది. రాజెట్టి

బుద్ధిమంతుఁడైనను నీతిజ్ఞులగు మంత్రులతో మంచిచెడుగు లాలోచించి వారి యెల్లరి యామోదముతోఁ బను లుచేయునో వాఁడే జయముపొందును. కావున రామునివలనఁ గలుగఁగల యాపద నెట్లు తప్పించుకొని నా కోరికఁ దీర్చుకొనఁగలనో యాలోచించి మీమీ యభిప్రాయములఁ జెప్పు" డనెను.

వెంటనే నీతినియమములుగాని సాధకబాధకములుగాని తెలియని రాక్షసులు "మహారాజా! ఈశ్వరుని చెలికాఁడును మహాబలుఁడును యక్షుల కధిపతియునగు కుబేరుని జయించితివి. నాగులను దానవులను ప్రాణాంతకుఁడగు యముని సకల దిక్పాలురను దేవేంద్రుని జయించిన నీకు సామాన్య మానవుఁడగు రాముఁడెంత?" యనిరి.

సేనాపతియగు ప్రహస్తుఁడు లేచి 'ప్రభువరేణ్యా! దేవ దానవ నాగ యక్ష గంధర్వులు నీకు బానిస లగుదురు. ఈ యల్పవానరు లేమిచేయఁగలరు? ఆజ్ఞాపింపుము. ప్రపంచమున వానరశబ్దము లేకుండునట్లు చేసివత్తు" ననెను. దుర్ముఖుఁడను వాఁడు "ఒక్కవానరుఁడువచ్చి మనమిందఱుండ లంకజొచ్చి కాల్చి వీరు లనేకుల వధించెనే. ఆజ్ఞాపించిన ముల్లోకములలో వానరులు లేకుండఁ జేసివత్తు" ననెను. వజ్రదంష్ట్రుఁడు లేచి "రాజా! నేనుమాత్రమేపోయి రామలక్ష్మణులను సుగ్రీవుని హతముచేసి వానరులఁ ద్రుంచి వత్తును. మనలోఁ గొందఱు మానవరూపములఁబోయి "రామచంద్రా! మేము భరతుఁడు పంపఁగా వచ్చితిమి. నిన్ను గొనిరమ్మని పంపెనని చెప్పిన రాముఁడు వారితోఁబోవును. అప్పుడు మేమా వానరసైన్యము నాశముచేతు" మనెను. కుంభకర్ణుని కుమారుఁడు నికుంభుఁడు

లేచి "మీరందఱిచ్చట మహారాజుతోనుండుఁడు. నేనొక్కఁడనే రామలక్ష్మణులను సుగ్రీవ హనుమదాది వానరులను జంపివత్తు" ననెను.

అప్పుడు నికుంభుఁడు, రభసుఁడు, సూర్యశత్రుఁడు, మహాపార్శ్వుఁడు, మహోదరుఁడు, ఇంద్రజిత్తు మున్నగువారెల్లఱు తీక్ష్ణములగు నాయుధములతో రావణునిజూచి "ప్రభూ! ఆజ్ఞయిమ్ము. ఇప్పుడే మేమందఱముపోయి శత్రువుల నిర్మూలము చేసివత్తు"మనిరి. అంత విభీషణుఁడు వారినెల్లఱఁగూర్చుండఁజేసి నమస్కరించి "అన్నా! తొందరపడి చేయుపనులు సఫలములుగావు. శత్రుబల మెట్టిదని యాలోచించుట యుక్తము. రాముఁడు బలహీనుఁడుగాఁడు. ఖరదూషణాదులఁ బదునాల్గువేవుర నొక్కఁడే వధించెను. అందుచే నతఁడు క్రూరుడందురా? తొలుత నతనిమీఁది కెత్తిపోయినవారలు రాక్షసులే. హనుమంతుఁ డల్పబలుఁడనుట నిజముగాదు. సముద్రమును దాఁటుట సామాన్యమా? నీవుపంపినసైన్యము నంతయు నొక్కఁడే హతముసేసెనే. లంకాపురము సకలైశ్వర్యములతోఁ దులతూగుచున్నది. నీవు మహోన్నతదశయందున్నావు. ఇట్టిరాజ్యమును నిన్ను నీకీర్తిని గాపాడుకొనుము. నేను ప్రియముపలుకువాఁడనుగాను. హితమునే పలుకుచున్నాను. నీక్షేమమే నా క్షేమము. నీయైశ్వర్యమే నాయైశ్వర్యము. నీవుచెడుటనుజూచి యోర్వను. రామునిధర్మపత్నిని పరమపతివ్రతను సీతాదేవిని రామునకొసఁగుము. రాముఁడు తనపట్ల యపరాధముచేసిన వానినిగూడ క్షమించును. సీత నిచ్చివేయుము. సుఖింపు" మనెను. రావణుఁడు సభచాలించి స్వగృహము చేరెను.

విభీషణుఁడు మఱువాఁడుదయము రావణునిగృహాము నకుంబోయి హితవాక్యము లెన్ని జెప్పినను రావణుఁడు వినక నతనివీడ్కొలిపి సభామంటపమునకుఁబోయెను. అచ్చట దశ కంఠుఁడు ప్రహస్తునిఁజేరఁదీసి "ప్రహస్తా! సీతనుగొని తెచ్చిన నాఁటినుండియు నా మనసు చెడియున్నది. ఎన్నిదినములుగ నెన్నియుపాయము లుపయోగించినను నన్ను వలవదే. ఆమె రూపలావణ్యములను జూడఁజూడ నాకు మోహము మించు చున్నది. రామాదులను వధించినఁగాని సీత నన్ను ప్రేమింప దని తోఁచుచున్నది"యనెను. అంత సేనాధిపతియగు ప్రహ స్తుఁడు "మహారాజా! కష్టపడి కాననమునుండి తెచ్చిన తేనెను పానముచేయనివానివలె జనస్థానమునుండి కష్టపడి తెచ్చిన సీతతో సుఖింపకుండుటఁ దగదు. బలాత్కారముననైన నామెను వశపఱచుకొనుము. నేనుండ నీ కెంతమాత్రము సందేహ మక్కఱలేదు. రామాదుల ససైన్యముగఁ దునుమాడుదును" అనెను. అంత రావణుఁడు "మున్నొకపరి పుంజికస్థలయను నప్సరస బ్రహ్మదేవునొద్దకుఁబోవుచుండ నామెను బలాత్కార మునఁ జేపట్టినందున బ్రహ్మదేవుఁడలిగి "నీవెన్నఁడైనఁ బరస్త్రీని బలాత్కరించిన నీతల ముక్కలగు"నని శపించెను. గనుక సీతను దాఁక వెఱతును. రాముఁడు నాపరాక్రమ మెఱుఁగక యుద్ధమునకు వచ్చుచున్నాఁడు. అతనిగతి మీరెల్లఱుచూతురు గాక' యనెను. కుంభకర్ణుఁడు గంభీరధ్వనితో "అన్నా! నీవు మందాలోచన లేనివాఁడవు. సీతను దెచ్చునాఁడు ముందుగ మాతో నాలోచింపనిదోషము నీకిట్టియిక్కట్టు దెచ్చినది. అయి నను నేను శత్రువులజయించి నీకు మేలుచేసెద" ననెను.

విభీషణుఁడు మఱల హితముసెప్పుట.

వీరిమాటలు విని ధర్మస్వభావుఁడగు విభీషణుఁడు నమస్కరించి "రాజా! సీత నీపాలిటి కాళసర్పమని యెంచుము. ఆమె స్త్రీరూపముననున్న నీ మృత్యుదేవతయే. ఆమెను రామునకిచ్చినఁగాని నీకుఁ బ్రాణము దక్కదు. ఈ ప్రహస్తుఁడు, మహాపార్శ్వుఁడు, ఇంద్రజిత్తు మఱియెవ్వరేని యుద్ధమున రాము బాణమునుండి తప్పించుకొనలేరు. నీవు దేవేంద్రుని మఱుఁగు జొచ్చినను మృత్యుదేవతవశముననున్నను బాతాళమునకుఁ బోయినను రాముఁడు తప్పక వధించును. ఆపదలో రాఁబోవు వినాశము నెఱుఁగక లేనిపోని గర్వంపుమాటలాడు వీరిని నమ్మకుము. నేను నీకు హితమునుగోరి నీకును లంకకును క్షేమమగుమార్గముఁ జూపుదును. యజమానుని శ్రేయముగోరక పొగడుట తగ"దనెను.

ఇంద్రజిత్తామాటలువిని రోషముతో "పినతండ్రీ! ఆహా! ఆశ్చర్యము! కులస్త్రవంశమునఁబుట్టి యిట్టి పిరికితనమా? నీ భయము నీతో నుంచనిమ్ము. మా కంటఁగట్టకుము. పౌరుషమునకును బరాక్రమమునకును బ్రసిద్ధులమగు మమ్ముఁ దూలనాడెదవా? దిక్పాలురును దేవేంద్రుఁడును మాచే నోడింపఁబడుట నీకుఁ దెలియదా? మాముందట నీయిట్టిమాట చెల్లునా?" యనెను. విభీషణుఁడామాటలువిని "నాయనా! నీవు బాలుఁడవు. అనుభవములేనివాఁడవు. పరాక్రమవంతుఁడవే కాని శత్రువుయొక్క బలమునుగూర్చి నీ కెంతమాత్రముఁ దెలియదు. దాని నెఱుఁగక యుద్ధసమయమున నాలోచనఁ జెప్పఁబూనుట

సాహసము. ప్రహస్తుఁడొక దుష్టుఁడు. వానిని మించినదుష్టుఁడు మహాపార్శ్వుఁడు. వా రిరువురిని మించినవాఁడవు నీవు. చాలు నీ యాగడములు" అని యన్నవైపు తిరిగి "మహాబాహో! ధన కనక రత్నములతో సీతను రామున కర్పించి ధన్యుఁడవగుటమాత్రమే నీకు మేలగు" ననెను.

విభీషణుఁడు రావణుని వీడిపోవుట.

కేవలము చెవుల కింపుగనుండుటయేగాక అర్థముతోఁ గూడి గొప్ప మేలునుగలిగింపఁదగిన విభీషణునిమాటలు విని యానందించి బుద్ధిని మార్చుకొని యధర్మము విడిచి శాంతము పొంది విభీషణుని మహోపకారమును వేనోళ్ళఁగొనియాడుటకు మాఱు మృత్యువుచేఁ బ్రేరితుఁడైన దుష్టుఁడగు రావణుఁడు కోపముతోఁ బరుషముగ విభీషణునితో "పాముున్న యింటిలోఁ గాపురముండవచ్చునుగాని మేకతోలు గప్పుకొనిన తోఁడేలు వలెను, పాలవలె నగపడుచుండు విషకుంభమువలెను, వెలికి మేలుసేయువానివలె నటించి శత్రుపక్షమున నభిమానముగల తోఁబుట్టువుతో సహవాస మెన్నఁటికిఁదగదు. లోకములో దాయాదుల నడవడి నెఱుఁగుదుముగదా. ఒకఁడు విద్యయందును, గుణమునందును, నైశ్వర్యమునందును, పదవియందును, కీర్తియందును గొప్పగనుండిన నతని దాయాదు లసూయాపరులై యాతనిదూషింతురు. మున్ను పద్మవనమను పేరుగల యరణ్యమున నేనుఁగులగుంపు తమ్ముఁ బట్టవచ్చినవారిని చూచెఁగాఁ దమలోఁదామిట్లు చెప్పుకొన్నవఁట. "మనకు వేఁటగానివలనఁగాని, తీక్ష్ణమగు నాయుధములవలనఁగాని, పాశము

వలనఁగాని భయములేదుగాని మనలఁబట్టవచ్చువారితోనున్న మనదాయాదివలన భయముగలుగుచున్నది. ఏలన నవి మన గుట్టుమట్టు లరసి మనలఁబట్టికొనఁ దోడ్పడుచున్నవి. గోవు లున్నచోట సంపదయు, బ్రాహ్మణులయెడ నింద్రియజయము ను, స్త్రీలయెడ చపలబుద్ధియు, జ్ఞాతులవలన భయమును గల వందురు. నీటిలో మొలిచిన తామరాకుపై నీటిబిందువులు పడిన నవి విడివిడిగ నుండునట్లు జ్ఞాతు లెంతకాలము కూడ వసిం చినను వారిమనసు గలిసియుండదు. తేనెటీగలు మకరంద మును బొందినంతనే యాపువ్వును విడిచిపోవును. అట్లే విభీ షణా! నీ విన్నిదినములు నావలన ననేకసుఖము లనుభవించి యిప్పుడు శత్రుపక్షపాతివై తివి. దుష్టులస్వభావ మిట్టిదేయగు ను. కావున్న నన్ను గౌరవించక నాకీర్తి నాశ మొందువిధముగ మాటలాడుదువా? నీవు గనుక నూరకుంటినిగాని వేఱొకఁడై యుండిన నిప్పుడే చంపియుందును. ఛీ! చాలు నీమాటలు, పొమ్మావల" యనెను.

ఈవిధమగు తిరస్కారము సహింపలేక విభీషణుఁడు నలువు రనుచరులతో గదలుచేతఁబూని యంతరిక్షమున కెగసి యప్పటికిని యన్నకు హితముచేయనెంచి "రాజా! నీవు జ్యేష్ఠుఁ డవు, తండ్రికి సమానుఁడవు. నీమాట కెదురాడను. కాని నీవు నీతిదప్పి యధర్మమార్గమునఁ బోవుచుండుటఁ జూచుచు నూర కుండుటెట్లు? నీవు రాజవు. నీకిట్టిబుద్ధితగదు. మేలుకీళ్ళ నాలో చింపుము. నిన్నునీ వేరీతినైన రక్షించుకొనుము. నీవు నాపుత్రుఁ డని, తమ్ముఁడని, మంత్రియని, సేనానియని, నా బంధువులని నామిత్రులని యెవరెవరిని నమ్ముచున్నావో వారెల్లను నీవు

నన్ను దూషించినట్టి దోషముగలవారు. నీమేలునుగోరువారు కారు. ఇప్పుడు చెడియుండు నీబుద్ధి యింకను జెడిపి నిన్ను నరకమునకుఁబోనీయ సిద్ధముగనున్నవారని తెలిసికొని యిప్పుడైనను నిన్నువిధిలేకవిడిచిపోవు హితంకరుఁడనగు నామాటవిని సుఖింపు"మని వెడలిపోయెను.

రామ విభీషణ సమాగమము.

రావణునిచే నవమానింపఁబడి యింకఁ దన కిచ్చట చోటులేదని తలఁచి తనశరీరములో నొకభాగము వ్రణముచేఁ గ్రుళ్ళినచో దుష్టాంగమును ఖండించి శేషాంగమునకుఁ జికిత్స చేసి రక్షించుకొనుట ధర్మమను న్యాయముననుసరించి, యెన్ని విధముల నెన్నిదినము లెన్నిపర్యాయములు హితముచెప్పినను నధర్మమార్గమును వీడిరానని ధిక్కరించినవాఁ డన్నయైనను విడువకఁ దప్పదని తీర్మానించి శీఘ్రమున విభీషణుఁడు రామలక్ష్మణులుండు సముద్రపుటుత్తరతీరముసేరి సుగ్రీవాది వానరులేమి యపకారముసేయుదురోయని భయపడుచు నంతరిక్షమున గదాధరులగు నలువు రనుచరులతో నిలుచుండెను.

ఇంతలో సుగ్రీవుఁడు వీరినిచూచి సందేహించి హనుమదాదులఁజూచి "ఆయుధధరుఁడై నలుగురుతోడుగొనివచ్చిన నిశాచరుఁడు తప్పక మనకు హానిచేయు"ననినంతనే వానరులు వృక్షములను కొండల నెత్తికొని వారినిచంప ననుజ్ఞ యిమ్మని సుగ్రీవుని గోరిరి. వీరిట్లు మాటలాడుటఁజూచియు నుత్తమోపాయము దెలిసిన విభీషణుఁడు పెద్దగొంతెత్తి "నేను దుర్మార్గుఁడగు రావణుని తమ్ముఁడను విభీషణుఁడను పేరుగలవాఁడను.

ఆ దురాత్ముఁడు నీతినియమములేక జనస్థానమున నొంటరిగ నున్న రామపత్నియగు సీతాదేవినిగొని తెచ్చుచు మార్గమునఁ దన్నడ్డగించిన వృద్ధగృధ్రమగు జటాయువునుజంపి సీతను గటికకావలితో నశోకవనమునఁ జెఱఁబెట్టినాఁడు. ఎట్టి పాప మెఱుఁగని రామునిధర్మపత్నిసతనికిచ్చి రాముని మైత్రిగోరుమని నే నెన్నివిధముల బోధించినను మరణముసమీపించినవాని కౌషధము పట్టనట్లు నాహితవచనములు రావణునిమతి కెక్క లేదు. అతఁడు నన్ను సేవకునివలె నీచముగ నవమానించెను. అంత దానిని సహింపలేక నాఁబిడ్డలవదలి సకలలోకరక్షకుఁ డగు రఘుకులతిలకుఁడగు రాముని శరణు వేఁడుమన్నానని యమ్మహాత్మునిఁ కెఱిగింపుఁ" డనెను.

విభీషణుఁడు రాముని శరణుఁజొచ్చుట.

అంత బుద్ధిమంతుఁడగు సుగ్రీవుఁడు లక్ష్మణునిముందట వానరులమధ్య రామునితో " ఈ విభీషణుఁడు రాక్షసుఁడు. పైగా రావణునితమ్ముఁడు. నలువురఁగూడివచ్చినాఁడు. ఆయుధము లున్నవి. శత్రుపక్షపువాఁడు. ఇది యుద్ధసమయము. ఇప్పు డొకవేళ మనకు సహాయముగావలసియుండిన నడవి మనుష్యులుగాని, జీతములిచ్చిగాని భృత్యులఁజేర్చుకొనవచ్చు ను. శత్రుపక్షపువారి నెన్నఁడును నమ్మి చేయనీయరాదు. వాఁడు శరణాగతుఁడందువా? నీవు శరణాగతరక్షకుఁడని తెలిసినవాఁడు. అందువలన నిన్ను మోసపుచ్చుటకై నీకిష్టముగ లుగునట్లు చెప్పినాఁడు. అందొకమాత్రము సత్యములేదు. రావణుఁడు మన గుట్టుమట్టుల నెఱింగిరమ్మని పంపఁగా వచ్చిన

వాఁడే. సమయముచూచి మనలఁజంపును. రాక్షసులు కామ రూపులు, మాయావులు, మఱియుఁ గ్రూరులు. వానిని నమ్మ రాదు. కనుక విభీషణుని చేరనీయరా" దనెను. అంత రామ చంద్రుఁడు దక్షిణవానరులఁజూచి "మీరాజగు సుగ్రీవుఁడు నాహితముఁగోరి నాకు మేలగువిధమును జెప్పినాఁడు. ఇప్పుడు మీలో నెవరెవరి కెట్టియభిప్రాయము లుండినను దాచకఁ జె ప్పుట సత్పురుషుల లక్షణము" అనెను. అంత వానరులు "రాఘవా! ముల్లోకములలో నీకుఁ దెలియనివిషయము లేదు. నీవు సత్యసంధుఁడవు, ధర్మాత్ముఁడవు, బుద్ధిమంతులలో మేటివి, మహాశూరుఁడవు, దృఢసంకల్పుఁడవు. నీకన్నియుఁ దెలిసియుం డినను వానరులైనను సుహృదులమగుట మమ్ము గౌరవించు నిమిత్తమిట్లు మాయభిప్రాయముల నడుగుచున్నావు. మేమును నీయందలి గౌరవభావముచే నీకుఁ దెలిసియున్నను మాయభి ప్రాయముల నీయాజ్ఞఁ బాటించి తెలిపెదము" అనిరి. అంత యువరాజును బుద్ధిమంతుఁడు నగు నంగదుఁడు "విభీషణుఁడు శత్రుపక్షమునుండి వచ్చినందున సందేహింపఁదగినవాఁడే. వెం టనే యతనిమాటలను నమ్మరాదు. కుటిలబుద్ధిగలవారెన్నఁడు నిజముపలుకరు. వారితలంపు నితరులకుఁ దెలియనీయక మంచి వారివలె నటించి నయముగమాటలాడి నమ్మించి కలసి మెలఁ గుచు సమయముఁజూచి కీడుచేయుదురు. ఇతఁడు మన మేము లుపాటునకుండునపుడు మనలఁజంపును. లోకములో నొక్కొ క్కనియందును గుణదోషము కలిసియేయుండును. గుణము లెక్కువయున్న గ్రహింపవలెను. దోషములెక్కువయున్నఁ ద్యజింపవలెను. కనుకఁ బరీక్షించుట మేల"నెను. శరభుఁడు

లేచి "పురుషసింహా! ఒకచారునిఁబంపి యితనిగుట్టు దెలిసికొని సందేహము తొలగినపిదపఁ జేర్చుకొనవచ్చు"ననెను. వయో వృద్ధుఁడును జ్ఞానవృద్ధుఁడునగు జాంబవంతుఁడు "ఇతఁడు శత్రు పక్షమునుండి వచ్చినవాఁడు. ఇతఁడు వచ్చిన కాలదేశములు యుక్తములుగావు. కనుక నితనిఁజేర్చుట యుక్తముగా"దనెను. న్యాయాన్యాయములు దెలిసినవాడగు మైందుఁడు లేచి "నరోత్తమా! బుద్ధిమంతు నొకనిఁబంపి మృదుమధురముగ నతనితో మాటలాడి రావణుఁ డేమిచెప్పుచున్నాఁడని యడిగి యుత్తరియుత్తరమువలన సాధువో దుష్టుఁడో తెలిసికొని చేర్చ వచ్చు" ననెను. అంత బుద్ధిమంతుఁడును గొప్పసంస్కారము గలవాఁడును మంత్రిసత్తముఁడునగు హనుమంతుఁడు "నేను బుద్ధిగలవాఁడననియు, మాటలనేర్పరిననియు, రాజనీతిజ్ఞుఁడన నియు ననుభవముగలవాఁడననియు భావించి హితముచెప్ప సాహసింపలేదు. రామునియందలి గౌరవభావ మొక్కటి దానిని పురస్కరించుకొని చెప్పెదను. "మతిమంతులలో నుత్తముఁ డవగు రామచంద్రా! అంగదాదుల వాదములలోని లోపముల నెత్తిచెప్పెదను. నీవంతలి యథార్థమును విమర్శించి నీ యిష్టముచొప్పునఁ జేయుము.

విభీషణుఁడు శత్రుపక్షమునుండివచ్చినాఁడనుట మొదటి వాదము. వచ్చిననేమి? అతఁడు కుచ్చితబుద్ధితోవచ్చినవాఁ డనుట చెల్లదు. అట్లుండిన మనకెల్లఱకుఁ దెలియునట్లు బహి రంగముగ వచ్చియుండఁడు. చారునిపంపి యతనిగుట్టు తెలిసి కొనుటయు నయుక్తమే. దూరమున మఱుఁగున నుండువాని విషయమునఁ జారులఁ బంపుట. ఎట్టయెదుట నున్నవానివిషయ

మునఁ జారులఁబంపుట ననవసరము. బుద్ధిమంతులగు క్రొత్త వారినిఁబంపి రావణుని యభిప్రాయములు, మాటలెట్టివని యెఱుఁగవలెననుటఁ బొసగదు. ఏలనఁగ క్రొత్తగ వచ్చినవానిని తొలుదొలుత నట్లడిగిన నతఁడు చెప్పునా? తప్పు శంకించు చున్నారని తలఁచి వెడలిపోవును. ఇతఁడు వచ్చిన దేశకాలములు యుక్తములుగావనుటయుఁ బొసగదు. ఇతఁడు వచ్చిన సమయమును కాలమును సర్వవిధముల నొప్పియున్నవి. మఱల నాయభిప్రాయముల నిట్లు సంగ్రహించెదను.

రావణుని తమ్ముడైనంతమాత్రముననే విభీషణుఁడు నింద్యుఁడుగాఁడు. అన్నదమ్ములలో భిన్నగుణములుగలవారు లేరా? రాక్షసుఁడనుటయా? రాక్షసులలోను మంచివారు గలరు. విభీషణుఁడు రాక్షసచేష్టితములు గలవాఁడుగాఁడు. ధర్మాత్ముఁడు. నీతితప్పనివాఁడు. ఎట్లందురా? రావణుఁడు లంకలో నన్ను జంపున ట్లాజ్ఞాపింప దూతనుజంపుట ధర్మము గాదని యంగవిహీనమో యవమానమో గలిగించినఁ జాలు ననినవాఁడు విభీషణుఁడు. మోసబుద్ధితో వచ్చినాఁడందురా? ఎవఁడెంత సమర్థుఁడయినను మనసునందుండు కుచ్ఛితమును కనఁబడనీయక దాఁచలేఁడు. ముఖ మద్దమువంటిది. మనసులోని భావమును జాటకమానదు. విభీషణునిముఖ మెట్టిశంక ము లేకున్నది. ఇతని మాటలయం దెంతమాత్రము తొట్రుపాటులేదు. వానరులెల్లరు వృక్షములను బర్వతముల నెత్తుకొని యుద్ధమునకుసిద్ధపడినను గొంకుజంకులేక విభీషణుఁడు గంభీర ధ్వనితో మాటలాడుచున్నాఁడు. ఇతఁడు వచ్చిన కాలదేశ ములు యుక్తములే. అక్రమముగఁ బరుని భార్య నపహరించిన

యన్న కనేకవిధములుగ ననేక పర్యాయములు తన్నితరు లధి క్షేపించినను సరకుగొనక హితముసెప్పి విఫలమొంది నిండు సభలో భృత్యునివలె నవమానపఱుపఁబడునంతవఱకుఁ దోఁ బుట్టువుతో వాదించి గత్యంతరము లేక సర్వలోక శరణ్యుఁడ వగు నిన్ను శరణుఁజొచ్చినవాఁడు. ఇచ్చోటికతఁడు వచ్చుట యుఁ బొసగియున్నది. దుష్టస్వభావులగు తన బంధుమిత్రులు నాశమొందుట నిశ్చయమని యెంచి యుద్ధమునకు మనమిచ్చట సిద్ధముగనుండుటచే శిష్టసహవాసముగోరి ఖరదూషణవధాది సుగ్రీవపట్టాభిషేక పర్యంతము జరిగిన వృత్తాంతములచే నీ ధర్మబుద్ధిని యసమాన పరాక్రమమును దెలిసి యధర్మవర్తి యగు సోదరుని వినాశమును దనకు రాజ్యలాభమునుగోరి యిప్పు డిచ్చోటికి వచ్చియున్నాఁడు. నిన్ను శరణుఁజొచ్చిన వాఁడు. కనుక నీయనుగ్రహమునకుఁ బాత్రుఁడేయని నా యభి ప్రాయము దెలిపితిని. ఇఁకఁ గార్యాకార్య నిపుణుఁడవగు నీవు నీయిష్టముచొప్పున వర్తింపు" మనెను.

ఇట్లు చెప్పిన హనుమంతుని మాటలు విని రాముఁడు సుగ్రీవాదుల మాటలచేఁ గలఁతఁజెందియు వసిష్ఠునివలన విని యుపాఖ్యానములు జ్ఞప్తికిరాఁగా వానరులంజూచి "మీ రెల్లరు నాయందలి యాదరాతిశయమున నా క్షేమముగోరి చెప్పినమాటలు వినినఁబిదప నాయభిప్రాయము నెఱిగించెదను. 'ఎట్టివాఁడయినను స్నేహబుద్ధితో నన్నాశ్రయించిన నే నతనిని విడువను. అతనివలన నా కెట్టియాపద సంభవించినను సంభ వించుగాక' యనెను. అంత సుగ్రీవుఁడు స్వామిసేవాయణుఁడై "ఈ రాక్షసుఁడెట్టివాఁడైన నేమి? దుష్టుఁడైనను సరే, శిష్టుఁ

డైనను సరే. ఇతనితో మన కేమి కావలసియున్నది? ఇతఁ డెట్టి వాఁడని మాత్ర మాలోచించినఁ జాలును. స్వర్గసమానమగు మాతృదేశమును వదలి యాలుబిడ్డల విడిచి తోఁబుట్టువును యుద్ధసమయమున విడిచి శత్రుపక్షముచేరినవాఁ డెట్టి నీతిపరుఁ డగును? ఇతని కృతఘ్నతా దోష మొక్కటే యితఁడు మనకు మేలుచేయువాఁడు గాఁడని తెలుపుచున్నది. కనుక నతనికి తావిచ్చుట యుక్తముగా" దనెను.

అంత రామచంద్రుఁడు సుగ్రీవుని యభిప్రాయ మెఱిఁగి "ఆహా! సుగ్రీవుఁడు రాజనీతిజ్ఞుఁడు. కాకున్న నిట్టిమాటలు చెప్పునా? అయినను విభీషణుఁడు క్రూరుఁడే యగుఁగాక. ఇతఁడు నన్నేమిచేయఁగలఁడు? నాకపకారముచేయ నెంతమాత్రము సమర్థుఁడుగాఁడు. రాక్షసులే గాదు. దేవ దానవ రాక్షస భూత ప్రేత పిశాచము లాదిగా నొక్కుమ్మడి నా మీఁదికి వచ్చినను నా వ్రేలికొనతో వారెల్లర నాశముగావింతును. సుగ్రీవా! నీ వందుల కెంతమాత్రము సందేహింపకుము. సత్పురుషులకు శరణాగతరక్షణము నివారింపరానిది. శరణాగతుని రక్షింపని వాఁడు గొప్పపాపముచేసినవాఁడై నరకమునే పొందును. పూర్వ మొకప్పు డొక బోయవాఁడు వనమున నొకచెట్టుమీఁద వసించుచుండినఁ బావురములజంటలో నాడుదానిని చంపెను. అప్పు డొక గాలివాన లేచినందున వాఁడు చలిబాధచే వణకుచు నా చెట్టుక్రిందికి రాఁగా మగపావురము తనముందటఁ దనభార్యను జంపిన ప్రత్యక్షశత్రువగువాఁడు తనచెట్టువద్దకు వచ్చినంతమాత్రమునఁ దన్ను వాఁడు శరణుఁజొచ్చినట్లే భావించి వాని కగ్నిచేఁ జలిబాధఁ బోఁగొట్టి యాఁకలిదీర్చునిమిత్తము దానా యగ్ని

లోఁ బడి ప్రాణములఁగోల్పోయెను. కేవల మొక పక్షి శరణాగత రక్షణ ధర్మము నారీతిని పాటించినది. అట్లుండ మానవుఁడెట్లు పాటించవలెను? అందులో క్షత్రియుఁడనై యుండి శరణాగతుఁడు తనదేశమును గుటుంబమును జ్యేష్ఠభ్రాతను ధనధాన్యములను సర్వముఁద్యజించి నేనుండుచోటికివచ్చి నేను నీ శరణుఁ జొచ్చుచున్నాను" అనిపలికిన నేనెట్లూరకుండఁగలను?

పూర్వము కణ్వమహర్షి పుత్రుఁడగు కండుమహర్షి యిట్లుచెప్పెను. "శరణువేఁడినవాఁడెట్టి క్రూరుఁడైనను వానిని వధింపరాదు". శత్రుపక్షమునుండి యొకపగవాఁడు కుటిల బుద్ధితో శరణాగతిచేసినను ధర్మశాస్త్రము దెలిసినవాఁడు దనకుఁ బ్రాణహానిగలిగినను దప్పక రక్షించితీరవలెను. దేహబలము బుద్ధిబలము నైపుణ్యముగలిగినవాఁడు 'శరణని' వేఁడిన వానిని ఏకారణముచేనయినను రక్షింపకున్న నతఁడు నరకమునఁ బడును. కనుక "సుగ్రీవా! ఒకఁడొక పర్యాయము "నేను నీవాఁడను, నన్ను గాపాడుభారము నీయదియే. నేను నిన్ను శరణుఁజొచ్చితిని" అనినచో నేనట్టివానిని సకలప్రాణుల నుండి తప్పించి తప్పక సంరక్షింతును. ఇది నా దృఢమైన వ్రతము. దీనికెదు రేదియుఁ గలుగదు".

[ఇట్టి యుత్తమోత్తమమగు శరణాగతిశాస్త్రమును గొంత వివరింతము. ఈ శాస్త్రమున కాఱంగములు గలవు. 1. చెడుగునువదలుట. 2. మంచినిచేఁబట్టుట. 3. కాపాడునను నమ్మకముగ్గలిగియుండుట. 4. నన్నుగాపాడుమని యడుగుట. 5. ఆత్మను సమర్పించుట. 6. నేను శక్తిహీనుఁడననుకొనుట. విభీషణుఁడీ యాఱంగములతో శరణుఁజొచ్చెనాయని విమర్శిం

త్రము. 1. ధర్మమునుదప్పినయన్నను వదలుటఁ జెడుగును వద లుట యగును. 2. రాము నాశ్రయించుటచే మంచిని చేఁబట్టె ననవలెను. 3. రాముఁడు వాలిని వధించినందున రావణుని వధించి తన్నుగాపాడగలఁడను నమ్మకముగలిగియుండుట యగును. 4. నేను దుష్టుఁడగు రావణుని తమ్ముఁడను. అతనిచే నవమానింపఁబడి నీవేదికిఁనివచ్చితిననుటఁ దన్నుగాపాడుమని యడుగుట యగును. 5. ఇఁక నేను నీవాఁడనని తనయాత్మను రామునకర్పించుట యైనది. 6. సకలలోకరక్షకుఁడగు రాఘవుని శరణుఁజొచ్చుచున్నాననుటచేఁ దాను దన్నుద్ధరించుకొన లేఁడని తన శక్తిహీనతరు జెప్పుకొని యొప్పుకొన్నట్లయినది. ఇట్లు విభీషణుఁడుచేసిన శరణాగతి పరిపూర్ణమైనదనియు నట్టి శరణాగతుని సంరక్షించుట సర్వశక్తుఁడగు రామచంద్రునకుఁ దగిన ధర్మమని తెలియుచున్నది].

సుగ్రీవా! అయినను నీసందేహములను దీర్చెదను. మన ము రాక్షసులముగాము. లంకారాజ్యము నపేక్షింపము. ఎట్లన వాలినిఁజంపితినని తెలిసి రావణునిఁజంపఁగలనని నమ్మి వచ్చి నట్లే, నేను కిష్కింధారాజ్యము నపేక్షింపక నీకిచ్చినట్లే రావణునిఁజంపి లంకారాజ్యమును దన కిత్తుననినమ్మి వచ్చినవాఁడే యగును. అదియునుగాక మన కెట్టి యపకారమునేని చేసినఁ దనకు రాజ్యము లభింపదని యెంచుఁగును. మఱియొక ప్రబల కారణమున్నది. ఇతని కంఠధ్వనిలో రావణునివలన భయము గలదని తోఁచుచున్నది. వేయేల? రావణుని తమ్ముఁడుగదా విభీషణుఁడు? నాభార్య నపహరించిన నా ప్రత్యక్షశత్రువగు రావణుఁడే స్వయముగవచ్చినను నేనతని కభయమిచ్చి రక్షిం

తును. కండుమహర్షి చెప్పినట్లును కపోతము చేసినట్టును నేను విభీషణుని శరణాగతి నంగీకరించితిని. ఇంకను నీవొకయాక్షేపము చేయవచ్చును, సోదరుని దిగవిడిచినాఁడని. దుష్టుఁడైనను భ్రాత ననుసరింపవలెనని చెప్పెదవేమో. సుగ్రీవా! లోకమునఁ దోఁబుట్టువులందఱు భరతునివలెను, పుత్రులందఱు నావలెను, మిత్రులందఱు నీవలెను నుందురనుకొంటివా? అది యట్లుండె. రావణుఁడు జ్యేష్ఠభ్రాతగదా. తమ్మునకు దారి చూపవలసినవాఁడే. రాజగుటచేఁ బ్రజలకాదర్శప్రాయుఁడుగ నుండవలయునే. పలుమారు పలువిధములుగ ధర్మమును హితమును వివరించియుఁగైకొనక నిండుసభలో నవమానించి "ఛీపొమ్ము" అనినతరువాత నతనితో నుండుట కెట్లుపీలగునో యోచింపుము. కనుక నెన్నివిధములుగ నాలోచించినను శరణాగత రక్షణము చేసితీరవలెను. అతఁడు నిన్ను నీపరివారమును జూచి తనరాక నాకెఱిఁగింప వేఁడినందునఁ బురుషకారము (సిఫారసు) చేయునట్లు నిన్నడిగెను. కనుక నీవే యతనిని నా వద్దకుఁ గొనిరమ్మ"ని యానతిచ్చెను.

అంత సుగ్రీవుఁడు రామచంద్రుని యుక్తియుక్తములును శాస్త్రసమ్మతమును భావగాంభీర్యమును రావణునివంటి శత్రుని పట్ల గల సౌహార్దమును సూచించు మృదుమధురవాక్కులకానందించి మహాత్మా! హనుమంతునియొక్కయు, నీయొక్కయు సహేతుకములగుమాటలు వినినంతనే నీధర్మతత్పరతయు సత్యసంధత్వమును, సాటిలేని సౌహార్దమును దుష్టశిక్షణ శిష్టరక్షణ సంకల్పమును, శరణాగతరక్షణదీక్షయుఁజూచి యానందించుచున్నాను. నీయాజ్ఞఁ బాటించెదను. నీవు విభీషణుని

మాకుసాటిగ నెంచి మాకుమైత్రినిగలిగింతువుగాక" యనిచెప్పి రామునిమాటగ నభయమీయఁబడెనని చెప్పి గరుత్మంతుఁడు దేవేంద్రునిఁ బిలిచికొనివచ్చునట్లు విభీషణుని గొనివచ్చి రామునిసన్నిధానమున విడిచెను.

రామ విభీషణ సమాగమము.

ఆనందపరవశుఁడైన విభీషణుఁడు మిక్కిలివినయముతో ననుచరులఁగూడి వానరులమధ్య రామునిపాదములపైఁబడి సాష్టాంగముగ నమస్కరించి "నేను రావణుని తమ్ముఁడను. విభీషణుఁడను పేరుగలవాఁడను. అతనిచే నవమానింపఁబడి సకలప్రాణులను రక్షించువగు నిన్ను శరణుఁజొచ్చుచున్నాఁడను. నేను లంకను, రత్నములను, ధనమును, దారాపుత్రాదులను విడిచి నీపాదములనాశ్రయించి నాయాత్మను నీపాదములయందు సమర్పించినవాఁడను. నేను నాకుఁజేరిన సకల చేతనాచేతనవస్తువులను నీకర్పణముచేసి నీదాసుఁడనై ప్రాణముతోడ నీస్వాధీనమయ్యెదను. నన్ను నీవేరీతినైన నుపయోగింపవచ్చును" అనెను. అంత రామచంద్రుఁడు కరుణామృతదృష్టితో విభీషణునిఁజూచి "రావణుని సేనాబలమునుగూర్చి వివరించి చెప్పు" మనెను.

విభీషణుఁడు చేమోడ్చి "రాజపుత్రా! రావణుఁడు బ్రహ్మదేవుని వరబలమున దేవ దానవ యక్ష గంధర్వాదులకైన నజేయుఁడైయున్నవాఁడు. అతనితమ్ముఁడును నా కన్నయునగువాఁడు కుంభకర్ణుఁడను పెద్దశరీరముగలవాఁడు దేవేంద్రునంతటి పరాక్రమవంతుఁడు. కైలాసమునఁ గుబేరుని సేనా

పతియగు మాణిభద్రుననోడించినఁ బ్రహస్తుఁడతని సేనాధిపతి. అంగుళిత్రాణములధరించి ధనుర్బాణములు చేఁబట్టి నంతరిక్షమున నదృశ్యుఁడై చిత్రగతుల యుద్ధముచేయఁగల మహాశూరుఁడింద్రజిత్తతని కుమారుఁడు. మహోదరుఁడు మహాపార్శ్వుఁడు అకంపనుఁ డనువారును సేనాపతులే. వీరు కామరూపులై మాంసభక్షణముసేయుచు రూపములుమార్చుకొని యుద్ధము చేయఁగలవారు. వీరిసహాయమున రావణుఁ డెదురులేకున్నాఁ" డనెను.

అంత రామచంద్రుఁడు "విభీషణా! రావణుఁ డిదివఱకెట్టి విజయములుపొందియున్నను నాతో వైరముపూనినందున స్వర్గమర్త్యపాతాళములలోఁగాని తనకు వరమిచ్చిన బ్రహ్మలోకమునఁగాని దాఁగినను నన్ను తప్పించుకొనలేఁడు. బంధుమిత్ర సహితముగ సేనతని వధించి నిన్ను లంకానగరమునకు నిష్కంటకముగ నభిషేకింతునని చెప్పి "లక్ష్మణా! సముద్రజలముఁదెచ్చి యిప్పుడే యిచ్చటే లంకారాజ్యమున కితని నభిషేకింపు"మనెను. భ్రాతృభక్తిగల లక్ష్మణుఁడట్లే వానరులమధ్య సముద్రజలముతో విభీషణుని లంకకు రాజుగా నభిషేకించెను. వానరులందఱు సంతోషించిరి. సముద్రమునుదాఁటుట కెట్టి యుపాయముదోఁచలేదని లక్ష్మణుఁడును సుగ్రీవుఁడును చెప్పఁగా విని విభీషణుఁడు రామచంద్రుఁడు సముద్రునిశరణుజొచ్చుటే యుపాయమనెను. ఈ ముప్వురి యభిప్రాయముచొప్పున సముద్రతీరమున దర్భలుపఱచి రామచంద్రుఁడు శయనించెను.

ఇట్లుండ శార్దూలుఁడను రాక్షసుఁడు సుగ్రీవుని కాపునన్న వానరసైన్యమునుజూచి రావణునితోఁ జెప్పఁగా నతఁడు

శుకుఁడను వానింజూచి "నీవు సుగ్రీవునితో మెత్తని మాటలచే నా మాటగా నిట్లు చెప్పుము. ఓ వానరరాజా! నీవు బ్రహ్మవంశంబునఁ బుట్టినందున నా బంధుఁడవు. నా స్నేహితుని తమ్ముఁడవగుటచేఁ దోఁబుట్టువగుదువు. నీకును నాకు నెట్టివైరము లేదు. నీకు మానవుఁడగు రామునితోఁ బనియేమి? అతని భార్యను నే నపహరించిన నీకు నష్టమేమి? నాతో నిష్కారణముగ వైరము పెట్టుకొనక మఱలిపొమ్ము" అని చెప్పుము. అనినంత వాఁడు పక్షిరూపమున వచ్చి యామాటలు చెప్పినంతనే వానరులు పట్టుకొని ఱెక్క లూడఁదీయఁగా రాముఁడు జాలినొంది చంపకుఁ డనెను. సుగ్రీవుఁడు బదులుగ "రావణా! నీవు నా శత్రువగు వాలికి స్నేహితుఁడవగుటచే నాకును శత్రుఁడవే. నా మిత్రుఁడగు రాముని శత్రుఁడవగుటచేతను నాకు శత్రుఁడవే యగుదువు. వానరసైన్యముతో వచ్చి లంకను నిన్ను నాశము చేసెద" ననెను.

17. నాగపాశబంధము

సేతువుకట్టుట.

సుఖమున కర్హుఁడగు రామచంద్రుఁడు తూర్పు మొగంబై సముద్రమున కభిముఖంబుగఁ బరుండి సముద్రుని శరణుఁజొచ్చి మూఁడుదినములుండియు సముద్రుఁడు ప్రసన్నుఁడు కాకుండుట కాగ్రహించి "ధనువు నెత్తి బాణముసంధించి బ్రహ్మాస్త్రమంత్రము జపించి సముద్రములోని జలమునంతయు శోషింపఁజేసిన వానరులు పాదచారులై లంకఁజేరగలరని" లక్ష్మణునితోఁ జెప్పి, మఱల "లక్ష్మణా! సత్పురుషులయెడ సామోపాయము ఫలించును. గుణహీనులు సామమును లక్ష్యపెట్టరు. అస మర్థతగ భావింతురు. వారికి సమర్థులెవరనిన నక్రమముచేయువారు, దయావిహీనులు, వంచనచేయువారు. వారు సాధువసాధువుల నెఱుఁగక దండోపాయము పాటించువారినే గౌరవింతురు. కనుక నేను దండోపాయముననే సముద్రుని వశపఱచుకొనవలెనని కోపముతో ధనువునెత్తగా లక్ష్మణుఁడు ధనువును పట్టుకొనెను. మఱల రాముఁడు ధనువున బాణము తొడిగి బ్రహ్మాస్త్రమంత్రము పఠించెను. ఇంతలోఁ జీకట్లు క్రమ్మెను. ఆకాశమున నుత్పాతము లగుపడినవి. వాయువు ఘోరునవీచెను. సముద్ర మల్లకల్లోల మయ్యెను. సముద్రుఁడు ప్రత్యక్షమై యంజలిబద్ధుఁడై "రామచంద్రా! పంచభూతము లొక స్థిరత్వము వహింపవలయునను న్యాయముచే నేనిదివఱకు రాకుంటిని. నన్ను క్షమింపుము. సముద్రములో ననంతము లగు జీవకోట్లున్నవి. వానికి హింసకలుగనివిధమున నీవు గట్టు

సేతువున కనుకూలముగఁ బ్రవర్తించెదను" అనినంత రామచంద్రుఁడు "సముద్రా! ఈ బాణ మమోఘమైనది. దీని కొకచోటుచూపు" మనెను. అంత సముద్రుఁడు "సౌమ్యా! దీనిని ద్రుమకుల్యమను ప్రదేశమున వదలు"మనినంత రాముఁడట్లే చేసెను. ఆ ప్రదేశమున జల మాకాశమువఱకుఁ బైకెగసెను అచ్చటినీరు వట్టిపోవుటచే నది మరుకాంతార మయ్యెను.

సముద్రుఁడు రామునితో "ఈనలుడు విశ్వకర్మ కుమారుఁడు. ఇతఁడు శిల్పవిద్యలందు విశ్వకర్మకు సాటి. ఇతని మూలమున సేతువుఁ గట్టింపు" మని చెప్పి రాముని వీడ్కొని సముద్రుఁడు మాయమయ్యెను. అంత రాముని యాజ్ఞ ననుసరించి నలుఁడు వానర భల్లూకాదుల సాయమున వృక్షములు పర్వతములు పడవైచి సువేలపర్వతమువఱకు నైదు దినములలో నూఱుయోజనములు నిడివిగల సేతువుఁ గట్టెను.

అంత సుగ్రీవుఁడు చెప్పినట్లు రాముఁడు హనుమంతు నారోహింప లక్ష్మణుఁ డంగదు నారోహించెను. రాముఁడు లక్ష్మణుని సుగ్రీవునిఁగూడి సైన్యముముందటఁబోయెను. వానరులు వారివారి సేనాపతులయాజ్ఞలఁ బాటించుచు సముద్రము దాఁటి సముద్రపు దక్షిణపుతీరముచేరి విశాలముగ బహుఫలవృక్షములుగలచోట విడిసిరి.

యుద్ధసన్నాహములు.

రాజున కరిష్టములగు దుశ్శకునములు గలిగినందున రావణున కంత్యకాలము సమీపించినదని రాముఁడు సంతోషించి లక్ష్మణుని కౌఁగిలించి తన సైన్యమును గరుడవ్యూహ

ముగఁ బన్నెను. అతఁ డంగదుని నీలుని వారివారి సైన్యములతో సేనయొక్క-రొమ్ము భాగమునను౦డునట్లును, ఋషభుఁడు దక్షిణప్రక్క-నుండునట్లును, గంధమాదనుఁడు కుడివైపునను, జాంబవంతుఁడు, సుషేణుఁడు, వేగదర్శి కడుపుభాగమునను, వరుణుఁడు పశ్చిమమునను, వానరరాజగు సుగ్రీవుఁడు తోఁక వైపునను, తానును లక్ష్మణుఁడును తలభాగమున నుండునట్లు నియమించెను. పిదప రాముఁనాజ్ఞఁగొని సుగ్రీవుఁడు రావణుని దూతయగు శుకుని విడిచిపెట్టినంత వాఁడు దశకంఠునొద్దకేఁగి తాను పడినపాట్లను జెప్పి సీతను రామునకిచ్చి వేయుము. లేకున్న యుద్ధమునకు సిద్ధముచేసికొనకు"మనెను. ఆ మాటవిని రావణుఁడు "రాముఁడు నా పరాక్రమ మెఱుఁగఁడు. శీఘ్రమున నే నేనతని సైన్యమును నాశమొందించెద" ననెను.

ఇట్లు వానరసైన్యముతో రాముఁడు దక్షిణతీరము సేరెనని వినినంతనే రావణుఁడు తన మంత్రులగు శుక సారణులం జూచి "రాముఁడు వానరుల సహాయమున సముద్రమునకు వంతెనగట్టినమాట నేనునమ్మఁజాలను. మీరిరువురును బోయి రాముని సైన్యములోని వీరులెవరు, వా రేయేచోటనున్నారని యాసైన్యమునుగూర్చి సకల విషయములు దెలిసికొని రావలెనని పంపెను. వారిరువురు వానరరూపములుదాల్చి వానర సైన్యములో సంచరించుచుండ విభీషణుఁడు వారలఁబట్టి రామునొద్దకుఁగొంపోయి "వీరు రావణునిమంత్రులగు శుకసారణులు. వీరు రావణునిపంపున నిచ్చటి సేనలవిషయములఁ దెలిసికొనఁ గోరి మాయావానరులై వచ్చియున్నా"రనెను. అంత రాముఁడు "మీరువచ్చినపని పూర్తిచేసికొనిపొండు. మీరాజుతో నిట్లు

చెప్పుడు. "ఏ ధైర్యముతో సీత నపహరించితివో ఆ ధైర్య మిప్పుడు చూపుము. రేపు తెల్లవారి లంకనుముట్టడించి నీతో యుద్ధ మారంభింతుము. సిద్ధముగనుండుము." వీరు దూతలు. వీరిని చంపరాదు. విడిచిపెట్టుమనిన విభీషణుఁడు వారిని విడిచె నంత వారు వేగముగఁబోయి "రాజా! విభీషణుఁడు మమ్ముఁ బట్టుకొనిపోయి రామునకప్పగించెను. అతఁడు ధర్మాత్ముఁడు. దూతను జంపరాదనెను. అతఁడు రేపు లంకను ముట్టడించి యుద్ధముసేయునఁట. సీతాదేవి నతని కిచ్చివేయుము. అతని పరాక్రమము చెప్పతరముగానిది. అతని తమ్ముఁడు లక్ష్మణుఁ డతనిసాటివాఁడు. సుగ్రీవుఁడు, అంగదుడు, జాంబవంతుఁడు, నలుఁడు, నీలుఁడు, ఋషభుఁడు, గంధమాదనుఁడు, సుషేణుఁ డు, కేసరి, హనుమంతుఁడు మన్నగువారు దేవతాంశమునఁ బుట్టిన మహాబలులు, వారిఁగూడినరామునితో యుద్ధముచేయ రాదు. సీత నతని కిచ్చివేయు" మనిరి.

అంత రావణుఁ డొక యున్నతమగు మేడమీఁది కెక్కి-వారిఋపురను వెంటఁగొని వారిలో సారణునిఁజూచి "సారణా! వారిలో ఎవ రెచ్చటనున్నారో నాకుఁజూపు"మనెను. సారణుఁడు రామలక్ష్మణులను, సుగ్రీవుని, యితర వానరముఖ్యులను జూపుచు వారినిఁబేరొకని వారి శక్తిసామర్థ్యములఁజెప్పి యట్టివారితో యుద్ధము వినాశహేతువనెను. మఱల శుకుఁడు సారణుఁడుచెప్పకవదలినవారినిఁజూపి. వారి వృత్తాంతములను జెప్పి యుద్ధములో జయమెట్లుగలుగునో యనెను.

శుకసారణులమాటలువిని కోపించి రావణుఁడు వారికి భృత్యలక్షణములు దెలియవనియు, శత్రువులఁ బొగడుటయుఁ

దన్ను నిందించుటయుఁ దగదని వారిని భయపెట్టి పంపెను. అంత రావణుఁడు సమర్థుఁడగు శార్దూలుని కొందఱుచారులఁ గూడిపోయి శత్రుసైన్యములోని రహస్యముల నెఱింగిరమ్మని పంపెను. వాఁడు తన యనుచరులతో మాఱువేషముపూని సువేలపర్వతమున సుగ్రీవ విభీషణులతోనున్న రామలక్ష్మణులఁ జూచుచుండఁగా విభీషణుఁడు శార్దూలునొకనిమాత్రము పట్టియిచ్చినంత వానరులు వానిని చిత్రవధ గావించుచుండ రాముఁడు వారించి విడిపించెను. శార్దూలాదులు రావణుని కడకువచ్చి తాముపడిన పాట్లెల్లఁ జెప్పి రామలక్ష్మణుల ప్రభావమును సుగ్రీవాది వానరుల బలపరాక్రమములను విశదీకరించి "రేపు ప్రాతఃకాలము లంకానగర ప్రాకారముల నాక్రమింతురు" రనిరి.

రాముని మాయాశిరమును సీతకుఁజూపుట.

చారులవలన రాముని సైన్యమునుగూర్చి వినిన రావణుఁడు క్రూరకర్ముఁడగుటచే మంత్రులతో నాలోచించి మాయలయందు నేర్పరియగు విద్యుజ్జిహ్వునిఁబిలిచి "నీవు మాయచే రాముని శిరమును, ధనువును, బాణమును జేసి తెమ్ము"అని యతనికొక విలువగల యాభరణమునిచ్చి పంపెను.

రావణుఁడటుతరువాత సీతనుజూడఁగోరి యశోకవనమునకుఁబోయి రాక్షసస్త్రీలమధ్య రాము నెడబాసినశోకమున మునుంగుచుండు రామపత్నినిఁజూచి సంతోషవార్తఁ దెచ్చి నట్లు తోపఁజేసి "సీతా! నన్ను ప్రేమింపకపోతివే, ఇప్పు డేమి చేయఁగలవు? ఇఁక నెక్కడి రాముఁడు? వానరులతో సముద

తీరమునకు వచ్చినాడట. రాత్రి ప్రహస్తుఁడు రాముని శిరము ఖండించి తెచ్చెను. విభీషణుఁడు పట్టుపడెను. లక్ష్మణుఁడును వానరులును పలాయితులైరి. సుగ్రీవునిచంపిరి. హనుమంతుఁడు చచ్చెను. జాంబవంతుఁడు హతుఁడయ్యె. అంగదునిఁ బరిమార్చిరి. వానరవీరుల నెల్లఁ జను వధించి వానర సైన్యములఁ జెల్లాచెదరుచేసిరి. ఇఁకనైనను బుద్ధి తెచ్చికొమ్ము. ఇఁక నీ యిష్టమేమున్నది? నీవే నన్నుఁ గోరవలసినకాలము వచ్చినది. నాభార్యవుకమ్ము. నిన్నుఁ బట్టపురాణిగఁ జేతును. నామాటలు నమ్మవేని చూడుము" అనిచెప్పి ప్రక్కనున్న రాక్షసి నొక్కతెఁ బిలిచి "నీవుపోయి యుద్ధభూమినుండి రాముని శిరముఁ దెచ్చిన విద్యుజ్జిహ్వుని గొనిరమ్ము" అనెను. అంతనా రాక్షసి యతనిని గొని తెచ్చెను. వాఁడు రాముని శిరమును ధనస్సును తెచ్చెను. అంత రావణుఁడు "విద్యుజ్జిహ్వా! ఆ తలను సీతముందట నుంచుము. సీత నామాటలోని సత్యము నెఱుఁగు" ననెను. వాఁడట్లుచేయ రావణుఁడు ధనువునుదీసికొని "సీతా! ఇదిగో! రాముని ధనువు. ఇంకను నీకేల సందేహము? ఇఁక రాముఁడు లేఁడు. నాభార్యవుకమ్ము" అనెను.

సీత హనుమంతుఁడు వర్ణించినట్లే కేశము లుండుటను చూడామణినిఁజూచి దుఃఖసాగరములో మునిఁగినదై "హా! కైకేయీ! నాకిట్టి సంకటములుగలుగుటకు నీవేగదా కారణము! అయ్యో! రాముఁడు నీకేమి యపకారముచేసినాఁడు? అని మూర్ఛిల్లెను. కొంతవడికి లేచి "హానాథా! నాపాతివ్రత్యమిట్టిదాయెనా? అయ్యో! నిన్నువిడిచి క్షణమేనియు నుండలేక నీతో వనమునకు వచ్చితినే. నీవు సత్యసంధుఁడవే! ధర్మ

మూర్తివే! సాధురక్షకుఁడవే! వీరాధివీరుఁడవే! నాముందటఁ బదునాలుగువేవురు రాక్షసుల నొక్కఁడవే త్రుటిలో వధించితివే. అట్టి నీ పరాక్రమమును మించినవాఁ డెవఁడు? నానోము లేమాయె? నావ్రతములు మంటఁగలిసెనే! నాయుపవాసము లప్రయోజనము లయ్యెనే. నా దేవతాపూజలు ఫలింపవా? నాకు వైధవ్యముకలుగునని కలలోనైనఁ దలఁచి యెఱుఁగనే. హాతవిధీ! నీవు దీర్ఘాయుష్మంతుఁడవని చెప్పిన జ్యోతిష్కుల మాటలు వ్యర్థమా? నిత్యసత్యవ్రతుఁడును, ధర్మవ్రతుఁడును, సకలభూతములందు సమత్వబుద్ధిగలవాఁడును దమము శమము గలవాఁడును లోకోత్తరుఁడగు భర్తను బోఁగొట్టుకొనిన నాకిం కేమిగతి?" యని పనవిపనవి యేడ్చుచుండ సీతను రావణుఁడు చూచుచుండ నొకసేవకుఁడు వేవేగవచ్చి నమస్కరించి వినయముతో "రాజోత్తమా! మంత్రులందఱితోఁ బ్రహస్తుఁడు మీ దర్శనముఁగోరి వచ్చియున్నవాఁడు. అత్యంతవసరమగుకార్యమున్నదఁట. దర్శనమీయఁ గోరుచున్నాఁ"డ నెను. అంత రావణుఁ డచ్చోటుఁ బాసిపోయె. అంతనా మాయాశిరమును ధనువును మాయమయ్యెను.

సరమ సీతనోదార్చుట.

విభీషణునిభార్య సరమ సీతకుఁ గావలివాండ్రలో నొకతె. ఆమె సీతయం దనురాగముగలది. ఆమె సీతనుజూచి "అమ్మా! దుఃఖింపకుము. నేను రావణుఁడు వచ్చినపు డొక వృక్షరంధ్రమున నుండి జరిగినదంతయుఁ జూచితిని. వింటిని. రావణుఁడు నీకుఁజూపిన తల రామునిదని యెంచకుము. ఇది

ప్రయాసము. నిన్ను లోఁబఱచుకొనఁజేసిన నుపాయము. నీ భర్త ధర్మస్వభావుఁడు. అతని కెట్టి యాపదయుఁ రాదు. శీఘ్రమున నతఁడు నిన్నుఁ గలసికొనును. నీ వతని యొడిలో నుండుటను నేఁజూతును. రాముఁడు యుద్ధమునకు సిద్ధముగనున్నవాఁడు. లంకలో యుద్ధసన్నాహములు జరుగుచున్నవి. గజముల నలంకరించుచున్నారు. గుఱ్ఱములు సకిలించుచున్నవి. రథములశబ్దము వినఁబడుచున్నది. సకలవిధాయుధములు సిద్ధముచేసికొనుచున్నారు. నీవంగీకరించిన నేనిప్పుడే రామునితో నీ క్షేమసమాచారము చెప్పి యతఁడు నీకుఁజెప్పఁగల విషయమును కనుఁగొనెద" ననెను. అంత సీత రావణుఁ డేమి చెప్పుచున్నాఁడో యెట్టియాలోచనలు వినుచున్నాఁడో తెలిసికొనిరమ్మ" నెను.

వెంటనే సరమ రావణాంతఃపురమునకుఁ బోయి యందందు రావణుఁడెవరితో మాట్లాడునో, ఎవరెవ రెట్టి యాలోచనలుచెప్పుదురో వినవలెనను కుతూహలముతో విషయముల నెల్లను గ్రహించి మఱలివచ్చి సీతతో నిట్లనెను. 'సీతా! వినుము. రావణునితల్లి కైకేసియు మంత్రివృద్ధుఁడగు నవిద్ధుఁడును రామునితో వైరముడిగి సీతను రామునకిచ్చి సుఖింపుమని యెంత బోధించినను రావణుఁ డిష్టపడలేదు. రావణునితల్లికిఁ బినతండ్రియుఁ బ్రజ్ఞావంతుఁడును వయోవృద్ధుఁడు నగు మాల్యవంతుఁ డిట్లుచెప్పెను. "రాజా! నామాటలువినుము. రాజు నీతిశాస్త్రము ననుసరించి నడచుకొనవలెను. అతఁడు జాగరూకుఁడుగ నుండవలెను. దేశకాలములనుదెలిసి ప్రవర్తించవలెను. ఒకరాజు తనకంటె శత్రువు బలిష్ఠుఁడుగనున్నను, సమబలుఁ

డుగ నుండినను సంధిచేసికొనవలెను. అట్లుగాక తనబలము కంటె నెదిరిబలము తక్కువగ నుండునపుడు శత్రువు బలహీనుఁడుగదాయని యుపేక్షింపక నతని జయించవలెను. ఇప్పుడు రాముఁడు నీకంటె బలీయుఁడు. ఎట్లందువా? దైవసృష్టిలో ధర్మము, అధర్మము రెండునుగలవు. దేవతలు ధర్మము నవలంభింతురు. అసురు లధర్మము ననుసరింతురు. నీవు దిగ్విజయయాత్రచేయ నారంభించిననాఁటినుండియు పరస్త్రీగ్రహణము మొదలుగాఁగల విపరీతచర్యలచే దేవవిరోధివైతివి. ఈ రాముఁడు ధర్మసంస్థాపనముచేయఁ బుట్టిన విష్ణుదేవుఁడే. కనుక నీ వతనితో సంధిచేసికొనవలెను. అందుకు దానమీయవలెను. నీ వపహరించిన నతనిసొత్తగు సీతాదేవి నిచ్చుటే దానమగును. ఇట్లుచేసిన నీకు మేలగు" ననెను. ఇంతఁ జెప్పియు రావణునిబుద్ధి మార్పుచెందలేదు" అనెను.

ఇట్లుండ రావణుఁడు మాల్యవంతుని శత్రుపక్షపాతియని దూషింప నతఁడు రావణునకు జయముగలుగుగాకయని యాశీర్వదించి వెడలిపోయెను. అంత రావణుఁడు మంత్రులతో నాలోచించి లంకకు తూర్పుద్వారమునఁ బ్రహస్తుని, దక్షిణద్వారమున మహోదర, మహాపార్శ్వులను, పడమటివాకిలి వద్ద మహాపరాక్రమవంతుఁడైన నింద్రజిత్తును, నుత్తరద్వారమున శుకసారణుల నుండునట్లు నియమించి తాను నచ్చటనే యుండెను. విరూపాక్షుని పట్టణ మధ్యభాగమున నుండునట్లు నియోగించెను.

రాముఁడు లంకనుజూచుట.

రామలక్ష్మణులు, సుగ్రీవాది వానరప్రముఖులును, విభీషణుఁడును, జాంబవంతుఁడును లంకానగరమును జూచి హనుమంతుఁడు చెప్పినవిధమును జ్ఞప్తికిఁదెచ్చికొని జరుగవలసిన కార్యమునుగూర్చి యాలోచించుచుండ విభీషణుఁ డిట్లనెను. "అనలుఁడు, శరభుఁడు, సంపాతి, ప్రఘసుఁడను నా మంత్రులు పక్షిరూపమున లంకలోఁ బ్రవేశించి రావణుఁడు లంకారక్షణమునకై కావించిన యేర్పాటులు వివరించిరి. "ప్రహస్తుఁడు తూర్పుద్వారమునను, మహోదర మహాపార్శ్వులు దక్షిణమునను, ఇంద్రజిత్తు పడమట, రావణుఁ డుత్తరమున, విరూపాక్షుఁడు మధ్య నున్నారఁట" అనినంత రామచంద్రుఁడు నీలుఁడు తూర్పునఁ బ్రహస్తునితోను, అంగదుఁడు దక్షిణమున మహోదర మహాపార్శ్వులతోను, హనుమంతుఁ డింద్రజిత్తుతోను, నేనును లక్ష్మణుఁడును రావణునితోను యుద్ధముచేయవలెను. సుగ్రీవుఁడు, జాంబవంతుఁడు, విభీషణుఁడు మీరు మువ్వురు పశ్చిమమునకును ఉత్తరమునకును మధ్యనుండి యుద్ధము చేయుదురుగాక. వానరులిఁక మానవరూపముచాలించి వానరులుగనే యుండవలెను. నేను, లక్ష్మణుఁడు, విభీషణుఁడు, అతనిమంత్రులు నలువురుమాత్రము మానవరూపమున నుండి యుద్ధముచేసెదము" అనెను. రామలక్ష్మణులు, సుగ్రీవుఁడు, విభీషణుఁడు అతనిమంత్రులు, హనుమదంగద జాంబవదాదులును పెక్కువానరులఁగూడి సువేలపర్వతమునెక్కి యారాత్రి యచ్చట గడపిరి. నిండువెన్నెల యగుటఁ ద్రికూటపర్వతము

మీఁది లంకానగరము మిక్కిలి ప్రకాశించెను. రాముఁడు సపరివారముగ నద్దానిఁజూచి యాశ్చర్యపడెను.

రావణ సుగ్రీవుల ద్వంద్వయుద్ధము.

లంకాపుర ప్రాకారములఁ గోఅడులందు రాక్షసు లసంఖ్యాకులుండ నల్లని మఱియొక ప్రాకారమో యనఁదగియుండెను. రావణుఁ డున్నతసౌధోపరిభాగమునఁ శ్వేతచ్ఛత్రముతోను వింజామరలతోను గూడి రాముని సైన్యమును జూచుచుండెను. రాముని సమీపమునందుండిన సుగ్రీవుఁడు రోషముతో నెగిరి రావణునిచెంగటఁ గొంతసే పూరకుండి తటాలున నెగిరి యతని కిరీటములను బడఁద్రోసెను. అంత రావణుఁడు సుగ్రీవునిఁ బట్టుకొనెను. ఇరువురు నొకరినొకరు విఁసువకఁ ద్రోఁయుచు, దొర్లుచుఁ బడుచు లేచుచు ముందుకులాగుచు వెనుకకుఁ ద్రోయుచు నొకరినొకరు తూలనాడుచు సింహనాదములుచేయుచు ద్వంద్వయుద్ధముసేరిరి. ఇరువు రొకింతసే పూరకుండి మఱల నొకరినొకరు లాగుచు నిరువురు నగడ్తలోఁబడి చమత్కారమున గాయములేక పైకెగసి యొండొరులఁ బట్టికొని చాలసేపు యుద్ధముచేసినతరువాత సుగ్రీవుఁ డంతరిక్షమునఁ బైకిలేచి "ఓరీ! రాక్షసాధమా! నాస్వామియగు రామచంద్రునిముందట నీ రాజచిహ్నములఁ జూపెదవా? అతని చేతులార వధింపవలెనను నతనికోరిక నుద్దేశించి నిన్ను నేఁడు వదలిపెట్టితిని, లేకున్న నిన్నిప్పుడే చంపియుందును" అని చెప్పి వానరసైన్యముతోఁ గలసికొనెను.

అంగద రాయబారము.

రాముఁడు సుగ్రీవునిఁజూచి "వీరాగ్రణీ! ఇట్టిసాహసము చేయఁదగునా"యని కౌఁగిలించి మఱల "రాజు యుద్ధమున మునుముందుగఁబోయి ప్రాణము గోల్పోయినఁ బ్రజలగతి యేమి? తటాలున యుద్ధమునకుఁ బూనుకొంటివే. నీవురాకున్న నిన్నునమ్మిన మాయెల్ల అగతియేమి? ఎట్లయినను శరణాగతుని రక్షించి తీరవలెను గనుక యుద్ధమున రావణు నోడించి విభీషణుని మాటచొప్పున లంక కభిషేకించి సీతఁగూడి యయోధ్యకుంబోయి భరతు నభిషేకించి ప్రాణమువిడువ నెంచితిని. ఇఁక నెన్నఁడిట్టి సాహసకార్యము సేయకు" మనెను.

ప్రాతఃకాలమున రామచంద్రుఁడు మున్ను తాను నిర్ణయించినట్లు వానరవీరుల నాయాస్థానములందుంచి రాజధర్మము ననుసరించి తొలుత సామోపాయము నుపయోగింప నెంచి విభీషణు ననుమతంబున నంగదుని రావణునొద్దకు రాయబారిగఁ బంపుచు "అంగదా! నీవు నామాటగ రావణునితో నిట్లనుము. "రాక్షసా! మాయచే మారీచుని మృగరూపముతో మోసపుచ్చునట్లుచేసి నేను లేనిసమయమున నా భార్య యగు సీత నపహరించిన పాపివి. ఒరునిభార్య నపహరించుట కంటెఁ బెద్దపాపమేదిగలదు? వరబలముచేతనో బాహుబలము చేతనో గర్వపడి యవినీతిమార్గముఁ ద్రొక్కితివి. ఇప్పుడైనను బశ్చాత్తాపముగలిగి సీతను నాకిచ్చితివా ప్రాణము దకుకును. రాజ్యము నాశముగాకుండును. విభీషణుఁడు నన్ను శరణుచొచ్చినందున లంకారాజ్యము నతనికిచ్చునట్లు ప్రతిజ్ఞచేసియున్నాను.

లేనిచో నాబాణములచేఁ బ్రాణముపోఁగొట్టుకొని పాపము దొలగించుకొందువు. ఇఁక నీ వేలోకమునకుఁ బోయినను బ్రాణముదక్కదని యెఱుఁగుము" అనెను.

అంత నంగదుఁ డవలీలగఁబోయి రావణుఁడు మంత్రులతోఁ గూడియుండఁజూచి "నేను రాముని దూతను. వాలి పుత్రుఁడను. అంగదుఁడను పేరుగలవాఁడను. రాముఁడీ సందేశము పంపెను. "రావణా! నీవు గొప్పకులమునఁ బుట్టియుఁగడు నీచపుపనిచేసితివి. నాభార్యను నేను లేనిసమయమునఁ దెచ్చిన పాపాత్ముఁడవు. నీ వరబల భుజబల గర్వముల నశించెదను. రారమ్ము, పురము వెడలివచ్చి యుద్ధముచేసి యమపురికిఁబొమ్ము. తెలివియున్న సీతనిచ్చి ప్రాణముగాపాడుకొమ్ము. లంకకు విభీషణుఁడే రాజగును".

ఇట్లంగదుఁడు చెప్పిన మాటలు విని కుపితుఁడై రావణుఁడు "మంత్రులారా! వీనినిబట్టికొని వధింపుఁడు, వధింపుఁడు" అనెను. అంత నలుపురురాక్షసులు వానిఁ బట్టికొనిరి. అంగదుఁడు వారితోఁ బ్రాసాదశిఖరమున కెగిరి రాక్షసులఁ బడఁద్రోసి యా ప్రాసాదశిఖరమును భగ్నము చేసిపోయెను.

ఈవృత్తాంతము దెలిసినంతనే వానరులు లంకానగర ప్రాకారప్రదేశము లెల్లెడలఁ జుట్టుకొనిరి. రాక్షసులకును వానరులకును యుద్ధమారంభమాయెను. కోట్లకొలఁది వానరులు లంకానగరద్వారములవద్ద నాయా సేనాపతుల నాజ్ఞల ననుసరించి వృక్షములతోడను, పర్వతశిఖరములతోడను, నఖములతోడను, దంష్ట్రిలతోడను రాక్షసులతో ఘోరముగ యుద్ధము చేసిరి. వానరులు "కోసలరాజగు రాముఁడు లక్ష్మణునితో

సర్వోత్కృష్టుఁడుగనున్నాఁడు. వానరరాజగు సుగ్రీవుఁడు రామునితో జయశీలుఁడుగ నున్నాఁడు" అని సింహనాదములు సేయుచు రాక్షసులను వధించుచుండిరి. రాక్షసులును బాణములు, శూలములు, గొడ్డండ్రు, కరవాలములు, తోమరములు భిండివాలములు మున్నగు నాయుధములు గొని వానరులతోఁ బోరుచుండిరి.

ఇట్లుండ నింద్రజి త్తంగదునితోను, హనుమంతుఁడు జంబుమాలితోను, విభీషణుఁడు మిత్రఘ్నునితోను, నీలుఁడు నికుంభునితోను, సుగ్రీవుఁడు ప్రఘసునితోను, లక్ష్మణుఁడు విరూపాక్షునితోను, అగ్నికేతుఁడు, రశ్మికేతుఁడు, సుప్తఘ్నుఁడు రామునితోను యుద్ధముచేసిరి. అంగదుఁడు ఇంద్రజిత్తు రథమును గుఱ్ఱములను సారథితో సహా నాశముచేసెను. నీలుఁడు నికుంభుని రథచక్రమునేగొని సారథిని జంపెను. ఇట్లు జరిగిన దొమ్మియుద్ధమువలన యుద్ధభూమియంతయు రాక్షసుల వానరుల శరీరములతోను ప్రత్యేకాంగములతోను రక్తము పాఱుచుండఁగా రొంపియయ్యెను.

ఇంతలో రాత్రికాఁగా రాక్షసులకు మేలయ్యెను. వారు భేరీ మృదంగ పణవ శంఖ శబ్దములతో నుత్సాహముగఁబోరిరి. రామలక్ష్మణులును వెదుదీయుక తీక్ష్ణబాణములతో రాక్షసుల నొప్పించిరి. అంగదుఁ డింద్రజిత్తును జంపనెంచి వానితో ఘోరముగ యుద్ధముచేసి రథమును ముక్కలుగావించి గుఱ్ఱములను సారథిని గూల్చెను. అప్పుడు రామలక్ష్మణులును, సుగ్రీవుఁడు, విభీషణుఁడు మున్నగువారును సంతోషించిరి. అంత నింద్రజిత్తు ఎవరికినిగానక మాయాయుద్ధ మారంభించి రామా

దులమీఁద బాణవర్షముకురిపించి యంతటితోఁ దృప్తిచెందక బాణరూపములగు సర్పములచే రామలక్ష్మణుల బంధించి "అదృశ్యుఁడనై యుద్ధముచేయఁగా నన్నెదురొడ్డనువారెవ్వరు లేరు. నా కోపము వృథగానేరదు" అని బంగారుపింజలుగల వివిధ బాణములచే వారిరువురను మిక్కిలి నొప్పింప వారు మూర్ఛితులయిరి. హనుమంతుఁడు, నీలుఁడు, సుషేణుఁడు, మైందుఁడు, అంగదుఁడు మున్నగువారు రామలక్ష్మణులఁజూచి చాల దుఃఖించిరి. ఇంద్రజిత్తు మిగుల సంతసించి "రాక్షసులారా! చూచితిరిగదా ఖరదూషణాదుల జయించిన వీరుల గతి" యనుచుఁ బురము ప్రవేశించెను. సుగ్రీవుఁడు మిక్కిలి చింతింప విభీషణుఁడతనినోదార్చి "సుగ్రీవా! యుద్ధమననిట్టిదే. జయాపజయములు నిలుకడగ నుండవు. రామలక్ష్మణులకుఁ బ్రాణభయములేదు. వారి ముఖములలోఁ గాంతియున్నది" యనెను.

అట ఇంద్రజిత్తు రావణునితో "తండ్రీ! రామలక్ష్మణులను నాగపాశబద్ధులఁగావించి కూల్చితిని. ఇఁక సంతోషముగ నుండుము" అనెను. ఆమాటవినినంతనే రావణుఁ డాసనము డిగ్గి తనయునిఁ గౌఁగిలించి శిరముమూర్కొని వానిని స్తుతించెను.

సీత దుఃఖించుట.

అంత రావణుఁడు పురమును పతాకములతోను తోరణములతోను నలంకరింపఁజేసి ఇంద్రజిత్తు రామలక్ష్మణులఁ జంపెనని చాటించి యానందమగ్నుఁ డయ్యెను. రాక్షసేశ్వరుఁడు రాక్షసస్త్రీలనుబిలిచి "మీరు పుష్పకమున సీతనుగొని

పోయి యుద్ధరంగమునఁ బ్రాణములుగోల్పోయిన రామలక్ష్మ ణుల నామెకుఁజూపుఁ" డనెను. అంత వారట్లేచేసిరి. వారిలో నొకతె త్రిజట. సీత యుద్ధభూమిలోఁ బడియున్న రామలక్ష్మ ణులను మరణించిరనియెంచి "అయ్యో! సకలాస్త్రకోవిదులగు రామలక్ష్మణుల జయించువారు లేరనుకొంటినే. సాముద్రిక లక్షణములు తెలిసినవారు నాకు వైధవ్యముగలుగునని యె న్నఁడు చెప్పలేదే. గొప్పసామ్రాజ్యాధిపతికి సతివగుదువనిరే. లక్ష్మివంటి శుభచిహ్నములుగలదానవని యనేక జ్యోతిష్కు లు చెప్పిరే. నేను భాగ్యహీననైతినే. నాతల్లి యీసంగతివిని యెంత దుఃఖించునో! అంతకంటె ననేకరెట్లు నాయత్త కౌ సల్య దుఃఖించునే. పదునాల్గు వత్సరములు గడపి కుమారుఁడు భార్యను తమ్మునిఁగూడి మఱలివచ్చి రాజ్యాభిషేకము చేసి కొనునని కొండంత యాశతో దినములు లెక్కించుచుండునే. తండ్రియని రాముని, తల్లియని నన్ను భావించు సుగుణవంతుఁ డగు లక్ష్మణుఁడును మరణించి పరలోకమునను జ్యేష్ఠునిసేవిం చుచుండును. అట్టిభాగ్యము నాకు లేదయ్యెనే" యని యేడ్చు చుండఁ ద్రిజట "సీతా! దుఃఖింపకుము. రామలక్ష్మణులు మర ణింపలేదు. వారు మూర్ఛిల్లియున్నారు. లేకున్న నీ పుష్పక విమానము నిన్ను వహించియుండదు. వీరి ముఖములం దెట్టి వికార మగుపడలేదు. వారికాంతి తఱుగలేదు. వారుత్తమ ధార్మికులు. వారి పరాక్రమ మెదురులేనిది. వారు ప్రాణము తోనున్నారనుమాట నమ్మి శోకముడుగు"మనెను. అంత సీత త్రిజటకు మ్రొక్కి "అమ్మా! నీవే నాపాలిటి దైవమవు. నీ మాటలు నాప్రాణముఁ గాపాడుచున్నవి. నీవుచెప్పినట్లేయగు

గాక" యనెను. అంత నాపుష్పకము వారిని లంకానగరమున కుఁ గొంపోయెను. రాక్షసస్త్రీలు సీత నశోకవనమునకుఁ గొంపోయిరి. ఆమె చింతలో మునిఁగియుండెను.

రాముఁడు చింతించుట.

సుగ్రీవాది వానరులెల్లఱు చాల దుఃఖముతోనుండ రాముఁడు ప్రజ్ఞఁబొంది లక్ష్మణుని దురవస్థనుజూచి దుఃఖము సహింపలేక "లక్ష్మణా! బాల్యమునుండి యొకక్షణమేనియు నన్ను విడిచియుండినవాఁడవుగావు నీవులేకున్న నావెలిప్రాణము పోయినట్లే. నేనిఁక జీవచ్ఛవముగాకేమి? ఏ సీతకొఱకు నీవు ప్రాణములర్పించితివో యా సీతవంటి భార్యను పొందినను పొందవచ్చునుగాని నీవంటితమ్ముని యెందుఁగందును. వేయి చేతులుగల కార్తవీర్యుఁడొకేసమయమున నైదువందల బాణములు విడువఁగలిగితే నీవంతకంటె నెక్కువబాణము లొక్కసారిగాఁ గురిపింతువే ఇఁక నీసహాయము నాకెద్ది? అయోధ్యకు నీవులేక నేనెట్లుపోవుదును? పోయినచోఁ గౌసల్యకు, కైకేయికి నాయం దత్యంత వాత్సల్యముగల నీ తల్లి సుమిత్రాదేవి కేమని బదులుచెప్పుదును. లోకులు నన్నేమని తలఁతురు? నాకుమాత్ర మేర్పడిన వనవాసము నీకును విధిప్రాప్తమని యెంచి భార్యను, సకల భోగములను వదలి నిద్రాహారములు మాని నాసేవయే ముఖ్యమని యెంచి నా వెంటవచ్చిన త్యాగశీలుఁడవే. నీవులేకున్న నాకీ సీతయేల? రాజ్యమేల? ప్రాణమేల? నీతో నేనును మరణించెదను" అని పలువిధములఁ బనవిపనవి యేడ్చుచు సుగ్రీవునివంకఁదిరిగి "సుగ్రీవా! నీవును

సుహృదుఁడుచేయఁదగినంతయు శ్రమపడి నాకొఱకుఁ బ్రాణము నైనఁ ద్యజింప నిశ్చయించి హనుమంతుఁడు, అంగదుఁడు, జాంబవంతుఁడు మొదలగు వానరవీరులతోడను భల్లూకవీరుల తోడను సకలవిధ సహాయముచేసితివి. నేను లేకున్న రావణుఁడు నిన్ను హింసించును. కనుక నీవిఁక సకలసేనలతోఁ గిష్కింధకుఁబొమ్ము" అనినంతనే వానరులెల్లరు రోదనముసేసిరి. రామలక్ష్మణులు శరీరమంతయు బాణములుగ్రుచ్చుకొనియుండ విభీషణుఁడు వచ్చి వారినిఁజూచి నీరుతెచ్చి రామలక్ష్మణుల కన్నులఁదుడిచి "అయ్యో! నేనెట్టి మందభాగ్యుఁడను. ఎవరి శరణుఁజొచ్చి సుఖింపనెంచితినో యట్టి రామలక్ష్మణులు దీర్ఘ నిద్రపోయిరే. ఇఁక రాజ్యాభిలాష నాకులేదు. దుష్టుఁడగు నాశత్రువు రావణుఁడు సఫలమనోరథుఁడయ్యె. నేనిఁక జీవించి యుండలేను" అనెను.

చెంతనున్న సుగ్రీవుఁడు విభీషణునిఁగౌఁగిలించి "సౌమ్యా! దుఃఖింపకుము. రామలక్ష్మణులు మూర్ఛచెందియున్నారు. వారు మరణింపలేదు. వారు శీఘ్రమున లేచి నీకోర్కెఁ దీర్ప గల"రనెను. మఱల సుగ్రీవుఁడు మామయగు సుషేణునిఁ జూచి "రామలక్ష్మణులు తెలివిపొందిన తర్వాత వారినిఁ దోడ్కొని కొందఱు వానరులఁగూడి కిష్కింధకుఁ బొమ్ము. నేను రావణుని వధించి సీతను గొనివచ్చెద" ననియె.

అంత సుషేణుఁడు "క్షీరసముద్రమునందు చంద్రమని యు, ద్రోణమనియు రెండు పర్వతములున్నవి. వానియం దోషధులున్నవి. వానికి సంజీవకరణి, విశల్యకరణియని పేరు. హనుమంతుఁడు వానినితెచ్చుగాక" యనెను. ఇంతలో నొక

పెనుగాలి వీచెను. గొప్పకాంతితో గరుత్మంతుఁడు వచ్చెను. అంత బాణరూపమున రామలక్ష్మణుల బంధించిన సర్పములు పాఱిపోయినవి. గరుత్మంతుఁడు రామలక్ష్మణుల ముఖమును శరీరమును రెండుచేతులతోఁ దడవెను. వెంటనే రామలక్ష్మణులు మునుపటికంటె నెక్కువ తేజముతోను బలపరాక్రమంబులతోను నిండినవారైరి. రాముఁ డతనిఁజూచి "మహాత్మా! మీ యనుగ్రహమున నీయాపదనుండి విముక్తులమైతిమి. మీ దర్శనమువలన మాతండ్రి తాతలను జూచినంత సంతోషము గలుగుచున్నది. మీరెవరో తెలియఁగోరెద" మనెను. అంతలకు గరుత్మంతుఁడు "రామచంద్రా! నేను మీ ప్రాణసఖుఁడను. గరుత్మంతుఁడను పేరుగలవాఁడను. ఇంద్రజిత్తువలన మీ కేర్పడిన బాధను తొలగింప వచ్చితిని. రాక్షసులు మాయావులు. వారిని నమ్మరాదు. నీవు రావణాదుల వధించి సీతను బొందఁగల" వనిచెప్పి రామలక్ష్మణులకుఁ బ్రదక్షిణము చేసి కౌఁగిలించి వారిని వీడ్కొని వాయువేగమున నెగిరిపోయెను. రామలక్ష్మణులును సుగ్రీవ విభీషణాదులును సంతోషించిరి. వానరులు శంఖధ్వానముచేసి సింహనాదములు గావింపఁ దుములధ్వని మిన్నుముట్టెను.

18. కుంభకర్ణవధ

ధూమ్రాక్షుఁడు.

మధ్యరాత్రమున రామలక్ష్మణులు నాగపాశబద్ధులై యుండ దుఃఖసముద్రమున మునిఁగిన వానరులు తటాలున మితిమించిన సంతోషముతో వాద్యములు మ్రోయించి సింహనాదములు సేయుట విని రావణుఁ డాశ్చర్యముచెంది రాక్షసులఁ బనిపి రామలక్ష్మణులు బంధవిముక్తులగుటయు, వానరుల కోలాహలమును దెలిసికొని మిక్కిలి చింతించి ధూమ్రాక్షుని యుద్ధమునకు సకలసన్నాహములతోఁ బంపెను. వాఁడు హనుమంతుఁడున్న పడమటిద్వారమునకుఁబోయెను. రథము మీఁద గ్రద్ద వ్రాలినది. పీనుఁగులం దిను వికారమగు పక్షులు ధ్వజముపై వ్రాలినవి. ఇవి యరిష్టసూచకములు.

ఇట్లు ధూమ్రాక్షుఁడు యుద్ధమునకు వచ్చుటఁజూచి వానరు లుత్సాహపూరితులై వృక్షములనుగొని రాక్షసుల నెదుర్కొనిరి. రాక్షసులు కత్తులు బాణములు శూలములు మొదలగు నాయుధములతో వానరులఁ జంపిరి. అంత వానరులు చెలరేగి గొప్పవృక్షములను గొప్పశిఖరములను బడవైచి రాక్షసుల హతమొందించుచుండిరి. ధూమ్రాక్షుఁడు వికారముగ నవ్వుచు వచ్చుచుండ హనుమంతుఁ డొక పెద్దశిల నతనిపై వేయ ధూమ్రాక్షుఁడు గదచేతఁబూని రథమునుండి నేలకుదూకెను. అంతనాశిలచే రథముముక్కలయ్యెను. గుఱ్ఱములు చచ్చినవి. సారథియు హతుఁడయ్యెను. ధూమ్రాక్షుఁడు కోపముతో హనుమంతునిఁపైబడి గదచేఁగొట్టగా వాయుపుత్త్రుఁ డా దెబ్బకును వెనుదీయక నొకపర్వతశిఖరముచే వానిఁజంపె.

వజ్రదంష్ట్రుఁడు.

ధూమ్రాక్షుఁడు హతుండగుటను విని రావణుఁడు తోఁకత్రొక్కినత్రాచువలె నాగ్రహించి మహాబలుఁడగు వజ్రదంష్ట్రుని యుద్ధమునకుఁ బంపెను. వాఁడు తళతళ మెఱయు బంగారుతోఁ బ్రకాశించు రథము నెక్కి వీరవాద్యఘోషములతో గజతురగారోహణులగు రాక్షసవీరులతో నాడంబరముగ దక్షిణద్వారమున వెడలుచు నంగదు నెదుర్కొనెను. దుర్నిమిత్తము లగుపడినను వజ్రదంష్ట్రుఁడు లక్ష్యముచేయకఁ బ్రళయకాలరుద్రునివలె నుగ్రముగఁ బోరుసాగించెను. వానరు లుత్సాహముతో వృక్షములతోడను శిలలతోడను నఖములతోడను గోఱలతోను యుద్ధముచేసి రాక్షసులం దునుమాడిరి. రాక్షసులును నానావిధాయుధములతో వానరులం ద్రుంచి తమతమ పరాక్రమంబులుసూపుచు యుద్ధముచేసిరి. వానరులు రాక్షసుల యురవడికిఁ జాళలేక నంగదు నాశ్రయించిరి, అంత వాలిపుత్త్రుఁడు తన్ను బాణసమూహములతో నొప్పించిన వజ్రదంష్ట్రునిపై నొక పర్వతము పడవైచెను. వాఁడొకవైపు తొలఁగి తప్పించుకొనెను గాని వానిరథము గుఱ్ఱములు సారథి నాశము గావింపఁబడెను. వజ్రదంష్ట్రుఁడు గదతో నంగదుని రొమ్మునఁ గొట్టెను. రోషావేశముతో నంగదుఁడొక ఖడ్గము నెత్తి వజ్రదంష్ట్రుని రెండుతునియలుగఁ దెగవేసెను. రాక్షసులు పాఱిపోయిరి. వానరులు సంతోషముతో నంగదుని గొనియాడిరి.

అకంపనుఁడు.

ఈవార్త విని నంతనే రావణుఁడు కోపముచే మండిపడి బలాఢ్యుఁడగు ప్రహస్తునిఁజూచి "సాటిలేని పరాక్రమవంతుఁడగు నకంపనుని గొప్పసైన్యముతోఁ బంపు" మనెను. వెంటనే ప్రహస్తుఁడు మహావీరులగు రాక్షసుల ననేకుల సహాయమిచ్చి యకంపనుని యుద్ధమునకుఁ బొమ్మనెను. వాఁడొక గొప్పరథమెక్కి కాంతులనీను కుండలములను ధరించి మహోగ్రుఁడై బయలువెడలెను గుఱ్ఱములు జంకి వెనుకకుఁ బోయినవి. ఆకంపనుని యెడమకన్నదరెను. సుడిగాలిలేచి దుమ్ముచే నలుదిక్కులు నిండెను. వెంటనే రాక్షసులకును వానరులకును దొమ్మియుద్ధము జరిగెను. దుమ్ముచేఁ జీకటిక్రమ్మినందున రాక్షసులు రాక్షసులను వానరులు వానరులను గొంతసేపు కొట్టుకొనిరి. వానరులు రాక్షసుల నెక్కువ నొప్పించుచుండ రాక్షసులు బెదరి చెదరిపోవుటఁ గని యకంపనుఁడు రథము నచ్చోటికిఁబోనిచ్చి రోషావేశమున వానరులఁ గుప్పలు కుప్పలుగఁ గూల్చెను. అంత హనుమంతుఁ డచ్చోటుచేరి పర్వతము నెత్తి యకంపనునిమీఁద వేయఁగా వాఁడద్దానిని బాణపరంపరలచే నుగ్గుచేసె. హనుమంతుఁడొక మద్దిమ్రాను నెత్తి గిరగిరఁద్రిప్పుచుఁబోవ నకంపనుఁ డాతనిఁ బదునాల్గుబాణములేసి నొప్పించెను. హనుమంతుఁడా బాణములతోఁ జెట్లుమొలచిన కొండవలెఁ జూపట్టెను. మఱల హనుమంతుఁడు రోషంబుమీఱ మఱియొకవృక్షముతో వాని శిరంబునుగొట్టినంత నకంపనుఁడు మృతుఁడై నేలఁగూలెను. రాక్షసులు భయపడి

లంకకుఁ బాఱిపోయిరి. వానరులు, రామలక్ష్మణులు, విభీషణుఁడు హనుమంతుని మిక్కిలి శ్లాఘించిరి.

ప్రహస్తుఁడు.

అకంపనుని మరణవార్త చెవిసోకినంతనే రావణుఁడు మనసు కలఁతచెంది లంకాపురమునంతయుఁ జుట్టిచూచి వానరులు లంకను ముట్టడించిన విధమును గని కళవళముజెంది ప్రహస్తునితో "వీరా! నీవు, నికుంభుఁడు, కుంభకర్ణుఁడు, ఇంద్రజిత్తు లంకను సంరక్షింప సమర్థులు. ఇప్పుడు యుద్ధముచేయఁ బొమ్ము. నీసింహనాదమువిన్నంతనే వానరులు చెల్లాచెదరగుదురు. రామలక్ష్మణులు దీనులై మనకు లొంగుదురు. ఇప్పుడేది కర్తవ్యమో యోచింపుము. యుద్ధముచేయకున్న శత్రువులు లోఁబడరు. చేసిన జయాపజయములు సందేహాస్పదములు. కనుక యుద్ధముచేయవలెనని నా యభిప్రాయము. నీవేమందువు?" అనెను.

ఇట్లుచెప్పిన రావణునిమాటలు విని ప్రహస్తుఁడు "రాజా! కాలము మించినది. యుద్ధము వలదనినందున విభీషణు నవమానించి వెడలనడచునట్లుచేసితివి. నేను నీవలన బహుమతుల నెన్నియో గైకొన్నవాఁడనగుట నీకొఱకుఁ బ్రాణము నర్పించెద"నని గొప్ప సైన్యము వెంటఁబెట్టుకొని భేరీమృదంగాది వాద్యములు మ్రోయ బయలువెడలి తూర్పుద్వారము చేరెను. పక్షులాకాశమున వికారముగుకూతలతో రథమునకు ప్రదక్షిణముగఁ బోయెను. నక్కలు వికారముగ నఱచినవి. సారథి చేతిలోని మునికోల నేలఁబడెను. ఇట్లుండ వానరులు పెడబొబ్బ

లిడుచు రాక్షసుల నెదుర్కొనిరి. వానరులు శిలావర్షము గురి పించిరి. రాక్షసులు బాణవర్షముకురిపించిరి. యుద్ధము ఘోర మయ్యెను. నరాంతకుఁడు, కుంభహనుఁడు, మహానాదుఁడు, సమున్నతుఁడను నలువురు మంత్రులు ప్రహస్తుని ప్రతాపము చే నుత్సాహముపొంది వానరుల ననేకులఁ జంపిరి. జాంబవం తుఁడు మహానాదుని తారుఁడు కుంభహనుని, ద్వివిదుఁడు నరాంతకుని, దుర్ముఖుఁడు సమున్నతుని వధించిరి. అంత మంత్రుల మరణమునుజూచి ప్రహస్తుఁడు కాలాంతకునివలె నాగ్రహాపూరితుఁడై నీలునిమీద ననేక బాణములఁ బ్రయో గించి నొప్పించెను. అంత రోషమతిశయించిన నీలుఁడు వృక్ష ము నెత్తికొని వాని రథమును నశ్వములను సారథిని నాశ మొందించెను. అప్పుడు ప్రహస్తుఁడు నీలుని లలాటమున ముస లముతోఁ బెనుగాయముగలిగించెను. నీలుఁడు వెంటనే పెద్ద శిల నెత్తి ప్రహస్తునితలను బెకుల్ప్రవయ్యలుగావించెను. రాక్ష సులు ప్రాణభీతిచేఁ బరుగిడిపోయిరి. నీలుఁడు రామలక్ష్మణులఁ గూడి సంతోషించెను.

రావణుఁడు యుద్ధమునకువచ్చుట.

ప్రహస్తుఁడును మరణించెనని వినినతోడనే రావణుఁడు స్వయముగ యుద్ధభూమికిఁబోవనెంచి, కాంతితో నతిశయించు గొప్ప రథము నారోహించి, శంఖభేరీపణవమృదంగాది వాద్య ఘోషములు చెలంగ, సముద్రము పొంగివచ్చునట్లు గొప్ప రాక్షససైన్యముతో జ్వలించు కిరీటకుండలములతో నగ్నివలెఁ బ్రకాశించు నయనములతో యుద్ధభూమిఁజేరెను. అంత రాముఁ

డెవరెవరు వచ్చుచున్నారని యడిగినందున విభీషణుఁడు "ఎఱ్ఱని ముఖముతోఁ బెనుకాయముగలిగి యేనుఁగుమూఁపునఁ గూర్చుండి వచ్చెడివాఁడు రావణుని కుమారుఁ డకంపనుఁడను వాఁడు. రథము నెక్కి సింహధ్వజముతోఁ గోఱపండ్లుగలిగి వచ్చువాఁడే బ్రహ్మచే వరము పొందిన నింద్రజిత్తు. పర్వతాకారముతో రథమెక్కి వచ్చువాఁడే యతికాయుఁడు. ఎఱ్ఱని కండ్లుగలిగి యేనుఁగుమీఁద వచ్చువాఁడు మహోదరుఁడు. నానా విధ జంతువుల ముఖములుగలిగి భూతములచేఁ జుట్టఁబడి పదితలలుగలిగి వివిధాభరణములతో జ్వలించుచుండువాఁడే దేవవైరియగు రావణుఁడు" అని వివరించి చెప్పెను. అంత రాముఁడు విభీషణునితో "ఆహా! ఏమిరూపము! ఏమి తేజము! నా భార్య నపహరించిన శత్రువు నిప్పుడు కాంచితిని. ఇఁకఁ జూపెద నా ప్రతాపము" అనెను.

రావణుఁడు రాక్షసవీరులఁ జూచి యెల్లరిచ్చట నుండు సమయముఁగని పెట్టి వానరులు లంకలోఁ బ్రవేశింతురు. కావున మీరెల్ల రా యా సంరక్షకస్థానములందుండి లంకను గాఁచి యుండుఁడని వారిని వీడ్కొలిపి తాను యుద్ధమారంభించెను. వానరరాజగు సుగ్రీవుఁడు పర్వతశిఖరము నతనిపై విసరివైచెను. రావణుఁ డద్దానిని బాణములచే ముక్కలుచేసెను. వెంటనే రావణుఁ డొక వాడియమ్మును సుగ్రీవునిపై వేయ సుగ్రీవుఁడు బాధచే నేలఁబడెను. అంత వానరులు రావణుని బాణ పరంపరలచే మిక్కిలి గాసినొంది భీతులై రాముని శరణు వేఁడిరి. రాముఁడు ధనుర్ధరుఁడై బయలు దేరుటఁ గాంచి లక్ష్మణుఁడు చేమోడ్చి "అన్నా! పరంపరాపహారకుఁడగు మహాపాపితో

నీవు యుద్ధముచేయనేల? నేనిప్పుడే వానిని యమపురికిఁ బంపి వచ్చెద. నాకనుజ్ఞ యిమ్మ"నెను. అప్పుడు రాముఁడు "లక్ష్మణా! జాగరూకతతోనుండుము. వాఁడు మోసపుచ్చును. ఒక బాణము నెత్తి మఱియొకటి ప్రయోగించి నొప్పించును" అనెను. అంత లక్ష్మణుఁడు రాముని కౌఁగలించి ప్రదక్షిణనమస్కారములుచేసి ధనుర్బాణములంగొనిపోయి, వానరుల హతమొందించుచుండు రావణునిఁజూచెను. ఇంతలో హనుమంతుఁడు "భృత్యుఁడనగు నేనుండ నీవేలరావలె"నని రావణునిరథము నెక్కి "ఓరీ! దేవతలను జయించితివిగదా. వానరునిదెబ్బకిప్పుడు చత్తువు చూడు"మనెను. అంత రావణుఁడు కుపితుఁడై "ఓరీ, వానరా! నీకింతగర్వమా! యని యఱచేతితో హనుమంతుని రొమ్మునఁగొట్టెను. ఆ దెబ్బ కాంజనేయుఁ డొకింత జంకి రావణుని యఱచేతితోఁగొట్టెను. రావణుఁడా దెబ్బకుఁ జకితుఁడయ్యె. మఱలఁ దెప్పిఱిలి నాకుఁ దగినవైరియే యని మఱలఁగొట్టెను. హనుమంతుఁడు గొంచెముమూర్ఛిల్లగా రావణుఁడు నీలునిపైదూకెను. రావణుని సాహసమున కచ్చెరువొంది నీలుఁడతనిపై వృక్షములను విసరివైచెను. రావణుఁడు వానిని బాణములచే ముక్కలుచేయుచుండ నీలుఁడు తన రూపమును చిన్నదిగావించుకొని రావణుని ధ్వజముమీఁదికిని ధనస్సుమీఁదికిని కిరీటముమీఁదికిని మార్చిమార్చి దూఁకుచుండ రావణుఁ డలిగి యాగ్నేయాస్త్రము ప్రయోగింప నీలుఁడు ధ్వజమునుండి నేలఁబడెను. రావణుడు సుగ్రీవాదుల నొప్పించెను. ఇట్లుండ లక్ష్మణుఁడు రావణునితో యుద్ధముచేయ నారంభించి తీక్ష్ణబాణముల వానిమీఁదఁ బ్రయోగించెను. అంత రావణుఁ

డలిగి "ఓరీ! నీవు యమపురికిఁబోవ దారి వెదకుచున్నా"వనెను. లక్ష్మణుఁ డందులకు "ఓరీ! మహాపాపీ! నీవు మోసముచేసి సీత నపహరించిన నీచుఁడవు. ఇప్పుడు నాచేఁజత్తు" వనెను.

రావణుఁడంత మిక్కిలి రోషముతో బాణపరంపరలచే లక్ష్మణునినొప్పింప లక్ష్మణుఁడును నతనిపై బాణవర్షము కురిపించెను. రావణుఁడు వేసిన బాణములను లక్ష్మణుఁడు మధ్యమార్గముననే ఖండించుటఁజూచి రావణుఁడాశ్చర్యపడి బ్రహ్మచే నొసఁగఁబడిన దివ్యబాణమును బ్రయోగింప లక్ష్మణుఁ డొకింత మూర్ఛిల్లి లేచి బాణప్రయోగములచే రావణుని చాపముఁ ద్రుంచెను. అంత నాక్రూరుఁడు శక్తియను ఘోరమగు నాయుధమును లక్ష్మణుని రొమ్మున నేయ దానితాకునకు లక్ష్మణుఁడు స్పృహతప్పి నేలఁబడెను. రావణుఁడంత లక్ష్మణుని నెత్తుకొనఁబ్రయత్నించి విఫలుఁడయ్యెను. అందుల కేమి కారణమనిన లక్ష్మణుఁడు విష్ణువుసంశమున జనించినవాఁ డగుటయే. కనుక నెంతబలవంతుఁడైనను విష్ణువునకు శత్రువగుటచే రావణుఁడు చేతఁగానివాఁ డయ్యెను.

వెంటనే హనుమంతుఁ డచ్చోటికేగుదెంచి తన పిడికిటం గ్రుద్దినంత రావణుఁడు నెత్తురుగ్రక్కుచు రథమునఁబడి మూర్ఛిల్లెను. హనుమంతుఁడు విష్ణుభక్తుఁడగుటచే యుద్ధమున పడియున్న లక్ష్మణునెత్తికొని రామునియొద్దకుఁజనెను. కొంత సేపటికి శక్తి లక్ష్మణునివదలి రావణునివద్దకుఁబోయిచేరెను. లక్ష్మణుఁడు దన విష్ణ్వంశమును ధ్యానింప బాధలుడిగి ధనుర్బాణముల నెత్తికొనెను. ఇంతలో రావణుఁడును మూర్ఛదేఱి యుద్ధముచేయనారంభింప వానరులు భీతులై పరుగిడఁగా

రామచంద్రుఁడు హనుమంతుని యభిమతంబున నతని నారో
హించి దివ్యధనుర్బాణములతో రావణుఁడుండు స్థలముచేరి
"ఓరీ! రాక్షసాధమా! నీవుచేసినపాపఫల మనుభవింప రమ్ము.
నిన్నువధించి యమపురంబునకుఁ బంపెద" నని దివ్యమగు
బాణములచే రావణుని రథమును గుఱ్ఱములను సారథిని నాశ
ము గావించి, రావణునిరొమ్మున వజ్రతుల్యమగు బాణము
నేసెను. అతఁడా దెబ్బకు మూర్ఛిల్లి ధనువును దిగవిడిచెను.
అంత రాముఁడొక యర్ధచంద్రబాణముతో రావణుని కిరీటము
లను బడద్రోసి భంగపఱచి "ఓరీ! రాక్షసరాజా! నీ విప్పుడు
దీనుఁడవై తివి. నీవు మఱలిపోయి విశ్రాంతిపుచ్చుకొని రథము
నెక్కి ధనుర్బాణములతో రమ్ము. అప్పుడు నాపరాక్రమము
చూపెద. ఇట్టి దీనావస్థలో నధర్మయుద్ధముచేసి గెలుపొందు
వాఁడనుగాను" అనెను. అంతఁ గడు లజ్జితుఁడై రావణుఁడు
దుఃఖముతో లంకకేగెను. రామలక్ష్మణులు యుద్ధరంగమునఁ
బడియున్న వానరుల శరీరములలోని బాణంబులఁదీసి బాధలు
పోఁగొట్టిరి. వానరులు మిక్కిలి సంతోషించిరి.

కుంభకర్ణుని మేలుకొలుపుట.

రామునిచేఁ బరాజితుఁడైన రావణుఁ డేకాంతమున
నుండి "ఆహా! మహేంద్రపర్వతమువలెఁ జలింపఁజేయ వీలు
గాని నన్ను మానవమాత్రుఁడైన రాముఁడు పరాభవించెనే!
ఇఁక నాజన్మమేల? ఇంతకాలము నేను గడించినఖ్యాతి నేఁడు
మంటఁగలిసెనే. ఎంతటి బలపరాక్రమసంపన్నుఁడనైననేమి?
విధిబలము గొప్పది. మున్నొకపర్యాయము అనరణ్యుఁడను

నిక్ష్వాకువంశరాజును నేనువధించుచుండ నతఁడు "ఓరీ!నీచా! నిన్ను నావంశపువాఁడొకఁడు పుత్రమిత్ర బంధుసహితముగఁ జంపు"ననెను. ఆమాట ఫలించునట్లున్నదే. నా గర్వమును జూచి యోర్వలేక బ్రహ్మ "నీవొక మానవమాత్రునిచే వధింపఁబడుదు"వని శపించె. బ్రహ్మవాక్కు వ్యర్థముగానిది. మున్ను నేను పరమపతివ్రతయగు వేదవతిని తిరస్కరింప నామె 'నేను స్త్రీరూపముననే వేరొకజన్మమున నీ నాశమునకుఁ గారణ భూతురాలనయ్యెద'ననెను. ఆమెవాక్కు ఫలించినది. పార్వతి, నందీశ్వరుఁడు, పుంజికస్థల, ఋషులు నన్ను నా దుశ్చరితమునకు శపించిరి. వారిమాటలు ఫలితమునకువచ్చినవి" అని తనమనసులో నిదివఱకుఁ దానుచేసిన యక్రమముల జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చికొని ఖిన్నుఁడై మఱలఁదన యనుచరులఁబిలిచి 'మీరిఁక జాగుసేయక నిద్రించుచున్న నాతమ్ముఁడు కుంభకర్ణుని మేలు కొలుపుఁడు' అని యాజ్ఞాపించెను.

అంత రాక్షసులు వేలకొలఁదిమంది యొకటైన్నర యామడ విస్తీర్ణముగలిగి గుహాకారముగనుండు కుంభకర్ణుని మందిరమునొచ్చి శంఖ భేరీ మృదంగ పటహాకాహళాది వాద్యముల వ్రోగించి యెల్ల లోకుకమ్మడి సింహనాదములుచేసి, ఏనుఁగులు, గుఱ్ఱములు, ఒంటెలు మున్నగు జంతుజాలముల నతని యొడలిపై నడిపించి వివిధాయుధములతో నతని నొప్పించి లెక్కలేని కడవలనీరు చెవులలోఁబోసి యెట్టకేల కతని మేల్కొలిపి వేలకొలఁది కడవల మద్యమునిచ్చి కొండలవంటి రాసుల మాంసంబు తిననిచ్చి రావణుని సందర్శింప నగత్యముగలిగిన దని రావణునాజ్ఞయని చెప్పిరి.

కుంభకర్ణుఁడు మేలుదుస్తులు తొడిగికొని కిరీటాభరణాదులతో మెఱుముతోఁగూడిన మేఘముఁబోలె రావణుని మందిరమునకుఁజనుచుండ వానరులాయాకారముఁజూచి భయపడి పరుగిడిరి.

రాముఁడా పర్వతాకారమునుజూచి వీడెవఁడనియడుగ విభీషణుఁడు "రామచంద్రా! వీఁడే విశ్రవసుని కుమారుఁడగు కుంభకర్ణుఁడు. సాటిలేని యాకారమును బలమును గలవాఁడు. వీఁడు పుట్టుకతోడనే బలవంతుఁడగుటచేఁ బ్రాణుల నధికముగ బట్టి భక్షించుచుండ దేవేంద్రుఁ డతనిని వజ్రాయుధముతోఁ గొట్టెను. అంత వాఁ డైరావతము దంతముతో దేవేంద్రుని బాడిచెను. ఇంద్రాదిదేవతలు బ్రహ్మయొద్దకేగి "కుంభకర్ణుఁడు మితిలేకఁ బ్రాహ్మణులనుబట్టి భక్షించుచు దేవతలను ఋషులను స్త్రీలను విశేషముగ బాధించుచున్నాఁ" డనిరి. అంత బ్రహ్మ కుంభకర్ణునిఁజూచి "నీఁవిక నిద్రముచ్చువగుదువుగాక" యని శపింప రావణుఁడు శాపవిముక్తియడుగ విరించి "వీఁడాఱు నెలలకుఁ దకుఁక్కువ లేక నిద్రించి యొక్కదినము మేల్కొని కావలసినంత యాహారముదిని మఱల నిద్రించు"నని యె. అంత రామచంద్రుఁడు నీలునిఁజూచి "అగ్నితనయా! నీ విప్పుడు సైన్యమును వ్యూహములుగాఁ దీర్చి లంకాద్వారములను సంరక్షించుచు జాగరూకుఁడవై యుండు" మనెను. నీలుఁడట్లే చేసెను.

రావణ కుంభకర్ణుల యాలోచనలు.

కుంభకర్ణుఁడు రావణునిగృహములోనికిఁ బ్రవేశించినంతనే

రావణుఁ డాసనమునుండి దిగి కుంభకర్ణుని తనయాసనము వద్దనున్న కనకాసనమున కూర్చుండ నియోగించి తా నాసన మలంకరించెను. కుంభకర్ణుఁ డన్నకు నమస్కరించెను. వెంటనే రావణుఁడతనిఁ గౌఁగిలించెను. కుంభకర్ణుఁడు "రాజోత్తమా! నన్ను నిద్రనుండి లేపినందుల కేమికారణమో తెలుపఁగోరెద" ననెను. అంత రావణుఁడు "మహాబలా! ఇప్పటికి నీవు నిదుర బోయి తొమ్మిది దినములయినవి. రామునివలన నాకుఁగలిగిన నష్టకష్టములు చెప్పరానివి. లంక ముప్పాతికభాగము నాశ మయ్యెను. మహావీరులు మరణించిరి. నేనును భంగపడి ప్రాణముతో మఱలివచ్చితిని. ఇప్పుడీ లంకారాజ్యము నీ యాపదనుండి తప్పించుభారము నీమీఁదనున్నది. నీ సహాయ ము లేకున్న నాకీయాపద తీర"దనెను.

రావణుఁడిట్లు దీనముగ బలికినమాటలువిని కుంభకర్ణుఁ డు నవ్వి "కాలదేశములకుఁ దగిన యాలోచనలుచేయుట ధర్మము. ప్రాతఃకాలమున ధర్మమును మధ్యాహ్నమున అర్థ మును సాయంకాలమున కామమును ననుసరించువాఁడే నీతి పరుఁడు, అట్టి నీతిపరునకే జయముచేకూరును, కీర్తికలుగును. కేవలము కామమునేగోరి ధర్మార్థముల విడనాడిన సుఖమెన్న టికిని గలుగదు. పశువులకును మానవులకును దక్కుంగల వారికిని యాహారనిద్రాదులలో భేదములేదు. యుక్తాయుక్త ముల నెఱిఁగి నీతినియమములఁబాటించి శాస్త్రజ్ఞానము నను ష్ఠానపర్యంత ముపయోగించువారే యుత్తములు. బుద్ధిమంతు లగు మంత్రులతో నొకవిషయమును బూర్తిగ సహేతుకముగ చర్చించి దా నివలనఁ గాఁబోవుఫలితములను ముందుగనూహించి

పరిహారముల నిర్ణయించుకొని కార్యమునకుఁ గడంగవలయును. తొలుత మేను చెప్పిన హితమును గైకొనక దుర్మంత్రుల దురాలోచనకు లోనయినందున నిట్టిదురవస్థకు గుఱియైతి' వనెను.

అంత రావణుఁడు కుపితుఁడై "ఓరీ! నీకు జ్యేష్ఠుఁడనగు నాకు నీవు నీతులు గఱపుచున్నావా? నీతి ననుసరింపవలసిన కాలము గడచినది. గతమునకు వగచుట వెఱ్ఱితనము. ఇఁక నేఁ జేసిన మేలుగలుగునో యాలోచించి చేసిన శుభము గలుగును. చెప్పినమాటలే చెప్పినందున నేమి ప్రయోజనము? ఆప్తులైన బంధువులుగాని మిత్రులుగాని యాపత్కాలమున సాయమొనర్చి యాపదఁ బాపుట ముఖ్య" మనెను.

వెంటనే కుంభకర్ణుఁడు 'రాజపుంగవా! చెప్పవలసిన న్యాయము ననుసరించి యిట్లు చెప్పితిని. నిన్ను తిరస్కరింపఁ గాదు. నీతమ్ముఁడగుట నీ క్షేమముఁ గోరి యిప్పుడే యుద్ధము చేసి రామునితలను దెచ్చి నీకిచ్చెదను. దేవతలుగాని యముఁడుగాని, కుబేరుఁడుగాని మఱెవ్వఁడుగాని నన్నెదిరించి బ్రతుకఁడని నమ్ముము. నీవిఁక శోకముడిగి మద్యముఁ ద్రావి సీతను వశము చేసికొమ్ము" మనెను.

కుంభకర్ణుఁడు యుద్ధముచేయుట.

అంత మహోదరుఁడు "కుంభకర్ణా! బాల్యమున ననుభవముండదు. కనుక నీవిట్లు పలుకుచున్నావు. రాజు నీతి తెలియనివాఁడంటివి. కేవలము కామము నే యనుష్ఠించుచున్నాఁడంటివి. పుణ్యమునకుఁ బుణ్యఫలమును బాపమునకుఁ బాపఫలమును గలుగునంటివి. కామము నే యనుష్ఠించువారును

సుఖపడుచున్నారు. ధర్మార్థముల ననుష్ఠించువారు కష్టపడుట యుఁగలదు. కనుక మనరాజు కామమువలన సుఖముపొందఁ గోరెను. కాన నీవతని దూషించుటఁ దగదు. నీవిప్పుడు జన స్థానమున ఖరదూషణాది పదునాల్గువేల రాక్షసులఁ జంపిన రాముని పరాక్రమమునుగూర్చి వినియు నొంటరిగ యుద్ధము సేయఁబూనుట యుక్తముగా" దనెను. మఱల నతఁడు రావ ణునిఁజూచి "రాజోత్తమా! నేనును, ద్విజిహ్వుఁడు, సంహ్రా దియు, కుంభకర్ణుఁడును, వితర్దనుండును రాము నోడించి వత్తు ము. లేకున్న రామనామాంకిత బాణములు శరీరము నిండి యుండునట్లు మఱలివత్తుము. నీవు రామలక్ష్మణులు వీరైదు గురిచేఁ జంపబడిరని చాటి సీతకు మమ్ముఁజూపింతువేని యామె శోకమునమునిఁగి స్త్రీయగుటచేఁ జాపల్యమున నీ యైశ్వర్య ములను బ్రతాపమునుజూచి తానై నిన్ను వలఁచును. ఇది యుద్ధమునకు నీవుపోకుండ సీతను వశపఱచుకొను నుపాయ" మనెను.

కుంభకర్ణుఁడీమాటలువిని మహోదరుని బెదరించి 'ఓరీ! మీవంటి దుర్మంత్రులు దుర్బోధనలుచేసి రాజు నధర్మమార్గ మున నడువం బురికొల్పి లంకలో రాజొకఁడే మిగులునట్టి దుస్థితిఁ దెచ్చిపెట్టితిరి. చాలు నీమాటలు. ఇఁక వదరఁబోకు' మనెను. అంత రావణుఁడు "కుంభకర్ణా! నీ వొంటరిగ యుద్ధ మునకుఁబోకుము. నానావిధాయుధధారులగు రాక్షసవీరుల వెంటఁగొనిపొమ్ము. నీకు జయమగుగాక!" యనిచెప్పి రావ ణుఁడు కుంభకర్ణున కనేకాభరణములఁ దొడిగెను. మహాబలుఁ డగు కుంభకర్ణుఁ డన్నను గౌఁగిలించి యతనికిఁ బ్రదక్షిణ

నమస్కారములుచేసి దీవనలుపొంది బయలువెడలెను. పర్వ తాకారుఁడగు కుంభకర్ణుఁడు బయలుదేరఁగా రాక్షసులు శంఖ దుందుభి మృదంగ కాహళాది వాద్యఘోషములతో నమితో త్సాహమున నానావిధాయుధములు ధరించి యుద్ధభూమికిఁ బోయిరి. లంకలోనివారు మేడలనుండి కుంభకర్ణునిమీఁద పుష్పవర్షము కురిపించిరి. శూలధారియగు నా రాక్షసుఁడు కాలాంతకునివలెఁ జూపట్టెను. అతఁడు ప్రాకారమును దాఁటి యుద్ధరంగముసొచ్చి "ఈ యల్పబలులగు వానరులతో నాకేమి లెక్క. లంకనుముట్టడించిన రామలక్ష్మణులను జంపిన యుద్ధ ము ముగిసినట్లే" యనెను.

ఆ పెనుభూతమువంటి యాకారమును భయంకరమగు నతనిమాటలు వినినంత వానరులు భయపడి దిక్కులకుఁ బరు గిడఁజొచ్చిరి. అంగదుఁడు వారినిఁజూచి "వానరులారా! ఏల భయపడెదరు ? ఎట్టివాఁడైనను రామునిబారినుండి తప్పించు కొనలేఁడు. మీ రింతకాలము గడించిన కీర్తిని పోఁగొట్టుకొం దురా? యుద్ధభూమినుండి పలాయితులయినచో మీభార్యలు పిఱికిపందలగు మిమ్మవమానింతురు. అంతకంటె నింద్య మేమి కలదు? నిలిచి యుద్ధముచేసి గెలుపొందుఁడు. లేకున్న మర ణించి వీరస్వర్గముచేరుఁడ"నిన వానరులు నిలిచి వృక్షములను కొండల నెత్తికొని యుద్ధముచేసిరి. కుంభకర్ణుఁడు వానరులను నోటవేసికొని నమలుచు సింహనాదముచేయుచుఁ బ్రళయకాల రుద్రునివలె నెదురులేక సంచరించుచుండెను.

హనుమంతుఁ డతనిపై వృక్షములను కొండశిలలను వర్షించుచుండ వాఁ డెంతమాత్రము జంకక వాని నన్నిఁటిని

చూర్ణముచేసివైచెను. కుంభకర్ణుఁడు శూలమును గిరగిరఁ ద్రిప్పి హనుమంతుని రొమ్మునఁగొట్టెను. అంత నాంజనేయుఁడు నోట నెత్తురు గ్రక్కుచు మిక్కిలి బాధపడుటను గాంచి వానరులు మఱల దిక్కులకుఁ బాఱిపోవుచుండిరి. నీలుఁడు వారికి ధైర్యముచెప్పి యొక్కపర్వతశిఖరమును కుంభకర్ణుని తలమీఁదవేయఁగా వాఁడద్దానిఁ దన పిడికిలిచేఁ దట్టివైచెను. ఋషభుఁడు, శరభుఁడు, నీలుఁడు, గంధమాదనుఁడు, గవాక్షుఁడు మున్నగువారందఱు వానిశరీరముపై కెక్కి కోరలతోఁ గఱచియుఁ, బిడికిళ్ళతోఁ గ్రుద్దియు, మోకాళ్ళతో మోదియు, నఱచేతులతోఁ జఱచియు నొప్పించిరిగాని వాఁడొంతమాత్రము లక్ష్యముచేసినవాఁడుగాఁడు. అప్పుడంగదుఁడు వాని నఱచేతితో రొమ్మునఁగొట్టెను. కుంభకర్ణుఁ డాదెబ్బకు మూర్ఛిల్లెను గాని కొంతసేపటికి మూర్ఛదేఱి పిడికిలితో నంగదుని గ్రుద్దెను. వాఁడు మూర్ఛిల్లెను.

ఇంతలో సుగ్రీవుఁడు గొప్ప కొండశిఖరమును కుంభకర్ణునిపై విసరివేసెను. కుంభకర్ణుఁ డద్దానిఁ జూర్ణముఁగావించి శూలముతో సుగ్రీవునిఁ జంపఁబోవ హనుమంతుఁడా శూలమును భగ్నముసేసెను. అంత నా రాక్షసుఁడు క్రోధముతో నొక్క కొండశిఖరమును సుగ్రీవునిపై వేయ నావానరరాజు మూర్ఛిల్లి పడెను. కుంభకర్ణుఁడు సుగ్రీవునెత్తికొని జయప్రమదుఁడై లంకాపురవీధులలోఁ బోవుచుండ జనులు మేడలనుండి యతనిపై పుష్పములను బన్నీటినిచల్లి శైత్యోపచారములుచేయ సుగ్రీవుఁడు ప్రజ్ఞఁబొంది యాలోచించి కుంభకర్ణుని చెవులఁగీచి ముక్కునుగొఱికి డొక్కలుచీల్చెను అప్పుడు కుంభకర్ణుఁడు

మిక్కిలియాగ్రహముపొంది సుగ్రీవుని నేలఁబడవైచి నలిపెను. సుగ్రీవుఁడు దటాలున నింగి కెగసి రాముని సన్నిధానము చేరెను.

కుంభకర్ణుఁడు ముక్కునుండియుఁ జెవులనుండియు నోళ్లనుండియు రక్తము పర్వతమునుండి సెలయేళ్ళవలె దూకుచుండ మహారౌద్రముతోఁ బరుగిడి యుద్ధభూమినిఁజేరి వానరులను బట్టి యిష్టానుసారము దినుచుండ వానరులు రాము నాశ్రయించిరి. అంత లక్ష్మణుఁడా రాక్షసుని బాణములతో నొప్పించినను వాఁడు లక్ష్యపెట్టక రామునిమీఁది కురవడించెను. రాముని బాణముల దెబ్బలచేఁ గుంభకర్ణుఁడు తబ్బిబ్బుపడ నతని చేతిగద జాఱిపడెను. నిరాయుధుఁడైన నా రాక్షసుఁడు కుపితుండై పర్వతశిఖరము నెత్తి రామునిపయి నేయ నతఁడద్దానిని బాణములచే నుగ్గు చేసెను. అంత రాముఁడు "ఓరీ! కుంభకర్ణా! ఇంద్రుని జయించిన గర్వ ముడుగుము. నేనే రాముఁడను. నిన్నిప్పుడే యమలోకమునకు చేర్చెద" ననెను. కుంభకర్ణుఁ డంత "రామా! నేను ఖరుఁడను గాను, విరాధుఁడను గాను, కబంధుఁడను గాను, వాలిని గాను. వారిని వధించితి నను గర్వము వీడుము. నీపాలిటి మృత్యుదేవతనగు కుంభకర్ణుఁడను. నా చేతి ముద్గరమున కెరయయ్యెద" నని చెప్పి రామునిమీఁద ముద్గరమును బ్రయోగించెను. అంత రాముని వాయవ్యాస్త్ర మతని చేతిని ముద్గరముతో ఖండించివైచెను. ఆ రాక్షసుఁ డప్పుడొక సాలవృక్షము గొని రామునిమీఁదికి రాఁగా రాముఁ డైంద్రాస్త్రముచే వృక్షసహితముగ నా బాహువును ఖండించెను. అప్పటికిని వెనుదీయక వాఁడు తనమీఁదికి వచ్చుటఁజూచి రామచంద్రుఁ డర్ధచంద్ర బాణములతో నతని పాదములఁ ద్రుం

చెను. ఇంకను గదలుచున్న కుంభకర్ణునిఁజూచి రామచంద్రుఁడైంద్రాస్త్రము నేసి వానిశిరమును ఖండింప నది పడుటచేఁ గొన్ని గృహంబులును లంకాద్వారములును ప్రాకారమును విఱిగి నేలఁగూలెను. రాక్షసులు పలాయితులయిరి. రామచంద్రుని యసాధారణ పరాక్రమమునకు సుగ్రీవాది వానరులాశ్చర్యానందము నొందిరి. దేవ ఋషి గంధర్వ గణంబులు సంతోషించెను.

పిడుగువంటి కుంభకర్ణుని మరణవార్త చెవినిబడినంత నే రావణుఁడు నేలఁబడి మూర్ఛిల్లెను. రాక్షసు రెల్ల జేడ్చిరి. కొంతవడికి రావణుఁడు మూర్ఛదేఱి "కుంభకర్ణా! నీవలనఁ గడతేర నెంచితినే. ఇంద్రాదులను జయించిన నిన్నుమించిన వీరుఁడు లేఁడని ధైర్యముతోనుంటి నే! కలలోనైన నీవు యుద్ధమున మరణింతువని తలఁచినవాఁడఁ గానే. ఆహా! ఆ శ్రీమంతుఁడగు విభీషణుని హితమును గైకొనక నతని నవమానించి తఱిమివేసినందుల కిట్టిఫల మనుభవించుచున్నాను. ముందు జన్మమునఁ జేసిన కర్మఫలము నీజన్మమున ననుభవింతురందు రే. నా కిప్పటికర్మఫల మిప్పుడే లభించుచున్నదే. ఇఁక నాకు సీతమాట యేల? నేనిఁక జీవించియుండ నేరను. కుంభకర్ణుని పోఁగొట్టుకొని బ్రతుకు టెట్లు?" అని నేలఁబడి రోదనము సేయుచుండెను.

19. లక్ష్మణుఁ డింద్రజిత్తును వధించుట.

త్రిశిరాదులు యుద్ధమునకు వచ్చుట.

రావణుఁడిట్లు విలపించుచుండఁగా నతనికుమారుఁడగు త్రిశిరఁడు తండ్రినోదార్చి రథమునెక్కి యుద్ధమునకుఁ బోవు నపు డతనిసోదరుఁడగు నతికాయుఁడును మేలైనరథమునెక్కి యతని వెంబడించెను. అంత దేవాంతకుఁడు, నరాంతకుఁడు, మహోదరుఁడు, మహాపార్శ్వుఁడను రాక్షసవీరులును వారి వారి వాహనములనెక్కి దివ్యాయుధములుదాల్చి సైన్యసమేతులై యుద్ధమునకుఁ బోయిరి. వీరిని జూచినంతనే వానరు లుత్సాహముతో వృక్షములను పర్వతశిఖరముల నెత్తికొని వీరి నెదుర్కొనిరి. యుద్ధము తీవ్రముగ జరుగ నారంభించెను. వానరులు రాక్షసులయాయుధములగ్రహించి వారినేవధించిరి. రాక్షసులు వృక్షాదులను వానరులవద్దనుండిగ్రహించి వారినే వధించిరి. నరాంతకుఁడు వానరులను వందలకొలఁది హతము సేయుచుండ సుగ్రీవునియానతిగొని యంగదుఁ డతనిచేఁగొట్టు వడియుఁ దుదకుఁ దన పిడికిటిపోటుచే వానిఁ గూలనేసెను. అంత రాముఁ డతనిని శ్లాఘించెను.

త్రిశిరుఁడు, దేవాంతకుఁడు, మహోదరుఁడు గలిసి యంగదు నెదుర్కొనిరి. అంగదుఁడు త్రిశిరునిపై వృక్షము లను విసరివేయ నారక్కసుఁడు వానిఁ జెదరఁగొట్టెను. దేవాం తకుఁడును బరిఘముతో నంగదుని నొప్పించెను. మహోదరుఁ డు తనగజము నంగదునిమీఁదికిఁదోల నంగదుఁడు దాని నఱ చేతితోఁజఱచి కండ్లూడఁజేసి దానిదంతము నూడఁబెఱికి దాని

తో దేవాంతకునిఁ గొట్టెను. వాఁడొకింత మూర్ఛిల్లి మఱలఁ దెలివొంది పరిఘముచే నంగదునిగొట్టెను. కొంతసేపటి కంగదుఁడు లేచినంత వానిపయికి వచ్చుచున్న దేవాంతకుని హనుమంతుఁడు పిడికిటిపోటుచేఁ దలఁబగులగొట్టి చంపెను. ఇంతలోఁ దనమీఁదికెత్తివచ్చు మహోదరుని నీలుఁడు పర్వతముతోఁ గూల్చెను. అప్పుడు తనపినతండ్రి మరణించుటచేఁ గోపముగలిగిన త్రిశిరుఁడు హనుమంతునితో తీవ్రముగ యుద్ధము చేసెను గాని హనుమంతుని యఱచేతిదెబ్బకు నేలఁబడెను. వెంటనే హనుమంతుఁడు త్రిశిరుని ఖడ్గముతో వాని మూఁడు శిరములను ఖండించివైచెను. తన యనుచరులెల్లఱు వధింపఁబడిరను గోపముతో మహాపార్శ్వుఁడు తనకెదుటనుండిన ఋషభునిపయికిఁబోవ నా వానరోత్తముఁడు తటాలున వానిగదను బెఱికికొని దానితోనే మహాపార్శ్వుని హతమొనర్చెను.

అతికాయ వధ.

ఇట్లు తన సోదరులును బినతండ్రులును హతమొందింపఁబడుటచే కోపావేశముతో రావణుని పుత్రుఁడగు నతికాయుఁడు వేయిగుఱ్ఱములు పూన్చఁబడి సూర్యకాంతితోఁ బ్రకాశించు పెద్దరథము నెక్కి వచ్చుచుండ రామచంద్రుఁడు చూచి విభీషణునితో "ఇప్పుడు వచ్చుచుండువాఁ డెవఁ"డని యడుగ విభీషణుఁడు "వీఁడు రావణునకు ధాన్యమాలినివలనఁబుట్టిన పుత్రుఁడు. వీని నతికాయుఁ డందురు. వీఁడు పెద్దలసేవించి విద్యానిపుణుఁడయ్యెను. ఇతఁడు సకలాస్త్రములు దెలిసినవాఁడు. యుద్ధమున రావణునంతటివాఁడు. ఇతఁడు బ్రహ్మ

దేవునిగూర్చి తపస్సుచేసి యీ దివ్యరథమును గవచమును దివ్యాస్త్రములను బొందినవాఁడు. ఇతని నుపేక్షింపక శీఘ్ర మునఁ జంపు నుపాయము వెదకవలె'' ననెను.

ఇంతలోఁ గుముదుఁడు, మైందుడు, ద్వివిదుఁడు, నీలుఁ డు, శరభుఁ డను వారు వృక్షములను పర్వతశిఖములఁ గొని యుద్ధము చేసిరి. కాని యతికాయుఁడు రాముఁడున్న యెడకు వచ్చి "నేనల్పులతో యుద్ధముచేయను. నాతో యుద్ధము చేయ సమర్థుఁ డెవ్వఁడయినను రావచ్చు"ననెను. అప్పుడు లక్ష్మ ణుఁ డామాటలు విననంతనే రోషముగలుగఁ దన వింటినె త్తి యల్లెత్రాటి శబ్దముగలిగింప నతికాయుఁడు సంతసించి "లక్ష్మ ణా! పసివాఁడవు. నీపాలిటియముఁడనగు నాతో యుద్ధముచేసిన మరణముదప్పద" నెను. అంత లక్ష్మణుఁడు "ఓరీ! మాటలేల. రమ్ము నామహిమనుజూతు"వని బాణములుప్రయోగించెను. అతికాయుఁడును బాణపరంపరలచే లక్ష్మణుని బాణములను తుత్తునియలుచేసెను. చాలసేపు యుద్ధముజరిగినతరువాత లక్ష్మణుఁడు బ్రహ్మాస్త్రము ప్రయోగించి వానిశిరమును బడ వైచెను. వానరు లమితానందము నొందిరి. మిగిలిన రాక్ష సులు పరుగిడిరి.

రామలక్ష్మణుల మూర్ఛ.

యుద్ధభూమినుండి ప్రాణముతోఁ బోయిన రాక్షసుల మూలమున లక్ష్మణునిచే నతికాయుఁడు వధింపఁబడెనని విని రావణుఁడు దుఃఖసాగరమున మునిఁగి "అహా! ఏమిచిత్రము! సామాన్యమానవులని నేను భావించిన రామలక్ష్మణులు శ్రీ

మన్నా రాయణు వంశమునఁ జనించినవారనియే తోఁచుచున్న ది. లేకున్న ఖరదూషణాదులను, దేవతల కేని యజేయుఁడగు కుంభకర్ణుని, వరబల ప్రభావముగల నతికాయుని గూడ వధించిరే. ఇప్పుడు నేనేమిచేయఁగలను" అని దీర్ఘాలోచనలోనుండ నితనికుమారుఁడగు నింద్రజిత్తువచ్చి "తండ్రీ! నామేనఁ బ్రాణ ముండునంతవఱకు నీవిట్లు దైన్యమునొందఁదగదు. ఎవరి నోడించియున్న నేమి? నేనిప్పుడే రామలక్ష్మణులను బాణపరంపరలచే నేలఁగూల్చి వారు హతులైయుండుటను నీకుఁ జూపగలనని నూటిగ యుద్ధభూమికిఁబోయి రాక్షసులను గట్టుదిట్టములతోఁ గావలియుంచి అగ్ని వేల్చి దివ్యరథమును బడయు నిమిత్తము మంత్రయుక్తముగ హోమముచేయ నారంభించెను. అగ్నిహోత్రుఁడే స్వయముగ దివ్యాభరణ భూషితుఁడయి వెలువడి యింద్రజిత్తుచే నొసంగఁబడిన హవిస్సును గ్రహించెను. అంత మహాప్రభావశాలియగు నింద్రజిత్తు కోరఁగా దివ్యమగు రథమును, అశ్వములును సారథియు ఖడ్గమును నగ్ని నుండి వెలువడ నింద్రజిత్తు వానిని గ్రహించి బ్రహ్మాస్త్రము నాహ్వానించెను. ఆ యస్త్రమునుబొంది వెంటనే ఇంద్రజిత్తు వానరులతో యుద్ధము గావించునట్లు రాక్షసుల కాజ్ఞయిచ్చి తా నదృశ్యుఁడై మాయాయుద్ధ మారంభించెను. రాక్షసులింద్రజిత్తుపైఁగల గౌరవ నమ్మకములంబట్టి శక్తి తోమర శూల ఖడ్గ భిండివాలాది యాయుధములతో వానరులను వధింప నారంభించిరి. వానరులును వృక్షములతోను పర్వతశిఖరములతోను రోషావేశమున యుద్ధముసాగించిరిగ ని ఇంద్రజిత్తు ప్రయోగించు బాణసమూహములచే హనుమంతుఁడు, సుగ్రీ

వుఁడు, నీలుఁడు, సుషేణుఁడు, మైందుఁడు, ద్వివిదుఁడు, అంగదుఁడు మొదలగు వానరవీరు లందఱును జాంబవంతుఁడును మూర్ఛితులై నేలఁబడిరి. రామలక్ష్మణు లెంత నేర్పుతోఁ బోరినను వా రింద్రజిత్తుయొక్క బాణవర్షముచే మిక్కిలి పీడితులై మూర్ఛిల్లి నేలఁబడియుండిరి. కొంతసేపటికి మూర్ఛదేఱిన సుగ్రీవ హనుమ దంగద జాంబవదాదులను జూచి విభీషణుఁడు "మీరు భయపడవలదు. రామలక్ష్మణులకుఁ బ్రాణభయము గలుగదు. వారు మూర్ఛిల్లియున్నారు. వారు బ్రహ్మాస్త్రమును గౌరవించునిమిత్త మద్దానికిఁ గొంతకాలము కట్టువడియున్నార"నెను.

అంత విభీషణుఁడును హనుమంతుఁడును కొఱవికట్టులఁ జేకొని యుద్ధభూమిలో స్పృహతప్పిపడియున్న వానరులఁజూచి వారి కుపచారములు చేసి తెలివిపొందిన వారల నోదార్చి జాంబవంతుని సమీపించి "వీరాగ్రేసరా! నీవు ప్రాణముతో నున్నావుగదా"యనియడుగ జాంబవంతుఁడు హీనస్వరముతో "హనుమంతుఁడు ప్రాణముతోనున్నాఁడా" యని యడిగెను. అంత విభీషణుఁ డతనితో 'అయ్యా! మొట్టమొదట రామలక్ష్మణుల సేమము విచారింపక ఆంజనేయునిగూర్చి యడుగ నేల?' యనెను. అప్పుడు జాంబవంతుఁడు 'నాయనా! నీ గొంతునుబట్టి నీవు విభీషణుఁడవని తెలిసికొనుచున్నాను. హనుమంతుఁడొకఁడు ప్రాణముతో నుండినఁ దక్కినవా రెందఱు చెట్టున్న నేమి? హనుమంతుఁడు చచ్చినవారిని బ్రతికింపఁగల శక్తిసంపన్నుఁడు. కనుక మనపాలిటి ముఖ్యప్రాణదేవుఁడని చెప్పఁగలవాఁ డతఁడేయని దెలిసి యట్లడిగితి' ననెను. వెంటనే

హనుమంతుఁడు జాంబవంతునకు నమస్కరించి "నేనే హను మంతుఁడను. మీయాజ్ఞ నెదురుచూచుచున్నా"ననెను.

జాంబవంతుఁడు సంతోషించి 'నాయనా! హనుమంతా! రామలక్ష్మణులను, వానర భల్లూకాదు లెల్ల అను గాపాడఁగల వాఁడవు నీవే. మఱియొకనికిట్టి సామర్థ్యములేదు. నీవు వెంటనే సముద్రమునుదాఁటి హిమవత్పర్వతప్రాంతమున ఋషభపర్వత మునకును కైలాసమునకును నడుమఁ దేజోరాశియగు నోషధి పర్వతముసేరి యచ్చటచ్చట నున్న మృతసంజీవనియు (మర ణించినవారిని బ్రతికించునది) విశల్యకరణియు (ప్రాణమువచ్చి న తరువాత సంచరించుటకు వీలగునట్లుచేయునది) సావర్ణ్య కరణి (గాయముతగిలినచోట నేర్పడు వివర్ణతను బోగొట్టునది) సంధానకరణి (తెగినచర్మమును కూడునట్లుచేయునది) యను మూలికల నెత్తికొని తీవ్రముగ రావలె' ననెను.

అంత హనుమంతుఁడు త్రికూటపర్వతము నెక్కి యం దుండి లంకామలయపర్వతమునకువచ్చి మేను బెంచి బిగ్గఱగ సింహనాదము చేయ లంకానగర మంతయు భూకంపముచేఁ గదలునట్లు చలింప రాక్షసులు దిగులుచెందిరి. ఆంజనేయుఁ డు రామునకు నమస్కరించి గరుత్మంతునివలె వాయుమార్గ మున బయలువెడలెను. శీఘ్రమున నతఁ డావలిగట్టుసేరి యతి త్వరితముగ నుత్తరదిక్కునకుఁబోయి హిమవత్పర్వతప్రాంతమున నుండు నోషధిపర్వతముచేరి యోషధులను కనుగొనలేక కుపితుఁడై యా పర్వతశిఖరమును బెకలించి యెత్తికొని యా కాశమార్గమున నతివేగముగ లంకఁజేరెను. అతఁడు త్రికూట పర్వతమునవ్రాలి వానరులకు నమస్కరించి విభీషణుని యా

లింగనము చేసికొని రామలక్ష్మణులుండు స్థలము చేరెను. ఆ యోషధుల వాసనచే రామలక్ష్మణులు వెంటనే బాధ లుడిగి లేచి తేజోవంతులయి యుండిరి. వానరు లనేకులు నిద్రనుండి లేచినట్లు పునర్జీవితులయిరి. యుద్ధములో మరణించిన రాక్షసుల నప్పుడప్పుడే సముద్రమునఁ బడవేయుచుండినను కొంద ఱు యుద్ధభూమిలోఁ జచ్చిపడియుండువారును పునర్జీవితులైరి. వాయుపుత్రుండగు హనుమంతుఁడా పర్వతమువలన ననుకూల మేర్పడినందున దానిని మఱల హిమవత్పర్వతప్రాంతమునఁ జేర్చి రామునిసన్నిధానమునకు వచ్చి చేరెను.

సుగ్రీవు నాజ్ఞంగొని మేటివానరులు ప్రాకారముదాఁటి లంకలోఁ బ్రవేశించి కొఱవులంగొని మేడలు మిద్దెలు వసతి గృహములు మొదలగువానిఁ గాల్చిరి. వస్త్రములు, భూషణములు, ఆయుధాలయములు, అశ్వశాలలు గజశాలలు మున్నగునవి దగ్ధములయ్యెను. రాక్షసులు లక్షలకొలఁది మంది దహింపఁబడిరి. రోదనధ్వనులు మిన్నుముట్టెను. స్త్రీలు, పురుషులు, వృద్ధులు, పిల్లలు ప్రాణముగాపాడుకొన నలు నిటు పరుగిడిరి. ఇట్లారాత్రి లంకలోఁ బ్రళయకాలరాత్రియయ్యెను. సుగ్రీవుఁడు వానరవీరులను రావణాంతఃపురద్వారమున యుద్ధముసేయ నట్లాజ్ఞాపింప రావణుఁడలిగి కుంభ నికుంభులను, యూపాక్ష విరూపాక్షులను, ప్రజంఘుని, కంపనుని యుద్ధమునకుఁ బంపెను. అంత వానరులు వృక్షములను పర్వత శిఖరములను గొని చెలరేగి శూల పట్టిస తోమర ఖడ్గాద్యాయుధధారులగు రాక్షసులతో వీరావేశమున యుద్ధము గావించిరి. అంగదుఁడు కంపనునిచేఁ గొట్టుబడి కలతచెంది మఱల

నొక పర్వతశిఖరముచేఁ గంపనుని గూల్చెను. శోణితాక్షుఁ డంగదుని నానావిధ బాణములతో నొప్పించెను గాని మహా వీరుఁ డంగదుఁడు వానిఖడ్గమును బెకికికొని జందెమువేసికొను లాగున వానిని ఛేదించెనుగాని వాఁడు చావఁడయ్యె.

మహాప్రతాపశాలియగు ప్రజంఘుఁ డుగ్రుఁడై తన మీఁదికివచ్చుటఁజూచి యంగదుఁడు వానిని మద్దిచెట్టుతోఁ గొట్టి వానిచేతిఖడ్గము నేలఁబడ దానితో వానిశిరమును ఖండించెను. ద్వివిదుఁడు శోణితాక్షుని పిసికి ముద్దచేసి చంపెను. మైందుఁడు యూపాక్షుని నలిపి చంపెను కుంభుఁడను రాక్షసుఁడు పరాక్రమము మెఱయ మైందద్వివిదుల బాణములతో నొప్పించి నేలఁబడద్రోసెనను రోషముతో నంగదుఁడు కుంభునిపై వృక్షములను విసరివేయ వాఁడు వాని నెగురఁగొట్టెను. అంతేగాక యంగదుని మూర్ఛిల్లఁజేసెను. కొంతసేపటి కంగదుఁడులేచి యుద్ధముచేసి మఱల రక్తగాయముచే నేలఁబడెను. జాంబవంతుఁడు, సుషేణుఁడు, వేగదర్శి యనువారు కుంభునితో యుద్ధముచేసిరిగాని వాఁడెంతమాత్రము జడిసినవాఁడు గాడయ్యె. అంత సుగ్రీవుఁ డెన్నియో వృక్షములను బర్వతశిఖరములను వేసెనుగాని కుంభుఁడన్నిటిని బాణపరంపరలచే నెగురఁగొట్ట సుగ్రీవుఁడు వానిఁజూచి "కుంభా! నీపరాక్రమము సాటిలేనిది. నీవు బుద్ధిమంతుఁడవు నీవు ధనుర్విద్యయం దింద్రజిత్తునకును పరాక్రమమున నీపెదతండ్రి రావణునకును సమానుఁడవు. నీ వలసియున్నాఁడవు. కొంత విశ్రాంతిపుచ్చుకొని వచ్చి నాతో యుద్ధముచేయు"మనెను. కుంభుఁడామాటలువిని రోషావేశముతో సుగ్రీవునిఁ బట్టుకొనెను. వా రిరువురును

నొకరినొకరు ద్రోయుచు లాగుచుండ సుగ్రీవుఁడు వానిని విసరి సముద్రమునఁ బడవైచెను. కుంభుఁడు వెంటనే వచ్చి పిడికిటి పోటుచే సుగ్రీవునిరొమ్మును గాయపఱచెను. అంత సుగ్రీవుఁడు వజ్రఘాతమువంటి పిడికిటిపోటుతోఁ గుంభునిఁ జంపెను.

కుంభుఁ డిట్లు సుగ్రీవునిచే హతుండగుటఁ జూచి వాని తమ్ముఁడగు నికుంభుఁడు భయంకరమగు పరిఘ మెత్తికొని యాభరణములు మెఱయ రోషముతో వచ్చుచుండ హనుమంతుఁ డతనికడ్డముగనిలచి తనరొమ్మునుజూపెను. నికుంభుఁ డాతని రొమ్మున నాపరిఘముతోఁగొట్టెను గాని యది వజ్రమువంటి హనుమంతుని రొమ్మునకుఁ దగిలి కాంతితో ముక్కలై నేలఁ బడెను. హనుమంతుఁడు వాని రొమ్మున నొక పిడికిటిపోటు వేయ వాఁడొకింత చలించి మఱల హనుమంతునిమీఁది కడరెను. వాఁడు హనుమంతునిఁ బయికెత్తెను. కొంతసేపటికి హనుమంతుఁడు విడిపించుకొని శ్రమపడి నికుంభుని నేలమీఁద బడవైచి పిసికి మెడనుద్రిప్పి వానిశిరమును ద్రుంచివేసెను.

మకరాక్షుని రాముఁడు వధించుట.

కుంభ నికుంభుల మరణవార్త వినినంతనే రావణుఁడు కోపము, శోకము పొంది ఖరుని కుమారుఁడగు మకరాక్షుని యుద్ధమునకుఁ బొమ్మనెను. వాఁడు దివ్యమైన రథమునఁగూర్చుండి శంఖ భేరీ నినాదములతో బయలువెడలెను. రాక్షసులమిత్రోత్సాహముతో గదాశూలాద్యనేకాయుధములఁ దాల్చి దుర్నిమిత్తములు గానవచ్చినను సరకుచేయక యుద్ధమునకుఁబోయిరి. వానరులకును రాక్షసులకును యుద్ధ మతిఘోర

ముగ జరిగెను. వానరులు వృక్షములను శిలల నవ్వారిగ నుప యోగించినను రాక్షసుల శూల పట్టస భిండివాల ముద్గరా ద్యాయుధముల దెబ్బలకుఁ దాళలేక భయపడి పాఱుటఁజూచి రాక్షసులు సంతోషించి సింహనాదములు చేసిరి. మకరాక్షుఁ డు రాముని సమీపించి "రామా! జనస్థానమున నాతండ్రి ఖరుని వధించినపుడు నాకంటఁబడవైతివి. నేఁడు నీ కాయువు దీరినది. నీ కేయాయుధముఁ బరిచయమున్నదో రమ్ము. నిన్నిప్పుడే యముని మందిరమునకుఁ బంపెద" ననెను. అంత రామచం ద్రుఁడు "ఓరీ! వేయిమాటలేల? నాతో యుద్ధముచేసి ప్రాణము దక్కించుకొను"మనెను. మకరాక్షుఁడు బాణవర్షముచే నలు దిక్కులు నిండునట్లుచేయ రాముఁడు తన బాణములచే వాని నెగురఁగొట్టెను. వాఁడు మఱల రాముని బాణములతో నొ ప్పింప రాముఁడలిగి వాని వింటినిఁ ద్రుంచి రథమును గుఱ్ఱము లను సారథిని గూలనేసెను. మకరాక్షుఁడంతట తన శూలా యుధమును ప్రయోగింప రాముఁడద్దానిని తునియలుచేసెను. అప్పుడా రాక్షసుఁడు పిడికిటితో రామునిఁ బొడువ నుంకింప రాముఁ డాగ్నేయాస్త్రమున వాని ప్రాణమును హరించెను. అంత రాక్షసులు దిక్కులేనివారై పరుగిడిరి.

ఇంద్రజిత్తు యుద్ధమునకు వచ్చుట.

మకరాక్షుని మరణవార్తవిని రావణుఁడత్యంతకోపము గలుగ నింద్రజిత్తుచుజూచి "కుమారా! నీవు జయశీలుఁడవు. దేవదానవులెవ్వరు నిన్నెదుర్కొనజాలరు. నీవా రామలక్ష్మ ణులను వధించిరమ్మ"నెను. వెంటనే ఇంద్రజిత్తు తండ్రికి నమ

సహరించి యజ్ఞముచేయు స్థలమునకుఁ బోయి యగ్నిఁ (వేల్చి హోమము సేయనెంచి నల్లనిమేకను ఛేదించెను. అగ్ని బంగారు వన్నెతో జ్వాలలుగలిగి యుండెను. అగ్నిపురుషుఁడు మానవాకృతితో వచ్చి హవిస్సును గ్రహించెను. ఇంద్రజిత్తు హోమముపలన నదృశ్యమగు శక్తిగల రథమును నాలుగుగుఱ్ఱములను దివ్యమైన ధనువును బాణములను బ్రహ్మాస్త్రమును బొంది యుద్ధమునకు రాఁగా వానరులు వృక్షములతోను పర్వతశిఖరములతోను నెదురొడ్డిరి. యుద్ధ మతితీవ్రముగ జరుగ నారంభించెను. ఇంద్రజిత్తు మాయచే నంతర్ధానమై బాణవర్షముగురిపించి వానరులను రామలక్ష్మణులను మిక్కిలి నొప్పించెను. ధీరులగు రామలక్ష్మణులు వాని బాణములచేఁ బీడింపఁబడియు వెనుదీయక యుద్ధముచేసిరిగాని ఇంద్రజిత్తును కనుగొనలేకపోయిరి. వానరులు కుప్పలు గూలుటనుజూచి లక్ష్మణుఁడు కోపించి "నేనిప్పుడే బ్రహ్మాస్త్రముఁ బ్రయోగించి రాక్షసవంశమైనను లేకుండఁ జేసెద"ననెను. అంత రామచంద్రుఁడు "సౌమ్యా! శాంతింపుము. ఒకనినిమిత్త మట్టి కార్యము చేయఁదగదు. ఇంద్రజిత్తునే వధింప యత్నించెద"మనెను.

ఆమాటవిని ఇంద్రజిత్తు తటాలున లంకలోనికేగి మఱల యుద్ధమునకు వచ్చుచు రామలక్ష్మణులను మోసపుచ్చ నెంచి మాయచే సీతను జేసి రథమునను౦చుకొని వానరులమధ్య వచ్చెను. అంత హనుమంతుఁడు పర్వతశిఖరముఁగొని వానిపై వేయనెంచి సీతనుజూచినంతనే జాలినొంది దిగులుచెందెను. హనుమంతుఁ డింద్రజిత్తునుజూచి "ఓరీ దురాత్మా! సీతయొక్క వెంద్రుకలఁబట్టుకొంటివా? నీ కంత్యకాలము వచ్చినది. లేకున్న

నిట్టిదుర్బుద్ధికలుగదు. జనకరాజు కూఁతురును రాముని ధర్మపత్నియు నగు సీతాదేవిని మా ముందటఁ జంపనెంచితివా? మహాపాపీ! నీవు స్త్రీహత్యచేయుటవలన లోకమునకే శత్రువైతి"వని చెప్పెను. అప్పుడింద్రజిత్తు "ఓరీ! వానరా! వినుము. శత్రువునకేది దుఃఖకరమో దానిని చేయుట న్యాయమే. ఇప్పుడీసీతను మీ ముందట వధించి మఱల రామలక్ష్మణులను హతముసేసి మీ యెల్లరను నాశమొందింతు" నని హనుమంతుని ముందట ఖడ్గము నెత్తి జందెమువేసికొను చోటమున సీతను తెగనఱికి రెండుతుండ్లుచేసెను. వానరులు భయపడి పరుగిడ హనుమంతుఁడు వారికి ధైర్యము సెప్పెను.

రామలక్ష్మణులు సీతనుగూర్చి దుఃఖించుట.

దూరముననుండిన రామచంద్రుఁడు వానరుల యార్తధ్వని విని హనుమంతున కపాయముగలిగెనని యెంచి జాంబవంతుని సహాయముగఁ బంపెను. అట్లువచ్చుచుండు జాంబవంతుని హనుమంతుఁడు మధ్యమార్గమునఁ గలసికొని జరిగిన దానినిచెప్పి రామునిసమీపించి మిక్కిలి దుఃఖించుచు "శత్రుసూదనా! యుద్ధభూమిలో మాముందట నింద్రజిత్తు సీతాదేవిని రథమునఁదెచ్చి ఖడ్గముతోనఱికి రెండుతుండ్లుచేసివైచె"ననెను. పిడుగువంటి యీమాటవినినంతనే రాముఁ డడుగునఱికినవృక్షమువలె నేలఁగూలి మూర్ఛిల్లెను. వానరు లచ్చటికివచ్చి చల్లని నీటిని తెచ్చి రామునికన్నులందుడిచి యతని కుపచారములు చేసిరి. అంతఁ గొంతసేపటికి రాముఁడు తెలివొందెను. లక్ష్మణుఁ డన్నను కౌఁగిటఁజేర్చి "ఆర్యా! చేతికబ్బిన రాజ్యమును

విడిచి యుంచుకొనెను మనోవికారముచెందక వనవాసమున కీయకొని బయలు వెడలి వచ్చినందున నీ జితేంద్రియత్వము వెల్లడియైనది. నీవు ధర్మము ననుష్ఠించువాఁడవు. లోకమున నెన్నఁడులేని కుందేటికొమ్మునుగూర్చి మాటమాత్ర ముండు నట్లు ధర్మము కేవలము వ్యవహారముననున్న దేగాని నిజముగ లేదనియే చెప్పవలెను. ఏలనందువా? నీవు ధర్మము ననుష్ఠించు వాఁడవు. అందువలన నీకు శుభము గలుగులే న్యాయము. రావణుఁ డధర్మమునే యనుష్ఠించుటచే నతని కశుభముగలుగ వలెను. ఇప్పుడట్లుజరుగ లేదు. విరుద్ధముగ నేర్పడినది. ధర్మ మునకు ఫలమగు సుఖమనుభవించువాఁడు ధర్మముదప్పినవాఁ డు. అధర్మమునకు ఫలమగు దుఃఖము ననుభవించువాఁడు ధర్మమునే యాచరించువాఁడు. జంగమ స్థావరములవలనఁ బ్రత్యక్షమనునది కలదందుము. ధర్మమట్లు కనఁబడువస్తువు గాదు. కనుక నది ప్రత్యక్షముగఁజూడ వీలుకానిది. అధర్మము నట్టిదే. సుఖదుఃఖములు ధర్మాధర్మములనుబట్టి నిర్ణయింప నసాధ్యము. అట్లే ధర్మాధర్మములను సుఖదుఃఖములఁ బట్టి నిర్ణయింపలేము. కనుక అనుమానముచేతను ధర్మాధర్మము లను నిర్ణయింప వీలుకాదు. వేదాంతులు ధర్మము అధర్మము కర్మము అనుమూఁడును క్షణికములనును. అట్లయినచో ధర్మ మువలనఁగలుగు సుఖమును, అధర్మమువలనఁ గలుగు దుఃఖ మును, వానిననుసరించిచేయు కార్యమును క్షణములో నశించు నవేగదా? కనుక ధర్మాధర్మములకును సుఖదుఃఖములకును క్రమముగ సంబంధముగలదను శాస్త్రప్రమాణమును చెల్లదు. పాపపుణ్యకర్మములచే నారాధింపఁబడు దైవము ఫలమిచ్చు

నందువా? వానివలన నేర్పడు సుఖదుఃఖములు దైవమును జేరునుగాని వాని నాచరించు పురుషుని జేరవు. ఎట్లన రాజు చేయించు పుణ్యపాపములఫలము రాజును చేరునేగాని భటుని చేరదు. కనుక నీవు పాపము చేసితివి, నీవు పుణ్యముచేసితి వని పురుషుని చెప్పుట యుక్తముగాదు. ధర్మము న్యాయముగ ఫలిత మీయలేనందున దానినే ముఖ్యముగ నాచరింపఁ దగదని నా యభిప్రాయము. అంతకంటెఁ బౌరుషము ననుసరించుట మేలని చెప్పెదను. పూర్వము దేవేంద్రుఁడు విశ్వరూపుఁడనుమునిని వధించి యాగము జేసెను. అందులో ధర్మాధర్మములు రెండును గలిసియున్నవి. యాగముచేయుట ధర్మమే. మునిని జంపుట యధర్మము. అప్పటి పరిస్థితికి ధర్మాధర్మములఁ గలిపి చేయ వలసివచ్చినందునఁ గేవలము ధర్మమునుమాత్ర మనుష్ఠించుట హానికరమని తెలియుచున్నది. నీవు రాజ్యమును త్యజించినం దున దానిమూలమునఁ బొందఁదగిన అర్థమును విడిచితివి. అర్థ మే ధర్మమునకు మూలము. అర్థములేని ధర్మము వ్యర్థమే. ధనము సకలసుఖములనిచ్చును. ధనవంతుఁడు సుఖము లనుభ వించుచుండి ధనహీనుఁడైనందున నాసుఖములు లేకుండునపు డా సుఖములుగోరి యందు నిమిత్త మకృత్యములుచేయును. పాపముగలుగును. ధనముగలవానినే పురుషుఁడందురు. వానినే విద్వాంసుఁడందురు. కనుక నీవు రాజ్యమును వదలివచ్చినం దున నీకిట్టిసంకటము లొకటివెంటనొకటి కలుగుచున్నవి. ఇప్పు డు నీప్రాణముకంటె నీకు హెచ్చుగు సీతను బోఁగొట్టుకొంటివి. ఇంద్రజిత్తువలన నేర్పడిన దుఃఖసముద్రమును దాటఁక తీరదు. నీవు పరమాత్మవను భావము మఱచితివా? పామరులవలె

దుఃఖింపకుము లెమ్ము. ధైర్య మవలంబింపుము. నా కనుజ్ఞ యిమ్ము. నీ చరణసేవనిమిత్తము జన్మమెత్తిన నేనిప్పుడే నా పరాక్రమమున నీ లంకారాజ్యమును రావణాదుల సహితముగ నాశ మొందించెద" ననెను.

రాముఁ డింద్రజిత్తును వధింప లక్ష్మణునిఁ బంపుట.

ఇట్లుండ నలుగురుమంత్రులతో విభీషణుఁ డచ్చటికే తెంచి రామునిదుఃఖమునకుఁ గారణ మెఱిఁగి రామునితో 'వీరోత్తమా! దైన్యముడుగుము. ఇంద్రజిత్తు సీతనువధించినది మాయ. సీతను నీకిచ్చి ప్రాణములరక్షించుకొనుమనట్లు నే నెంతబ్రతిమాలినను రావణుఁ డామెనిచ్చుట కంగీకరించినవాఁడుగాఁడే. అట్టివాఁ డిందులకు సమ్మతించియుండుట యసంభవము. ఇంద్రజిత్తు యుద్ధమునకుముందు నికుంభిలయను దేవాలయమున హోమము సేయఁబోయియున్నాఁడు. ఆహోమము ముగిసినచో నతని జయింప దేవతలకేని తరముగాదు. ఇప్పుడే యచ్చటికిఁబోయి వానితో యుద్ధముచేయుటే యుపాయము. వాఁ డట్టివిఘ్నము గలుగునని యెంచి మాయాసీతను వధించి మిమ్మెల్లర మోసపుచ్చనెంచెను. రాఘవా! వెంటనే లక్ష్మణునిపంపుము. నేను నతనితోఁబోదును. ఇంద్రజిత్తును వధించు సమయ మిదియే' యనెను.

అంత రామచంద్రుఁడు "లక్ష్మణా! నీవు సుగ్రీవుఁడు హనుమంతుఁడు జాంబవంతుఁడు విభీషణుఁడు మొదలగు మహావీరులతోఁ బెద్దసైన్యముఁగూడి పోయి యా మాయావియు దేవశత్రువు నగు నింద్రజిత్తును వధించిర" మ్మనెను. వెంటనే

లక్ష్మణుఁడు కవచములుదొడిగి దివ్యమగుఖడ్గమును ధనుర్బా ణములఁగొని యన్నకుఁ బ్రదక్షిణనమస్కారములు జేసి యమి తోత్సాహముతో రామచంద్రుని దీవనలుపొంది బయలు వెడలెను.

విభీషణుఁడును నంగదుఁడును హనుమంతుఁడును వెంట రాఁగా గొప్ప వానరసైన్యముతోను భల్లూకసైన్యముతోను లక్ష్మణుఁడు వేగముగఁబోయి నికుంభిలలోని ఇంద్రజిత్తును సంరక్షించుటకొఱకు సిద్ధముగనున్న రాక్షససైన్యమునఁ జొర బడెను. అంత వానరులు వృక్షములను పర్వతశిఖరములను విరివిగ రాక్షసులపై గురిపించిరి. రాక్షసు లాగ్రహముతో శక్తి తోమర శూల పట్టస పరిఘ ఖడ్గాదులతో వానరులఁ దునుమాడిరి. కాని వానరు లమితోత్సాహముతో రాక్షసుల ననేకుల నవలీలగ వధించుటంజేసి హోమకార్యము సమాప్తము కాకమునుపే ఇంద్రజిత్తు తటాలున లేచి వృక్షముల మధ్య నుండివచ్చి రథము నెక్కి కోపముతోఁ గన్నులెఱ్ఱబాఱఁ గా లాంతకునివలె నగుపడుచుండ హనుమంతుఁ డుగ్రుఁడై రాక్ష సులను రూపుమాపుచుండెను. అంత నింద్రజిత్తు రథమునచ్చో టికిఁ గొంపోవునట్లుచేసి హనుమంతు ననేక బాణములతో నొప్పించెను. అప్పుడు విభీషణుఁడు "లక్ష్మణా! వాని నుపే క్షింపక వెంటనే సంహరింపు" మనెను.

లక్ష్మణుఁ డింద్రజిత్తుతో యుద్ధముచేయుట.

విభీషణునిమాటలువిని లక్ష్మణుఁడు ధనుష్టంకారము చేసెను. అప్పుడు మఱల విభీషణుఁడు "లక్ష్మణా! ఇంద్రజిత్తు

హోమముచేయుస్థల మిది. అతఁ డాన్యగ్రోధవృక్షమును జేరక మునుపే వధింపకుంటివా ఇంద్రజిత్తు భూతబలియొసఁగి రథాశ్వ సహితుఁడై యదృశ్యుఁడగును. అప్పుడు వానితో యుద్ధము చేసి గెలుచుట యసాధ్యము. కనుక వేగిరపడు" మనెను. ఇంతలో నింద్రజిత్తు కవచములుదొడిగి తనగుట్టును చెప్పిన విభీషణునిఁజూచి "విభీషణా! లంకలోఁబుట్టినవాఁడవు. మాతండ్రి కిఁదమ్ముఁడవు. నాకుఁబినతండ్రివి. సర్వవిధముల మాశ్రేయము గోరవలసినవాఁడవు. నీవు దేశద్రోహివి. భ్రాతృఘాతకుఁడవు. పుత్రద్రోహియు నయ్యెదవు. గుణహీనులైనను తనవారిని విడిచి యితరులఁజేరి తన కులనాశనమొనర్చుకొనునట్టి పరమ నీచుఁడవు. నీవుదప్ప నితరుఁడెవ్వఁ డిట్టి హీనకార్యముచేయ" డనెను.

అంత విభీషణుఁ డలిగి "ఓరీ! నీచుడా! కండకావరము చేతను బాహుబలముచేతను వరబలమువలనను గన్నుగానక నీ పినతండ్రియనియు నెంచక నన్నిట్లుదూరెదవు. నా యన్నయు నీకుఁదండ్రియు నగు రావణుఁ డెట్టివాఁడు? ఎంత విద్య యున్న నేమి? ఎంత బలపరాక్రమంబులున్న నేమి? నీతిమాలిన వాఁడు. పరుల హింసించుట, పరధనమును పరునిభార్యను నపహరించుట మహాపాతకము. పరదారాపహరణ మహాపాతకుని విడువకుండు టెట్లు? పుత్రుఁడని పేరుపెట్టుకొనిన గర్వాంధుఁడవగు నీవును మదించి యొడలెఱుఁగని నీ నడిపితండ్రియుఁ బరమనీచులగు మంత్రి సేనానులును దుర్బోధనలుచేసి రావణుని యధర్మమార్గము ద్రొక్కునట్లు చేసితిరి. పుట్టుకచే మీవలె రాక్షసుఁడనయినను స్వభావముచే నేను ధర్మము నను స

రించువాఁడను. నాకు చేలగునంత హితము మున్నాటికిఁ జెప్పి తిని. నామాట వినకుండుటచేఁ గలుగఁగల యనర్థముల నెత్తి చెప్పితిని. సభలో "ఛీపొమ్మ"ని తిరస్కరించునంతవఱకును బిదపయును హితముచెప్పితిని. నాప్రయత్నము లన్నియు విఫలములయి వినాశముతప్పదనియెంచి యధర్మమున కీయకొనఁ జాలక ధర్మస్వభావుఁడగు రాముని నాశ్రయించితిని. ఇందు నాతప్పిద మేమున్నది? శీఘ్రముననే నీవును నీతండ్రియు మిమ్మాశ్రయించురాక్షసు లెల్లఱును రూపుమాసిపోవలసివచ్చును. లక్ష్మణునితో యుద్ధముచేసి యమలోకము చేరుదువు. రమ్మ" అనెను.

ఇంద్రజిత్తామాటలవిని రోషమునిండార రథము నెక్కి గొప్పధనువును వాఁడిబాణములను గ్రహించి వచ్చుచు హనుమంతు నారోహించియున్న లక్ష్మణునిఁజూచి "ఓరీ! నా యుద్ధనైపుణ్యముఁ జూతువు. వివిధబాణములఁ గొని నిన్ను హతమొందించెదను. రాత్రి యుద్ధమున నిన్ను మీయన్నను మూర్ఛిల్లఁజేసిన విషయము మఱచితివా? నీ కిప్పుడు మరణము సమీపించిన" దనెను.

అంత లక్ష్మణుఁడు "ఓరీ! దుర్బుద్ధీ! వేయిమాట లేల? మున్ను మాకంటికగుపడక మాయాయుద్ధముచేసితివి. ఇప్పుడు నాపరాక్రమమిట్టిదని చూతువుర"మ్మనెను. ఇంద్రజిత్తు భయంకరముగ నఱచి "లక్ష్మణా! నీవిప్పుడు కవచము విఱిగి తల నఱుకఁబడి పడియుండ రాముఁడు నీ మొండెముఁజూచుగాక" యనెను. లక్ష్మణుఁడు వెంటనే బాణములువేసి ఇంద్రజిత్తును నొప్పింప వాఁడును హస్తలాఘవమున లక్ష్మణుని బాణసమూ

హాములచే నొప్పించెను. ఇరువురును యుద్ధవిశారదులగుట మదించిన యేనుఁగు లొండొంటితో డీకొనుచున్నట్లుండిరి. కొంత సేపటి కింద్రజిత్తు మూర్ఛిల్లెను. కొన్ని క్షణములలో వాఁడు తెలివొంది బాణవర్షముచే లక్ష్మణుని కవచమును భేదించెను. ధనుర్విద్యానిపుణులగు వీరిరువురు బాణవర్షములచే నంతరిక్షముఁ గప్పివేసిరి. వీరిలో నెవరికి జయముచేకూరునో నిర్ణయింప వీలులేక దేవతలును ఋషులును "లోకమునకు శుభమగుఁగాక" యనిరి.

ఇట్లుండ లక్ష్మణుఁడు వాఁడిబాణములచే నింద్రజిత్తు రథసారథిని వధించెను. ఇంద్రజిత్తు తానే సారథ్యము చేయుచు బాణముల వేయుటం గని లక్ష్మణుఁ డాశ్చర్యపడెను. వానరులు విభీషణుని ప్రేరణంబున నుత్సాహముతో వృక్షములతోను కొండశిఖరములతోను రాక్షసులఁ బరిమార్చిరి. లక్ష్మణుఁ డింద్రజిత్తురథమును భగ్నముచేసెను. వాఁడు రాక్షసులకు జాగరూకతతోనుండునట్లుచెప్పి లంకకేగి దివ్యమగురథము నారోహించి మేటిబాణములను ధనువును వివిధాయుధములను గొని యుద్ధరంగమునకు వచ్చెను.

అంత విభీషణుఁడును వానరులును మందోదరీ పుత్రుఁడగు నింద్రజిత్తు తమకుఁ దెలియక లంకకేగి రథముఁ గొనివచ్చి నందువ నతని సామర్థ్యమున కచ్చెరువొంది యతని నెదిర్చిరి. ఇంద్రజిత్తు కోపావేశమున వానరుల ననేకుల నవలీలగ వధించుచుండ వానరులు భయపడి లక్ష్మణుని శరణుఁజొచ్చిరి. అంత లక్ష్మణుఁడు బాణప్రయోగముచే నింద్రజిత్తు ధనువును ఖండింప వాఁడు మఱియొకధనువు నెత్తికొనెను. లక్ష్మణుఁ డద్దానిని

గూడ ఖండించి వైచెను. వేఱొండు ధనువుచే నింద్రజిత్తు లక్ష్మణునిపై బాణవర్షము కురియించెను లక్ష్మణుఁడు వానిని మధ్యమార్గముననే ఖండించి సారథినిఁజంపి తన నైపుణ్యము వెల్లడిజేసెను. ఇంతలో విభీషణుఁ డింద్రజిత్తుని గుఱ్ఱములను గదతోఁ జంపెను. సారథియు గుఱ్ఱములును జచ్చినందున నింద్రజిత్తు రథముడిగ్గి యందలిశక్తిని విభీషణునిపైఁ బ్రయోగింప లక్ష్మణుఁ డద్దానిని బాణములచే ముక్కలుగావించె.

అంత నింద్రజిత్తు భయంకరమగు బాణములను బ్రయోగింప లక్ష్మణుఁ డందులకుఁ దగిన బాణములను వదలెను. వీరిరువుర బాణము లొండొంటితో డీకొని యా తాపిడిచే నగ్ని పుట్టి యాకాశమున గ్రహములవలెఁ జూపట్టినవి. లక్ష్మణుఁడు వారుణాస్త్ర ముపయోగింప నింద్రజిత్తద్దానిని రౌద్రాస్త్రముతో భగ్నముచేసెను. ఇంద్రజిత్తు ప్రయోగించిన నాగ్నేయాస్త్రమును లక్ష్మణుఁడు సౌరాస్త్రముఁగొని వారించెను. ఇట్లీ యిరువురు తమతమ పరాక్రమంబులు వెలయఁజేసిన యుద్ధమును జూడవచ్చిన దేవతలు ఋషులు గంధర్వులును సకల భూతములును లక్ష్మణునకు జయము గలుగవలెనని భగవంతుని బ్రార్థించిరి. సకల శుభచిహ్నములుగల లక్ష్మణుఁడు బుద్ధిమంతుఁడగుట వెంటనే యెదురులేని బాణముదొడిగి యైంద్రాస్త్రమంత్రము జపించి "దశరథమహారాజుయొక్క పుత్రుఁడు రామచంద్రుఁడు ధర్మాత్ముఁడును సత్యసంధుఁడును సాటిలేని పౌరుషవంతుఁడు నగునేని ఓ బాణమా! నీవీ రావణపుత్రుఁడగు నింద్రజిత్తును వధింపు"మని చెప్పి యా బాణమును బ్రయోగింప నది నూటిగఁబోయి కిరీటకుండలములతోఁ బ్రకా

శించునట్టి ఇంద్రజిత్తుయొక్క శిరమును ఖండింప నా రాక్షసుఁ డసువులుబాసి నేలఁబడెను. అప్పుడు దేవ ఋషిగణంబులు సంతోషించె. వానరు లుబ్బుచే జయజయధ్వనులు సేసిరి. రాక్షసులు భయభ్రాంతులై దిక్కులకుఁబాఱిపోయిరి. పాప కర్ముఁడగు నింద్రజిత్తు మరణించినందున దేవతలు పుష్పవర్షము గురియించి లక్ష్మణునిఁ బ్రశంసించిరి. గంధర్వులు పాడిరి. అప్సరసలు నాట్యమాడిరి. ఋషులు మిక్కిలి సంతోషించిరి.

అంత లక్ష్మణుఁడును విభీషణుఁడును హనుమంతుఁడును జాంబవంతుఁడును వానరులఁగూడి సంతోషమున రాముని సన్నిధిఁ జేరిరి. లక్ష్మణుఁ డన్నకుఁ జేమోడ్చి ఇంద్రజిద్వధమును గూర్చి చెప్పెను. రామచంద్రుఁడు సంతోషముతో లక్ష్మివర్ధనుఁడగు లక్ష్మణుని యొడిలోఁ గూర్చుండఁబెట్టుకొని శిరము మూర్కొని యాలింగనముచేసి మేనంతయుఁదడవి "లక్ష్మణా! నీ పరాక్రమ మెంతయుఁ బాగిడఁదగినది ఇదివఱకు మనము జయించిన రాక్షసవీరులు వీరులుగారు. ఇంద్రజిత్తునకు సాటివీరుఁడు రావణుఁడొక్కఁడే. వీని మరణవార్తవిని దశకంఠుఁడు దుఃఖములోమునిఁగి జీవచ్ఛవమేయగును. ఇఁక మనము రావణుని జయించి సీతనుబొందినట్లే యని నాకుఁ దోఁచుచున్నది. ఇట్టి యద్భుతయుద్ధముచేసి జయముపొందివచ్చిన నిన్నెంతయుఁ బ్రశంసింపఁదగును. ఇఁక రావణుని కుడిచేయి విఱిగినదని యే భావింపవలెనని సుషేణునిఁజూచి "సుషేణా! నీవిప్పుడు గాయములతో నొచ్చియున్న లక్ష్మణునకును విభీషణాదులకును

వానరులకును చికిత్సచేసి వారిబాధలఁ బోఁగొట్టు" మనెను. అప్పుడు సుషేణుఁడొక మూలికను దెచ్చి లక్ష్మణుని దానిని మూర్కొనునట్లుచేయ లక్ష్మణుఁడు గాయములుమాని బాధల నుండి విడివడి యమితోత్సాహముతో నుండెను. సుషేణుఁడు విభీషణ హనుమదాది వానరులెల్లఱ గాయములు మాన్పి వారిని విశల్యులఁజేసి రాముని మెప్పువడసె. రామచంద్రుఁడు మిక్కిలి సంతోషించి లక్ష్మణుని విజయమును శ్లాఘించెను.

సీతను వధింపరాదని రావణునితో సుపార్శ్వుఁడు చెప్పుట.

మంత్రులమూలమున నింద్రజిత్తు లక్ష్మణునితో మూఁడహోరాత్రములు యుద్ధముచేసి మరణించెనను వార్త వినినంతనే రావణుఁడు దుఃఖసాగరమున మునిఁగి "హా పుత్రకా! దేవేంద్రుని జయించిన వీరుఁడవే. నాఁడు రామలక్ష్మణులను నాగపాశముతో బంధించినవాఁడవే. యుద్ధమున నీచే రామలక్ష్మణులు హతులగుదురని నమ్మియుంటినే. నీవలన యుద్ధమున జయముగాంతునని పూర్ణవిశ్వాసముగలిగియుంటినే. నీవు వీరులలో నగ్రగణ్యుఁడవు: నాకొఱకు నీప్రాణము నర్పించితివి. తండ్రికి ఉత్తరక్రియలు తనయుఁడుసేయుట క్రమము. నీకు నే నిప్పుడట్టిక్రియలు సేయవలసివచ్చెనే" యని పరిపరి విధములఁ బలవిపలవించి యేడ్చి మఱల పట్టరానికోపముగలుగ ఖడ్గము చేఁబూని యశోకవనమునకుఁబోయి సీతనుజూచి "సీతా! నీవిప్పుడు నన్ను భర్తగవరింపకున్న నిన్నిప్పుడే వధించెద" నని కత్తి నెత్తెను. అంత మంత్రియగు సుపార్శ్వుఁడు "రాజా! వేద

వేదాంగములఁ జదివినవాఁడవు. లోకమునఁ బరాక్రమవంతు
లలో మేటివి. నీవిప్పుడు సీతను వధించుటచే స్త్రీహత్యగావిం
చితివను నపకీర్తిఁబొందెదవు ఈ నీ కోపమును రామునిపట్ల
చూపుము. నేఁడు కృష్ణచతుర్దశి. రేపమావాస్య. కనుక నేఁడే
యుద్ధమునకుఁబోవుద'మని చెప్పి రావణుని శాంతుంజేసి యతని
గృహమునకుఁ గొంపోయెను.

20. రామ రావణ యుద్ధము.

మూలబల ధ్వంసము.

రావణుఁడు పుత్రశోకముతో సభామండపమునకువచ్చి సేనాధ్యక్షులఁజూచి "మీ రిప్పుడే మూలబలముంగొని యా నరాధములగు రామలక్ష్మణుల వధించిరావలె"నని యాజ్ఞాపించెను. వెంటనే సేనాధిపతులు శూల పట్టస పరిఘ తోమరాద్యాయుధములఁ దాల్చి చతురంగములతోఁ బెనుసేనంగొని సింహానాదములుసేయుచు బయలువెడలి రామాదులున్న యెడకుఁజని యుద్ధము చేయ నారంభించిరి. వానరులు వృక్షములను గిరిశిఖములను గొని తీవ్రముగ యుద్ధముచేసిరి. రామచంద్రుఁడు ధనుర్బాణములు ధరించి చక్రగతులం దిరుగుచు బాణపరంపరలచే రాక్షసుల భ్రమింపఁజేసెను. వారు తమ కెచ్చటఁజూచినను రాముఁడే యగుపడునట్లు దలఁచి వారిలో నొకరినొకరు వధింప నారంభించిరి. ఏడుకోట్లయిరువదితొమ్మిది లక్షల రథములును, పదుమూఁడుకోట్ల పండ్రెండులక్షల ఇరువదివేలు గజములును, పదికోట్ల యిరువదిలక్షల యేబువది వేలు గుఱ్ఱములును, నూటనలుబదియేనుకోట్ల యెనుబదిలక్షల కాల్బలములును గల మహామూలబలమును రాముఁడు మూఁడున్నముప్పాతిక గడియలలో (1-30 గంటకాలములో) త్వానొక్కఁడే హతముగావించెను. దేవతలు, గంధర్వులు, ఋషులు రాముని స్తుతించిరి. రాముఁడు చెంతనున్న సుగ్రీవ విభీషణ జాంబవ హనుమదాదులతో "ఇట్టి యస్త్రప్రయోగశక్తి నాకును బ్రళయకాల రుద్రునకును మాత్రము గల" దనెను. ఎల్లఱు సంతోషించి రామునిఁ బొగడిరి.

మహోదర మహాపార్శ్వ విరూపాక్షుల వధ.

ఇట్లు మూలబల వినాశమునుగూర్చి వినినంతనే రావణాంతఃపుర స్త్రీలు పుత్రులు మరణించిరని కొందఱు, భర్తలు మరణించిరని కొందఱు, సోదరులు చచ్చిరని మఱికొందఱు హాహాకారములు చేసిరి. వారు రాముని పరాక్రమము ననేక విధములుగ వర్ణించుచుఁ జనవిపనవియేడ్చి రావణుని యధర్మ వర్తనమువలనఁ దమకుఁ గలిగిన దుఃఖపరంపరల వివరించుకొనుచుండిరి.

వారి రోదనధ్వనులు వినిన రావణుఁడు చింతించి మఱలఁ గోపముగలుగ *మహోదర మహాపార్శ్వ విరూపాక్షులను మంత్రులఁజూచి "మీరిప్పుడే సకల సన్నాహములతోఁ బోయి రామలక్ష్మణాదుల నెల్లఱ వధించి యంతఃపురస్త్రీల దుఃఖముఁ బాపవలె" ననెను. వారప్పుడే రావణునకు నమస్కరించి గొప్పసైన్యముతో నానావిధాయుధములు ధరించి యుద్ధమునకుఁబోయిరి. వానర రాక్షసులకుఁ బెద్ద యుద్ధముజరిగెను. వానరులు వృక్షములతోడను గొండశిఖరములతోడను నఖదంష్ట్రలతోడను రాక్షసులఁగూల్చిరి. రాక్షసులును వానరుల ననేకవిధ బాణములతోఁ బఱిమార్చిరి. రావణుఁడును దివ్యమగు రథమునెక్కి చతురంగబల సమేతుఁడై రామలక్ష్మణు లున్న యుత్తరద్వారముగుండ వెలువడెను. మహోగ్రుఁడైన రావణుఁ డంత వానరులను కుప్పలుకుప్పలుగఁ గూల్చెను. దానింగని సుగ్రీవుఁడు శిలావర్షముచే రాక్షసులఁ బాఱదోలఁ

* పూర్వము చెప్పిన మహోదర మహాపార్శ్వులు రావణుని సోదరులు.

జొచ్చెను. మహాబలుఁడగు విరూపాక్షుఁ డొక్క మదపు టే నుఁగునెక్కి సుగ్రీవునిమీఁది కరిగెను. సుగ్రీవుఁ డంత నొక శిలను వానిపైఁ బడవేయు వాఁడద్దానిని చూర్ణముగావించి సుగ్రీవుని మూర్ఛిల్లఁ జేసెను. కొంతసేపటికి సుగ్రీవుఁడు మూర్ఛ దేఱి విరూపాక్షుని నొసటి యెముకమీఁద నఱచేతితోఁ గొట్టి వానిఁ జంపెను.

దానిఁ జూచిన రావణుఁడు ప్రేరేపింప మహోదరుఁడు సుగ్రీవు నెదుర్కొనెను. వానరరాజంతట నొక పరిఘముఁగొని రథాశ్వములఁ గూల్చెను. మహోదరుఁడు సుగ్రీవునితో ద్వంద్వ యుద్ధముచేసినపిదప సుగ్రీవుఁడు ఖడ్గముతో మహోదరుని శిరమును ద్రుంచెను. రాక్షసులు భీతులయి పరుగిడిరి. వాన రులు జయజయశబ్దములు గావించిరి. ఇంతలో మహాపార్శ్వుఁ డాగ్రహముతో రాఁగా మహాపరాక్రమవంతుఁడగు వాలిపుత్రు డంగదుఁడు పిడికిటం బొడిచి వానిని జంపెను.

రావణుఁడు యుద్ధముచేయుట.

ఇట్లు తనమంత్రులు హతులగుటంజూచి కోపము నిం డార రావణుఁడు తామసాస్త్రముఁగొని వానరులను వందల కొలఁది వధించుచు "రాముఁడను మహావృక్షము నిప్పుడే కూల్చెద" ననుచు వచ్చుచుండ రామలక్ష్మణులు మేటిధనువు లంగొని సిద్ధపడిరి. ఎంతటి యాపత్సమయమునను గలంగక శాంతమువహించు రాముఁడు ధనుష్టంకారముసేసి యిప్పటి కైనను రావణుఁడు పశ్చాత్తాపపడి సమాధానమునకు వచ్చు నేమోయని కొంత నిదానించెను. తొలుత లక్ష్మణుఁడే బాణ

ములను రావణునిపైఁ బ్రయోగింప వాఁడు వానినన్నిఁటి ననాయాసముగ ఖండించి రామునిమీఁదికివచ్చి బాణవర్షము గురిపించెను. అవక్రపరాక్రముండగు రాముఁడు వానిని వారింప రావణుఁడు రౌద్రాస్త్రమును ప్రయోగించెను. రాముఁ డెంతమాత్రము చలింపఁడయ్యె. అంత రావణుఁ డాసురాస్త్రము ప్రయోగింప రాముఁడద్దాని నాగ్నేయాస్త్రముతో భగ్నము చేసెను. రాముఁడు రావణుని రౌద్రాస్త్రమును గాంధర్వాస్త్రముచేతను, సౌరాస్త్రమును గొన్ని దివ్యాస్త్రములచేతను ఖండించెను. ఇట్లు జయశీలుఁడగు రాముని రావణుఁడు నొప్పింపలేకపోయెను. రాముఁడు గొంతసేపు విశ్రాంతిపుచ్చుకొనెను. అప్పుడు లక్ష్మణుఁడు బాణపరంపరలచే రావణుని ధ్వజమును, సారథినిఁగూల్చెను. మఱల నతఁడు రావణుని ధనువును ద్రుంచెను. ఇంతలో విభీషణుఁడు గదతో నశ్వములను వధించెను. అంత రావణుఁడు తమ్మునిమీఁది కోపముచే నతనిఁజంప శక్తి యను నాయుధమును ప్రయోగించెను. దానిని లక్ష్మణుఁడు మధ్యమార్గమున ఖండించివైచెను. ఇట్లు తమ్ముని సంరక్షించు లక్ష్మణునిఁజూచి కోపముతో రావణుఁడు భయంకరమగు శక్తిని లక్ష్మణునిపైఁ బ్రయోగింప నది యురమునఁబడినందున లక్ష్మణుఁడు మూర్ఛిల్లెను. చెంతనున్న రాముఁడు తమ్ముఁడిట్లు పడియుండుటఁజూచి ఖిన్నుఁడై శక్తిని మెల్లఁగా విఱిచి లక్ష్మణునిఁ గౌఁగిలించి సుగ్రీవాదులఁజూచి "వానరులారా! మీరిప్పుడు లక్ష్మణుని సంరక్షింపుఁడు. నే నా దురాత్ముఁడగు రావణుని వధించివచ్చెద" నని చెప్పి రావణునితో ఘోరయుద్ధముసేయుచు సుషేణునిఁజూచి "నా తమ్ముఁడిట్లు యుద్ధ

రంగమునఁ జచ్చిపడియుండ నాకేల యుద్ధము? నాకు రాజ్య మేల? దేశదేశమున భార్యలెందఱయినను లభింతురు. బంధువులును గలుగుదురు. తోఁబుట్టువే దేశమునను గానరాఁడు గదా!" యని దుఃఖించు రామచంద్రునిఁజూచి సుషేణుఁడు "రామచంద్రా! నీతమ్ముఁడు మరణమునొందినవాఁడుగాఁడు. మూర్ఛిల్లియున్నాఁడు. శోకింపకు" మనిచెప్పి హనుమంతునిఁ జూచి "మహాబలా! నీ విప్పుడే యోషధిపర్వతమున నున్న విశల్యకరణి, సవర్ణకరణి, సంజీవకరణి, సంధానకరణి యను మూలికలం దెమ్ము. లక్ష్మణుని గాపాడవలె" ననెను. అంత హనుమంతుఁడు వాయువేగమునఁబోయి యాపర్వత శిఖరమున నామూలికలఁ దెలిసికొనలేక లక్ష్మణుని ప్రాణము గాపాడ నెంచి యా పర్వతశిఖరముఁ బెకలించి తీసికొనివచ్చెను. సుషేణుఁ డద్దానినుండి యోషధులగ్రహించి నలిపి లక్ష్మణునిముక్కునం బిండెను. వెంటనే లక్ష్మణుఁడు నిద్రించినవానివగిది లేచెను. రాముఁ డతనిఁ గౌఁగిలించి "లక్ష్మణా! నీవు మరణించి పునర్జీవితుఁడవైతివి. అటుగాకున్న నాగతి యేమి? నీవులేకున్న నాకీ యుద్ధమేల? సీతయేల? రాజ్యమేల? ప్రాణమేల?" యనెను. లక్ష్మణుఁడు "అన్నా! దైన్యమేల? రావణుని వధించి విభీషణునకు లంకారాజ్యము నిత్తునంటివి. ఆప్రతిజ్ఞ నెఱవేర్పుము. శీఘ్రమున నీ దురాత్ముని వధింపు" మనెను.

ఇంతలో రావణుఁడు వేఱొకరథము నెక్కి రామునిమీఁదికి వచ్చుచుండెను. రావణుఁడు రథము నధిష్ఠించియు, రాముఁడు నేలమీఁదనుండియు యుద్ధముచేయుట ధర్మముగాదని దేవత లనుకొనిరి. ఇంద్రునిపంపున నతనిసారథియగు మాతలి

దివ్యరథమును గొనివచ్చి దాని నారోహింప రాముని వేఁడెను. రామచంద్రుఁ డా రథమునకుఁ బ్రదక్షిణ నమస్కారములు సేసి దానినారోహించి రావణునితో భయంకరముగ యుద్ధము చేసెను. రావణుఁడు బాణవర్షము గురిపించి రామునిరథమునందలి ధ్వజమునుగొట్టి యశ్వములనునొప్పించి సారథిని బాధించెను. మఱల రావణుఁడు భయంకరమగు శూలము నెత్తి "రామా! ఇప్పు డీమాయయుద్ధము నీప్రాణము హరించును. నీవును నీతమ్ముఁడును హతులగుటను వానరు లిప్పుడు చూడఁగల" రనెను. నిప్పులుగుఱియుచుఁ దనమీఁదికివచ్చు శూలమును రాముఁడు బాణములచే ఖండించివైచెను.

అంత రావణుఁడు కుపితుఁడై బాణవర్షముచే రాముని నొప్పింప నాతఁడు వానినివారించి "ఓరీ! రావణా! పిఱికిపందవై మేము లేనిసమయముచూచి యబలయగు సీత నెత్తుకొని వచ్చితివి. నాకంటి కిదివఱకు గానరానందున యిన్ని దినములు బ్రతుకఁగలిగితివి. ఇప్పుడు నాకంటఁబడి ప్రాణముతో నెట్లు పోఁగలవు? ఇప్పు డిచ్చట నీశరీరమును గ్రద్దలుదినఁగల" వని బాణపరంపరలచే రావణుని మిక్కిలినొప్పింప వాఁ డేమియుఁ దోఁచక యూరకుండుటఁజూచి యతనిసారథి రథమును యుద్ధభూమినుండి యావలకుఁగొంపోయెను. అంత రావణుఁ డలిగి సారథినిఁజూచి "ఓరీ దుర్బుద్ధీ! యుద్ధరంగమునందుండి రథమును తోలఁగఁదోలెదవా? నా బలము పౌరుషము ధైర్యము పరాక్రమము నీకుఁదెలియదా? పిఱికివాఁడనని యెంచి యిట్లుచేసితివా? నాకీర్తి మంటఁగలిపితివి. చాలిఁక నీబుద్ధిహీనత. రథమును రామున కభిముఖముగఁ దోలు" మని గద్దించెను. అంత

సారథి "త్రిభువనేశ్వరా! సమయస్ఫూర్తి లేక సారథ్యము చేయరాదు. నీ వలసినపుడు సిద్ధుడవై యుండ నే నట్లుచేసితినిగాని నీ కెట్టి యపకారము చేయ నెంచినవాడను గా" నని రథమును రావణున కభిముఖముగా గొంపోయెను.

రామరావణ యుద్ధమును జూడవచ్చిన యగస్త్యమహర్షి రాముని శ్రమమును గుర్తించి "శ్రీరామా! విజయప్రదమగు నాదిత్యహృదయము నుపదేశించెదను. నీ వామంత్రము పఠించిన లోకబాంధవుడగు సూర్యుడు నిన్ననుగ్రహించి నీకు శ్రమ లేశములేక విజయముచేకూరున ట్లనుగ్రహించు" నని చెప్పి ఆదిత్యహృదయము నుపదేశించిపోయెను. రాముడాచమనముచేసి మూడుపర్యాయములా మంత్రమును భక్తితో బఠింప సూర్యమండలమునుండి దేవుడు "రామచంద్రా! శీఘ్రముగ రావణుని వధింపు" మనెను.

రావణవధ.

రామరావణు లనేక శుభాశుభనిమిత్తములం గాంచిరి. వా రిరువురు నొకరికొకరు దీటుపోని పరాక్రమము నెఱపుచు నొండొరుల నొప్పించుకొనుచుండిరి. రావణుడు రాముని రథధ్వజమును బడగొట్ట యత్నించియు నది సాగలేదు. రాముడు రావణునిరథధ్వజమును బడగొట్టగలిగెను. ఆకాశమున దేవతలు గంధర్వులు మొదలగువారు "రాముడు జయించుగాక! అందువలన లోకము సుఖించునుగాక! ఇట్టియుద్ధ మెన్నడును జరుగలేదు. ఆకాశమున కాకాశమే సాటి. సముద్రమునకు సముద్రమే తుల్యము. రామరావణయుద్ధమునకు రామరావణ

యుద్ధమే సాటి” యని శ్లాఘించిరి. రాముఁడు మేటిబాణము లతో రావణునిశిరములఁ దెగవేయుచుండ నవి మఱలమఱల మొలచుచుండెను. ఇట్లు రాముఁడు నూటయొక్క-మాఱులు రావణుని శిరములను ఖండించినను రావణుఁడు మరణింపనం దుల కాశ్చర్యపడుచుండ సారథియగు మాతలి “రామచంద్రా! తెలియనివానివలె సామాన్యమగు నస్త్రములఁ బ్రయోగింప నేల? బ్రహ్మాస్త్రముచే వీనిని వధింపనగు” ననెను. వెంటనే రామచంద్రుఁడు మహాతేజుఁడగు నగస్త్యునిచే నీయఁబడిన నుత్తమమగు బ్రహ్మాస్త్రముసంధించి వేదవిధిననుసరించి యభి మంత్రించి రావణునివక్షమునుజూచి ప్రయోగించెను. ఆ బా ణము సూటిగ రావణునిరొమ్మునఁబ్రవేశించి యతనిప్రాణము హరించి భూమినిఁజొచ్చి మఱల రామునిపాదికి వచ్చిచేరెను. మిగిలినరాక్షసులు దిక్కు-లకుఁ బరుగిడిరి. వానరులు సంతోష సాగరమున మునిఁగి సింహనాదములుసేసి జయజయశబ్దములు గావించిరి. దేవతలును గంధర్వ యక్ష సాధ్యులును మేలుమే లనిరి. దేవతలు పూలవాన గురిపించిరి. దేవదుందుభులు మ్రోగెను. సుగ్రీవ హనుమ దంగదాదులును విభీషణుండును జాంబవదాదులును సంతోషము నిండార రాముని సన్నిధిఁజేరి యతని ననేకవిధముఃఁ బూజించి స్తుతించిరి. వానరమధ్యమున రాముఁడు దేవతలమధ్య నింద్రునివలెఁ బ్రకాశించెను.

విభీషణ విలాపము.

ఇట్లు రామబాణముచేఁగొట్టువడి మరణించినయన్నను జూచి విభీషణుఁడు దుఃఖాతిశయమున “వీరశేఖరా! పులస్త్య

వంశభూషణా! ఇంద్రాదుల నవలీలగ జయించిన మహావీరుఁడవే. వేదవేదాంగశాస్త్ర పారంగతుఁడవే. నీతితప్పి పరస్త్రీ నపహరించి మోహాంధుఁడవయి నా హితమును గైకొనక నీతి బాహ్యులగు ప్రహస్త కుంభకర్ణేంద్రజిదాదుల దుర్బోధనలచే నిట్టి వినాశముదెచ్చికొంటివి. ఎట్టి పరాక్రమమున్నను నెంతటి విద్వాంసుఁడయినను నీతిఁదప్పినంతట వినాశముపొందుట నిజమని చాటించితివి. నాఁడు సభలో నన్నవమానింప సహింపలేక నన్నిమారు లెన్నివిధముల హితముచెప్పినను వినకుండుటచే నిన్నువిడిచి ధర్మస్వరూపుఁడగు రామునిపక్షముసేరి నీకు వైరినయితిని. నీమరణమునకుఁ దోడ్పడితిని అయినను నిన్నిప్పుడిట్టి స్థితిలోఁజూచుటచే నా భాతృవాత్సల్యము నన్ను దుఃఖసాగరమున ముంచుచున్న”దని విలపించుచుండెను.

అంత రామచంద్రుఁడు “విభీషణా! రావణుఁడు శూరాగ్రేసరుఁడు. యుద్ధమునఁ బరాక్రమము వెలయఁజేసి వీరస్వర్గమును పొందినాఁడు. రణరంగమున మరణించినవారిఁగూర్చి మిక్కిలి చింతింపఁదగదు. అది శాస్త్రనిషిద్ధము. ఇఁక నగ్నిసంస్కారాదులుచేసి నీధర్మము నిర్వర్తించికొనుము”. మరణపర్యంతమే శత్రుత్వము పాటింపనగును గాని మరణించిన యనంతరము వైరముడుగుట ధర్మము. తన యపరాధమునకు హాతుండయిన రావణుఁడు నాకును దోఁబుట్టువేయగు”ననెను.

మండోదరి విలపించుట.

రావణుని మరణవార్త వినినంతనే రావణభార్యలు శోకమున మునిఁగి వెండ్రుకలు విరియఁబోసికొని పరుగిడివచ్చి

రావణుని శవమును జుట్టికొని రోదనముసేయ మొదలిడిరి. ఒక స్త్రీ రావణుని కౌఁగిలించి "నాథా! ఇంద్రాదులను జయించిన నీ కెన్నఁడు మరణము లేదని యెంచియుంటినే" యనెను. ఒక యువతి "అయ్యో! నీతోడి సాంగత్యము శాశ్వతమని సంతోషించుచుంటినే. నిన్నిప్పుడు విడియుండవలసివచ్చెనే" యనెను. మఱియొక లతాంగి రావణునిపైఁబడి "అయ్యో! నీశరీరస్పర్శ మిఁక లేదాయెనే" యని విలపించెను. ఒకపడఁతి యతనిశిరము నొడిలోనుంచికొని యతని ముఖమును దడవుచు "హానాథా! ఇట్టి నీముఖదర్శన మిఁక నెన్నఁడుగలుగు" ననెను. ఒకనెలఁత "అయ్యో! నే నెంతటి పాపాత్మురాలను. ఇంద్రుని, కుబేరుని జయించిన భర్తను బోఁగొట్టుకొంటినే" యని రోదనము సేసెను. మఱియొక లలన "ప్రాణపతీ! విభీషణుని హితము చేకొనక సీతను రాముని కీయక మూర్ఖుఁడవై మాకిట్టి వైధవ్యము గలిగించితివి. దైవనిర్ణయమున కడ్డులేదు అది జరిగితీరవలె" నని శోకించెను.

ఇటువంటి రావణుని పట్టమహిషియగు మండోదరి భర్త శవసమీపమునకు వచ్చెను. తక్కిన స్త్రీలందఱు దూరముగ నుండిరి. మండోదరి "హా! ప్రాణనాథా! దిక్పాలురను బంధించితివి. దేవేంద్రుని యోడించితివి. కుబేరుని జయించి లంకా రాజ్యమును పుష్పకవిమానమును బొందితివి. నీ తపంబునకు మెచ్చి బ్రహ్మ నీకువలసినవరము లొసంగెను. నీ పేరువిన్నంత నెట్టిశత్రువులయినను గడగడ వణఁకుదురు. అట్టి యసమాన పరాక్రమవంతుఁడగు నీవు బలహీనుఁడును మానవమాత్రుఁడును దీనుఁడును వనమున సంచరించువాఁడు నగు రామునిచే

వధింపఁబడుట నా కాశ్చర్యముగ లిగించుచున్నది. యోచించి చూడఁగా నితఁడు సామాన్యుఁడుగాడు. ఇతఁడు జనస్థానమున నీసోదరుఁడగు ఖరుని వధించెనని వినినప్పటినుండియు వాలిని వధించెనని వినినప్పటినుండియు నితని పరాక్రమము సాటిలేని దని యెంచితిని. ఎవరికిని సాధ్యపడని సముద్రమును హను మంతుఁడు దాటివచ్చుటనుజూచి లంకకు విపరీతకాలము వచ్చి న దనియే భావించితిని. వానరులు సముద్రమునకు వంతెనఁ గట్టుట వినినంతనే రాముఁడు మానవమాత్రుఁడుగాఁడని నిశ్చ యించితిని. ఒకవేళ యమధర్మరాజు రామరూపమున వచ్చి యుండవచ్చును. నీ వినాశముఁగోరి మాయచే సీతరూపమున నొకస్త్రీని సృష్టించియుండును. దేవేంద్రుఁడు పగసాధింప వచ్చియుండనోఁపు. కాని నిన్ను కన్నెత్తియైనను జూడలేని వాఁడే, అతఁడెట్లువచ్చును? లోకరక్షణోపాయచింతతోఁగూ డినవాఁడును, సహజముగనే జ్ఞానబలక్రియలంగలవాఁడును, జీవాత్మలకు నియామకుఁడగు పరమాత్మయును, సకలాత్మల కాత్మయగువాఁడును, పుట్టుట, పెరుగుట, బలియుట, చిక్కు ట, ముదియుట, చచ్చుట యను షడ్వికారములు లేనివాఁడును, భూత భవిష్య ద్వర్తమానకాలములం దుండువాఁడును, ఆది మధ్యాంతములు లేనివాఁడును, స్వసంకల్పమాత్రమున నణు వున కణువుగను మహత్తునకుమహత్తుగ నుండువాఁడును, నిత్య విభూతియను నామాంతరముగల పరమపదమున వసించువాఁ డును, స్వయముగ శత్రువులు లేనివాఁడయ్యు నాశ్రితులగు దీనులరక్షింప శంఖ చక్ర గదాదుల ధరించి దుష్టశిక్షణ శిష్ట రక్షణ యను ధర్మసంస్థాపన చేయువాఁడును, రొమ్మునఁ గుడి

వైపు మత్స్యరూపమున నున్న శ్రీవత్సమును మచ్చను, నాశ్రితులపట్ల దయతలంచునట్లు పురుషకారముచేయు నవ్యాజకరుణానిధియగు లక్ష్మిని ధరించినవాడును. భక్తి ప్రపత్తులు దప్ప నితరముల కవశుండగువాడును శరణాగతుల రక్షించుటయందు దృఢసంకల్పముగలవాడును, సకలలోకములకు నాథుండును, లోకక్షేమమే గోరి రాక్షసవినాశముకొఱకు వానరరూపులగు దేవతలంగూడి రాముండను మానవాకారమున వచ్చిన నిత్యసత్య పరాక్రమవంతుండగు విష్ణుదేవుండే యని నిస్సంశయముగం జెప్పుచున్నాను.

పూర్వము నీ వింద్రియముల జయించినావు గాన ముల్లోకముల జయించితివి. ఆయింద్రియములు సమయము నిరీక్షించుచుండి యిప్పుడు నీబుద్ధిని చెఱచి మోహముగల్పించి నిన్ను జయించినవి. ధర్మాత్ముండగు రామునితో వైరమువీడి స్నేహము పొందుమని చెప్పిన నామాట వినవందుల కీఫలముగలిగినది. నిష్కారణముగ సీతనుమోహించి నీప్రాణమునకును ఐశ్వర్యమునకును బంధుమిత్రాదులకును వినాశము దెచ్చికొంటివి. వసిష్ఠుని ధర్మపత్నియగు నరుంధతికంటెను రోహిణికంటెను పరమపతివ్రతయగు సీతను మాతృభావముతోం జూడక మోహించుటచే మహాపరాధము జేసినవాండవైతివి. భూదేవికంటె నోర్పుగలదియు, లక్ష్మికంటె నైశ్వర్యముగలదియు. మహాపతివ్రతయు నగు సీతాదేవి నిన్నంగీకరింపకున్నను మారీచుని మాయవేషముచే మోసపుచ్చి యొంటరిగనున్నప్పు డపహరించి చెఱంబెట్టితివే. ఆమెయొక్క పాతివ్రత్యమే నిన్ను మరణింపంజేసినది. అప్పుడే నీవు భస్మముగాకుండినను నీ పాప

ఫలము నీ వనుభవింపకఁబోవ సాధ్యమా? సీతకంటెను రూప లావణ్యములుగల స్త్రీలు నీకు లేకపోయిరా? రూపలావణ్యము లందును విద్యాబుద్ధులందును నేను సీత కెంతమాత్రము తీసి పోవుదానను గాను కాని నీవ్యామోహమున నీవంధుఁడ వైతివి.

విభీషణుఁడు నీ కెన్ని విధములుగ శాస్త్రసమ్మతములును యుక్తియుక్తములును కీర్తిదాయకములు నగు హితము చెప్పెను. నీకు దుర్బోధనలే మతికెక్కెనుగాని ధర్మస్వభావుఁడగు విభీషణుని పలుకులు ములుకులాయె నే. కారణము లేక కార్యము జరుగదు. సీత పరుని భార్య. ఆమెను మోహించుట యధర్మము. ఆమెను దెచ్చుటవలన దూరముగనున్న మృత్యువును సమీపమునకుఁ దెచ్చుకొన్నట్లాయెను. ఇఁక సీత భర్తనుగూడి సుఖించును. నీవుచేసిన యపరాధమునకు నేను విధవనైతిని. పుష్పకమున నిన్నుఁగూడి పర్వత వన నదీ సముద్రప్రాంతములలో విహరించి సంతోషించుచుంటిని. ఇఁక నాకట్టిసుఖ మెక్కడిది? నీలమేఘమువంటి శరీరముతో మెఱుములవంటి భూషణములతో మేలుమైపూఁతలఁ దనరు నీశరీరస్పర్శమిఁక నెక్కడిది? ఆహా! గర్వము భంగపడునను నార్యోక్తి నిజమే. నేను దానవరాజగు మయుని పుత్రికను, రాక్షసరాజగు రావణుని పత్నిని, దేవేంద్రుని జయించిన జయశీలుఁడగు నింద్రజిత్తును గన్నతల్లిని. నా కేమికొదవ యనుకొంటినే. నాకిట్టి దురవస్థ కలుగునని కలలోనైనఁ దలఁపనైతినే.

బాహుబలగర్వముచేతను వరబలప్రభావముచేతను దేవతలను, దిక్పాలురను, సకలభూతములను గడగడ వణఁకునట్లుచేసి మదోన్మత్తుఁడవై తిరిగితివి. నందికేశ్వరుని పరిహాసించి

శాపముపొందితివి. ఋషులను బాధించితివి. దేవకన్యలను గంధర్వకన్యలను యక్ష కిన్నర రాక్షస కన్యలను బలాత్కార ముగఁ దెచ్చితివి. వారి యెల్లర చింత ని న్నిట్టిగతిపట్టించినది. అయ్యో! నాథా! నన్నేలఁజూడవు. నాతోఁబలుకవేల? నన్ను దయమాలివిడిచి మఱలిరాని స్థానమునకుఁ బోయితివే. నన్ను కుమారునిఁ బోఁగొట్టుకొంటిని. ఆ దుఃఖము నోర్చితినిగాని నిన్నుఁబాసి యుండఁజాలను. నన్ను నీవెంటఁ గొనిపొమ్ము. అంతఃపురము వదలి ముసుఁగులేక బహిరంగప్రదేశమునకు వచ్చితిననియైనను గోపింపకున్నావే ఈ నీ భార్యలందఱట్లు చేసిరే నీవేల వారిని దండింపవు?

ప్రాణపతీ! నీవు మిక్కిలి పతివ్రతలును గురుశుశ్రూషాదులొనర్చి సన్మార్గవర్తినులగు కులస్త్రీలభర్తల వధించి వారికెల్లరకు వైధవ్యముగల్పించితివి. పతివ్రతలకన్నీరు నేలఁబడిన మహానర్థముగలుగునను నార్యోక్తి నేఁడు నీపట్ల ఫలించినది. వారిశాపములఫలముననే నీకిట్టిమరణము సంభవించినది. సాధువులను పరమపతివ్రతలను పీడించి యిట్టి దురవస్థ చెందితివి. రాక్షస సమూహము నంతమొందింపఁజేసితివి. మమ్ము దుఃఖసాగరమున ముంచితివి. మారీచుఁడు విభీషణుఁడు, కుంభకర్ణుఁడు, మాల్యవంతుఁడు చెప్పిన హితవచనములను వినవయితివి. ఎవరుచేసిన పుణ్యాపాపములఫలము వారనుభవింపక తీరునా? జయముండినంతకాలము భయములేక విహరించితివి. కాలవైపరీత్యములఁజూచి చిత్తము శుద్ధిచేసికొనవైతివి. యుద్ధమున జయాపజయములు నిర్ణయింపవీలులేదు. నీవు వీరస్వర్గమనుభవింపఁబోయితివి. కాని నేను నా నష్టకష్టముల ననుభ

వింపలేక నాసుఖము లంతరించెనేయని స్త్రీస్వభావము ననుస రించి శోకించుచున్నాను. ప్రియురాలినివలె నీవీయుద్ధభూమిని కౌఁగిలించుకొని పడియున్నావు. నిజముగ నీకుఁ బ్రియురాల నగు నన్నేల యుపేక్షించెదవు? నిన్నుఁబాసియు బ్రాణముతో నున్నానే. నాగుండె పగులకున్నదే"యని దుఃఖించుచు నల్లని మేఘమువలెనుండు రావణునిపైఁ బడి మెఱపుఁదీగవలె మూర్ఛిల్లిపడియున్న మండోదరిని సవతులు లేవనెత్తి కన్నులు దుడిచి మూర్ఛదేఱినంత "దేవీ! రాజులవైభవము, యౌవన కౌమారములు క్షణికములని యెఱుఁగవా? అధర్మము నకుఁ బర్యవసానమిట్టిదే. నీవెంతయేడ్చినను నీనాథుఁడిఁక బ్రతుకఁడు గదా. చింతయుడుగు"మని యోదార్చినను మండోదరి రోద నముసేయుచుండ రామచంద్రుఁడు "విభీషణా! నీవిఁక తామ సింపక నీయన్నకు సంస్కారాదులు గావింపు" మనియె.

అంత విభీషణుఁడు వినయముతో "రామచంద్రా! నా కన్నయైనను రావణుఁడు ధర్మముదప్పినవాఁడు. పరస్త్రీగమ నముచేసిన మహాపాపి. నా తోఁబుట్టువైనను నడవడిచే నాకు శత్రువే. ఇట్టివానికి నాచేతులార సంస్కారము చేయుఁదగదని తోఁచుచున్న"దనెను. అప్పుడు రాముఁడు "విభీషణా! ఈ రావణుఁ డసత్యమును నధర్మము ననుసరించినవాఁడే. లోకము నేడ్పించినందున రావణుఁడనుట యుక్తమే. ఇట్టి యవగుణము లితనియం దెన్నియున్నను సుగుణములు కొన్ని యుండుటను గుర్తించవలెను. ఇతఁడు విద్యావంతుఁడు, తపస్సంపన్నుఁడు, గొప్పవంశమునఁ బుట్టినవాఁడు, బలపరాక్రమములలో కీర్తి జెందినవాఁడు. కాని "నాకు శత్రువుగదా? నేనెట్లు సంస్కా

రముచేతు" నందువా వినుము. ఎట్టివానితోనైనను వైరము బ్రతికియున్నంతవఱకే. మరణించినతరువాత వైరము పాటింపరాదు. ఇతని మహాపరాధముల కితఁడు తనప్రాణము నర్పించి దోషములఁ బోగొట్టుకొనినాఁడు. నీవలె నితఁడును నాకు మిత్రుఁడే. కనుక నీతని కగ్నిసంస్కారములు శాస్త్రవిధిని జరుపు"మనెను.

అంత విభీషణుఁడు స్త్రీలనెల్ల ననుపివైచి రావణునకు బ్రహ్మమేధసంస్కారము శాస్త్రసమ్మతముగ వైభవోపేతముగ జరిపి స్నానమాచరించి ప్రేతప్రీతిగ నుదకదానముచేసి నమస్కరించి మఱల స్నానముచేసి స్త్రీలను పురముచేర్చి వచ్చి రామునిసమీపమున వినయముతో నిలుచుండెను.

21. శ్రీరామ పట్టాభిషేకము.

విభీషణ పట్టాభిషేకము.

రామరావణ యుద్ధమును జూడవచ్చిన దేవతలు గంధర్వులు ఋషులు రాముని పరాక్రమమును లక్ష్మణుని భ్రాతృభక్తిని సుగ్రీవుని స్నేహభావమును గొనియాడుచుఁ దమతమ నెలవులకుం జనిరి. రామునాజ్ఞచే మాతలి దివ్యరథముఁ గొని దివి కేగెను. సుగ్రీవుని సహాయముచేఁ గలిగిన విజయమునకు సంతోషించి రాముఁ డతనిని కౌఁగిలించెను. అంత రాముఁడు లక్ష్మణునివంకఁ దిరిగి "సౌమిత్రీ! మనకింత సాయమొనర్చిన ధర్మాత్ముఁడగు విభీషణునకు నేనుచేసిన ప్రతిజ్ఞచొప్పున నతనిని లంకారాజ్యమున కభిషిక్తునిఁ జేసిర"మ్మనెను.

అంత లక్ష్మణుఁ డాజ్ఞాపింప వానరులు బంగారు కలశములతో సముద్రములనుండి తీర్థము దెచ్చిరి. లక్ష్మణుఁడు రాక్షసులమధ్య రావణుని సింహాసనమున విభీషణునిఁ గూర్చుండబెట్టి యభిషేకముచేసెను. రావణానుజుఁడు మంత్రులతోఁ గూడి మిక్కిలి సంతోషింపఁ బౌరులతనికిఁ బుష్పములు, పేలాలు, కుడుములు, అక్షతలు నిచ్చిరి. విభీషణుఁడు రామలక్ష్మణులకొఱకు హరిద్రాది మంగళచూర్ణములుగొని రాముని సన్నిధానముఁ జేరి వానిని వారల కర్పింప వారు నతిముదంబున వానిం గైకొనిరి. వెంటనే రాముఁడు హనుమంతునిఁ జూచి "సౌమ్యా! నీవిప్పుడే విభీషణుని యనుమతింబొంది సీతకు నా విజయవార్త నందించి యామె సందేశముఁ గొనిర"మ్మని యాజ్ఞాపించెను.

హనుమంతుఁడు సీతను దర్శించుట.

ఇట్లు రామచంద్రుని నియోగంబున నాంజనేయుఁడు రావణునిగృహమున నొకవృక్షముక్రింద మలినవస్త్రముధరించి శోకముతోనుండి కాంతిహీనయగు సీతను దర్శించెను. ఆమె తొలుత నాతని గుర్తింపలేక మఱల జ్ఞప్తికిఁదెచ్చికొని హనుమంతుఁడని గుర్తించి యతని రాకకు సంతోషించెను. ఆంజనేయుఁడామెకు నమస్కరించి వినయముతో "సీతాదేవీ! రావణుని తమ్ముఁడగు విభీషణుని యానుకూల్యమునను సుగ్రీవుని స్నేహముచే లభించిన వానరుల సహాయమునను మతిమంతుఁడగు లక్ష్మణుని తోడ్పాటునను రామచంద్రప్రభువు రావణుని సంహరించెను. అతఁడు తనమాటగా నీతో నిట్లుచెప్పుమనట్లాజ్ఞాపించెను. 'దేవీ! నీ కత్యంత ప్రియమగు సమాచారము చెప్పెదను. నిన్నపహరించి నీకు నాతో నెడబాటుగలిగించి నిన్ను చెఱఁగొని యనేకరీతుల భయపఱచి బాధించిన లంకాధిపతి యగు రావణుని వధించితిని. నిన్నిప్పుడు శోకసముద్రమునుండి తరింపఁజేసితిని. సుగ్రీవాది వానరులు సేతువుఁగట్టి రాక్షసులతోఁబోరి మహోపకారము చేసినందునను విభీషణుని తోడ్పాటునను లక్ష్మణుని నిరంతర భ్రాతృభక్తిచేతను నీ లంకారాజ్యమును జయించి విభీషణున కిచ్చితిని. కనుక నీకిఁక నీ సొంతపట్టణముననున్నానని యెంచుము. నీ వింతదనుక జీవించి యుండుట నాభాగ్యమే. నీవు మరణించియుండినచో నాశ్రమయంతయు నిరర్థకమైయుండును. విభీషణుఁడును నిన్నుఁజూడ వచ్చును. భయముడిగి సంతోషముగ నుండుము". ఇట్లుచెప్పి పంపిన భర్తకు నీసందేశమేమి?" యనెను.

అంత సీతాదేవి మిక్కిలి సంతోషించి "వానరోత్తమా! నీమాటలపొందు నేమని చెప్పుదును. ముల్లోకముల నింతకంటె సంతోషమగుమాటలు చెప్పఁగలవా రెవరును లేరు. నా భర్త యొక్క విజయసందేశము గొనివచ్చిన నా ప్రబంధువగు నీకు నేనేమీయగలను? ధనకనక వస్తువాహనాదులుగాని త్రైలోక్యాధిపత్యమిచ్చినను నీమాటలకవి పాటిగావు. గ్రహించుట, ధరించుట, స్మరించుట, బోధించుట, ఊహించుట, అపూర్వము నూహించుకొనుట, అర్థమెఱుఁగుట, తత్త్వము నరయుట యను నెనిమిది లక్షణములతో నిండిన నీయమృతవాక్కు పాటి లేనిది. ఇట్టి మాటలాడుటకు నీవుదప్ప నన్యుఁడెవ్వఁడు సమర్థుఁడుగాఁడని చెప్పుచున్నాను. ఇంతలకుఁ బ్రత్యుపకార మేమి చేయఁగల" ననెను.

హనుమంతుఁడు చేమోడ్చి "తల్లీ! రాముని విజయము కంటెను ప్రీతికరమగున దేదియు లేదు. అందువలన నీ వానందించుటను జూచుట నాకు ముల్లోకాధిపత్యముకంటె నెక్కువ" యనెను.

మఱల సీతాదేవి హనుమంతుని మహోపకారమును స్మరించి "సౌమ్యా! నీతండ్రి ప్రాణతుల్యుఁడగుట లోకవిదితము. నీవు నాపాలిటి ప్రాణదాతవు. నీయందు బలము, శౌర్యము, శాస్త్రజ్ఞానము, దృఢమనస్సు, సామర్థ్యము, ఇతరుల నోడించు తేజము, సాటిలేనియోర్పు, ధైర్యము, వినయము, నీతి, నియమము, ప్రభుభక్తి, కార్యదీక్ష, సమయస్ఫూర్తి మున్నగు సుగుణములన్నియు నిండియున్నవి" యనిసంత నాంజనేయుఁడు వినయముతో నంజలిగీలించి సీతాదేవినిఁజూచి "తల్లీ! నీ వశోక

వనమునఁ నుండినప్పుడు నిన్ననేకవిధముల బెదరించి భర్తనెడ బాసిన దుఃఖమునకుఁ దోడు దుఃఖము నినుమడింపఁజేసిన నా క్రూర రాక్షసస్త్రీలను నానావిధములుగ బాధించి వధింప ననుజ్ఞ యిచ్చిన నది నామాటలకు నీ వీయఁదగిన వరమగు" ననెను.

అందులకు సీతాదేవి ధర్మయుక్తముగ నతనితో 'వానరోత్తమా! ఈరాక్షసస్త్రీలు రావణునికొలువులోని దాసీజనులుగదా! యజమానుని యాజ్ఞను బాటించి నన్ననేకవిధముల బెదరించి బాధించిరి. వారికి స్వయముగ నాపై వైరమేమియు లేదు. యజమానునియాజ్ఞ క్రూరమైనదైనను నెట్టిదయినను నెఱవేర్పకున్న యజమానుఁడు దండించునను భయముతో నన్ను బాధించిరి. అట్టి దాసవర్గమును యజమానుని తప్పిదము నిమిత్త మెవ్వఁడు దండించును? వారు రావణుఁడు హతుఁడయినతరువాత నన్నెంతమాత్రము పీడించుటలేదు. ఇట్టివారిచే నిట్టిబాధ లనుభవింపవలసిన విధి నాకుండినందున నట్లు సంభవించినది. ఇదియెల్ల నాపూర్వజన్మకృత పాపఫలముగాని వారి దోషమని నేనెంతమాత్ర మెంచను. నా కొక పురాణగాథ జ్ఞప్తికివచ్చుచున్నది. దానినివినుము. పూర్వమొక వేటకాఁడు తన్నొక పులి తఱుముచువచ్చినందున నొక చెట్టెక్కెను. ఆ చెట్టున నొక భల్లూకముండెను. వ్యాఘ్రము దానిఁజూచి 'భల్లూకా! వన్యమృగములమగు మనకు వీఁడు శత్రువు. కనుక వీనిని త్రోసివేయు' మనెను. అంత నా యెలుఁగుబంటి 'వ్యాఘ్రమా! నేనుండుస్థలమునకు వచ్చినవాఁడగుటచే వీఁడునన్ను శరణుఁజొచ్చినట్లే. దీనుఁడగు శరణాగతుని రక్షించుట ధర్మము. కనుక వానికి నేనెట్టియపకారముచేయ' నని భల్లూకము

నిద్రించెను. అప్పుడాపులి వేటకానిఁజూచి 'మిత్రమా! నీ వా భల్లూకమును ద్రోసివేయుము. నేను దానిని తిని యాకలిదీర్చుకొని నీ కపకారముచేయక నాదారినిఁబోయెద' ననెను. అంత నా వేటకాఁడు భల్లూకమును బడఁద్రోసెను కాని యయ్యది సహజముగ మంచి పట్టుగలదగుటచే నొక కొమ్మనుపట్టుకొని పడకుండెను. అప్పుడా పులి 'భల్లూకా! చూచితివిగదా వీని కృతఘ్నత. ఇప్పుడయినను వానిని నా కాహారముగనిచ్చి నీ పగ సాధించుకొను' మనెను. అందులకా యెలుఁగు 'మిత్రమా! అపకారముచేసినవారికయిన నుపకారమే చేయవలెనుగాని యపకార మొంతమాత్రము చేయఁదగదని పెద్దలందురు. మంచి నడవడియే సత్పురుషులకు భూషణము. ఇతరులవర్తన మెట్లున్నను తాము ధర్మమునే యాచరించవలె' ననెను. కనుక వానరోత్తమా! పాపకార్యములే చేసినవారైనను వారియెడను కరుణఁజూపుట యుత్తమధర్మము. అట్లుచేసిన నధర్మముచేసిన వారిని దండింపకుండుటయను దోషముగలుగునందువా? లోకమున నపరాధముసేయనివా రెవ్వరును లేరు. వీరు రాక్షసులు కామరూపులు. వా రితరుల బాధించుటే సహజముగ వినోదమని యెంచువారు. కనుక జాతిననుసరించిగాని, వారు సేవకులని గుర్తించిగాని వారిని దండింపకుండుటే ధర్మము. దేవేంద్రుని కుమారుఁడగు జయంతుఁడు నాపట్ల గావించిన గొప్ప యపకారమునకు వాఁడు సర్వవిధముల వధింపఁదగినవాఁడయినను రామచంద్రుఁడు దయతో వానిని మన్నించలేదా? అతని ధర్మపత్నినగు నాకును వీరినిమన్నించుట ధర్మమే" యని తన సహజకారుణ్యమును సీతాదేవి హనుమంతునకు ననుష్ఠించి

చూపినందున నతఁడానందపరవశుఁడై "దేవీ! నా భాగ్యమే భాగ్యము. ధర్మమే వ్రతముగ ననుష్ఠించు రామచంద్రునకు నీవే యొప్పినధర్మపత్నివి. నా సంకుచితబుద్ధిని దిద్ది నాకు హృదయ వైశాల్యముగలిగించు ధర్మమార్గము చూపిన మహోపకారిణివి. ఇట్టి నీ సదుపదేశము నెన్నటికి మఱువను. రామున కేమిసందేశమిత్తు"వని యడిగెను. అంతనామె "కపికులతిలకా! నా ప్రాణనాథుఁడగు రామునిఁ గన్నులారఁ గాంచి యానందింపఁగోరెద" ననెను. ఆమాటవిని హనుమంతుఁడు "శత్రు సంహారముచేసిన దేవేంద్రుని శచీదేవి చూచియానందించినట్లు నీవు సకలశత్రువినాశముగావించిన నీభర్త నిప్పుడేచూచి యానందింపఁగల"వని యామెను వీడ్కొని రాముని సన్నిధానము చేరెను.

అగ్నిప్రవేశము.

హనుమంతుఁడు రామునిముందట చేమోడ్చి "రాఘువా! ఏ సీతనుద్దేశించి మనము సేతుబంధనాది రావణవధపర్యంతము సకల ప్రయత్నములుచేసి జయముఁ గాంచితిమో యట్టి పరమ సాధ్వి నిన్నుఁ జూడఁగోరుచున్న" దనెను. అంత రాముని యానతిచొప్పున విభీషణుఁడు సీతకు మంగళస్నానముచేయించి సర్వదివ్యవస్త్రాభరణాదులతో నలంకరింపఁజేసి రాముని సన్నిధికిఁ గొనివచ్చెను. అప్పుడు వానరులు గుంపులుగూడి యచ్చోటఁ గిక్కిరిసియుండ భటులు వేత్రహస్తులై వారలఁ దొలఁగఁద్రోయుచుండ రాముఁడు వారించి "విభీషణా! నే నున్నాననియు నెంచక నావారినిట్లు తోలఁగఁద్రోయనేల? స్త్రీల కావ

రణము, గృహము, వస్త్రము, ప్రాకారముగాదు. తన యాచారమే యావరణ శ్రేష్ఠముగును గాని రాజసత్కారము నట్టిది కానేరదు. ఆప్తుల మరణసమయమునను, యుద్ధసమయమునను, స్వయంవర కాలమునను, యజ్ఞము జరుగునప్పుడును, వివాహకాలమునను స్త్రీలు పరపురుషుల కంటఁబడుట దోషముగానేరదు. కనుక సీతను నా సమీపమునకుఁ గొనిర"మ్మనెను. అప్పుడు లక్ష్మణుఁడును, సుగ్రీవుఁడును, హనుమంతుఁడును రాముని కఠినంపుమాటలకుఁ జింతించిరి. విభీషణుఁడు వెన్నంటిరాఁగా సీత వస్త్రముతో ముఖమునుగప్పుకొని లజ్జతో రామునిసమీపించి "ఆర్యపుత్రా"యని సంబోధించి యేడ్చి మఱలఁ గొంత సేపటి కామె యాశ్చర్యమును, సంతోషమును, స్నేహమును నిండార నిండుచంద్రబింబమువంటి మోముగలదై భర్త ముఖమును జూచెను.

రాముఁడు మనసులోని కోపమును వెలిబుచ్చుచు 'సీతా! శత్రువుచేఁజిక్కిన నిన్ను పౌరుషముతో యుద్ధముచేసి జయము పొంది రక్షించితిని. దొంగతనముగ నా పరోక్షమున నిన్నప హరించిన దురాత్ముని సపరివారముగ వినాశమొందించి నా యపకీర్తినిఁ బోఁగొట్టుకొంటిని. ఇప్పుడు నేను స్వతంత్రుఁడ నయితిని. దైవముచే నేర్పడిన యవమానమును పౌరుషముతో తొలఁగఁజేసితిని. హనుమంతుఁడు సముద్రమునుదాఁటి లంకను గాల్చుట మొదలగు ఘనకార్యములుచేసినదాని ఫల మిప్పుడు కంటిని. సేతుబంధనము, సుగ్రీవుఁడు వానరసహితముగ యుద్ధమునఁ దోడ్పడుట, గుణహీనుఁడగు జ్యేష్ఠునివదలి విభీషణుఁడు నన్నాశ్రయించి నాకుఁదోడ్పడుట మున్నగు శ్రమల కన్నింటికి

ఫలము లభించినది. ఇల్వలవాతాపు లను రాక్షసులుండుటచే వసింప నసమర్థమని దుస్సాధ్యమగు దక్షిణదిక్కును తపోమహిమచే నగస్త్యుఁడు సాధించినరీతిని రావణాదుల వధించి నిన్ను రక్షించితిని. కన్నులు చక్కగనుండునపుడు మిక్కిలి ప్రీతిదాయకముగనుండు వెలుతురు కంటిరోగముచే దాని కసహ్యమగునట్లు మున్ను నా కత్యంత ప్రియురాలవై యుండిన నీ విప్పుడు నా కత్యంత వెగటుఁ గలిగించుచున్నదానవు. రావణుని యొడినుండి జారిన నిన్ను నేనొల్లను. పరునియింటనుండిన నిన్ను నే నెట్లంగీకరింపఁగలను? రావణునివంటివానిచేఁ జిక్కిన నిన్ను నేను పరిగ్రహింప వీలులేదు. నీయిష్టమువచ్చినచోటికేఁ బొమ్ము. లక్ష్మణునియందుఁగాని, భరతునియందుఁగాని, సుగ్రీవునియందుఁగాని, విభీషణునియందుఁగాని మనసుంచుము. లేక నీ కెట్లిష్టమో చేయుము. రావణుఁడు నిన్ను పేక్షించియుండఁడ" నెను.

అంత సీత రామునితో "వీరాధిపా! నీతో నే నెంతో సంతోషముగ నెంతకాలమో గడపియున్నదానను. ఎన్నఁడు నీనోట వెడలని పరుషోక్తులు నేఁ డెట్లు వెడలెనోగదా. బలాత్కారముగ నబలనగు నన్ను రావణుఁడె త్తికొనివచ్చినదోషమున్నది. అది దైవనిర్ణయము. విధిని తప్పించుకొనలేకపోయితిని. నా మన సణుమాత్రము నిన్ను విడిచి యెన్నఁడితరులఁజేరదు. రావణుఁడు పలికిన మాటలకు నేనతని ననేకవిధముల నిందించితిని. హనుమంతుఁడు వచ్చిననాఁడే నన్ను విడిచిపెట్టితివని తెలిసియుండిన నాఁడే నేను ప్రాణము నెట్లో విడిచియుందు నే. నా కొఱకు నీ వింత శ్రమపడియుండ నక్కఱ లేదే. నీవు లోకములోని సామాన్య స్త్రీలవలె నన్ను భావించి నా స్త్రీత్వమును

మాత్రము గుర్తించి నాయందు లేనిపోని శంకలుపొంది నన్ను నిందించుచున్నావుగాని నా శీలము నెంతమాత్రము గమనింప వైతివే" యని రోదనముచేయుచు దుఃఖాక్రాంతుఁడై యున్న లక్ష్మణునిఁజూచి "సౌమిత్రీ! ఇంతకాలము నా నడవడి తెలిసి యుండియు నన్నిట్లు సందేహింపవలసినకాలమువచ్చినది. నే నిఁక క్షణమైనను జీవించియుండనొల్లను. చితిఁబేర్పుము. అం దుఁ బ్రవేశించి ప్రాణము విడిచెద" ననెను.

ఇంతలో రాముఁడును కనుసైగఁజేయ లక్ష్మణుఁ డగ్ని ప్రజ్వరిల్లఁజేసెను. సీతాదేవి! రామునకుఁ బ్రదక్షిణము చేసి "ఓయగ్నిదేవా! నేను రామునియందే మనసుగలదాననైతినేని నీవు నన్ను రక్షింతువుగాక. ఓ బ్రహ్మాదిదేవతలారా! ఇంద్రా గ్ని యమ వరుణాదులారా! సూర్య చంద్ర తారా గ్రహాదు లారా! నా పాతివ్రత్యమునకు భంగములేదేని మీరలే నన్ను రక్షింతురుగాక" యని యగ్నిలోఁ బ్రవేశించెను. అప్పుడు వానరులు రాక్షసులు హాహాకారములుచేసిరి. అంత రాముఁ డొక్క ముహూర్తకాలము దుఃఖముతో ధ్యానముచేసెను. అప్పుడు కుబేరుఁడు, యముఁడు, దేవేంద్రుఁడు, వరుణుఁడు, ముక్కంటి, బ్రహ్మ మున్నగు దేవతలెల్ల రాకాశమున విమాన ములలో నచ్చటికివచ్చి తమ్ముఁజూచి యంజలిగీలించియున్న రామునిఁ గని కంకణాద్యాభరణములతో నలంకరింపఁబడిన బాహువులనెత్తి "నీవు సకలలోకములకుఁ గర్తవు. బుద్ధిమంతు లలో మేటివి. ఇట్లగ్నియందుఁ జొచ్చుచున్న సీతను నీ వేల యుపేక్షించితివి? సకల దేవతలలో నుత్తముఁడగు నీవు నిన్నేల యెఱుఁగకుంటివి? నీ వష్టవసువులలో ఋతుధాముఁడనువాఁ

డవు. నీవు ముల్లోకములలో నాదికర్తవు. నీవు సర్వ స్వతంత్రుఁడవు. నీ వందఱిని శాసించువాఁడవు. నీకు నియామకుఁడొకఁడు లేఁడు. నీ వేకాదశరుద్రులలో నష్టమరుద్రుఁడగు శంకరుఁడవు. నీవు సాధ్యులలో నైదవవాఁడవు. నీ కశ్వినీ దేవతలు చెవులు, సూర్యచంద్రులు కన్నులు. నీవు సృష్టికిపూర్వమును ప్రళయమునకు వెనుక నుండువాఁడవు నీవు సామాన్యమానవునివలె సీత నుపేక్షించితివేల" యనిరి.

అంత రామచంద్రుఁడు దేవతలతో "నేను నన్ను సాధారణ మానవుఁడనని దశరథపుత్రుఁడగు రాముఁడననియే భావించుచున్నాను. నే నెవ్వఁడనో యెందుండి వచ్చితినో తెలుపవేఁడెద" ననవుడు బ్రహ్మ 'రామా! సత్యపరాక్రమా! వినుము. నీవు నారాయణుఁడవు. నీవు లక్ష్మినిఁగూడి చక్రాయుధము ధరించినవాఁడవు. పూర్వ మేకశృంగముదాల్చి భూమి నుద్ధరించిన నాదివరాహుఁడవు నీవే. నీ విదివఱకుండిన నిప్పుడున్న నిఁక నుండఁగల శత్రు సంహారకుఁడవు. నీ వక్షరుఁడవు. నీవే పరబ్రహ్మమవు. నీవే సత్యస్వరూపుఁడవు. నీ వాదిమధ్యాంతములులేనివాఁడవు. నీవు లోకములకెల్ల సర్వస్వామివి. నీ వాశ్రితుల కనిష్టనివృత్తియు నిష్టప్రాప్తియుఁ గలిగింపఁ జతుర్భుజములు ధరించినవాఁడవు. నీవు శార్ఙ్గమను ధనువును నందకమను ఖడ్గమును ధరించినవాఁడవు. నీవు సకలేంద్రియ నియామకుఁడవు. నీవు పురుషోత్తముఁడవు. నీవు జయింపఁదగనివాఁడవు. నీవు భూభారమును దగ్గించువాఁడవు. నీ వీ జగమును ధరింపఁగలవాఁడవు. నీవు మహాబలుఁడవు. నీవు ముల్లోకములకు సర్వసేనానివి. నీవే సకలలోకపాలకుండవు. నీవే బుద్ధి

మంతుఁడవు, క్షమాస్వరూపుఁడవు, అంతరింద్రియ బాహ్యేంద్రియ జయముగలవాఁడవు. నీవే ప్రభుఁడవు, ఉపేంద్రుఁడవు, మధువను రాక్షసుని వధించినవాఁడవు. నీవు వృత్రాసురుని హత మొందించిన దేవేంద్రునివంటి వ్యాపారముగలవాఁడవు. నీవు సకలైశ్వర్యసంపన్నుఁడవు. నీవు పద్మనాభుఁడవు, రణమున కంతముగల్పించువాఁడవు, మహర్షులు నీవే శరణ్యుఁడవని శరణుజొత్తురు. నీవే యజ్ఞస్వరూపుఁడవు, యజ్ఞభోక్తవు. నీవే యోంకార స్వరూపుఁడవు, ప్రణవార్థము నిన్నే దెలుపును. సృష్టిస్థితిలయముల కెల్ల కారణభూతుఁడవు నీవే. నీ వెవఁడవని ఋషులున్నైత నెఱుఁగరు. నీవు సకల భూతములందును దిక్కులందును పంచభూతములందును నిండియుండువాఁడవు. నీవు వేలకొలఁది తలలు, పాదములు, భుజములు, నేత్రములు, చెవులు గలవాఁడవు. నేను నీహృదయమగుదును. నీ నాలుకయే సరస్వతి. నీ రోమములే సకల దేవగణములును. వేయేల నీవే విరాట్పురుషుఁడవు. నీవలననే రేయింబవళ్ళు సకల ఋతుధర్మములును గలుగుచున్నవి. నీపలుకులే వేదములు. నీవు లేని దేదియు లేదు. ఈజగమంతయు నీశరీరమే. ఈ భూతలమే నీస్థైర్యము. అగ్నియే నీకోపము. నీయనుగ్రహమే చంద్రకాంతి. శ్రీవత్సమనెడు మచ్చయే నీగుర్తు. మున్ను త్రివిక్రమావతారమున ముల్లోకములనాక్రమించి బలిని జయించినవాఁడవు నీవే. అట్లుచేసి రాజ్యభ్రష్టుఁడయిన దేవేంద్రుని మరల నతనిపదవి యం దుంచినవాఁడవు నీవే. నీవు రావణ సంహారముకొఱకు మానవావతారమెత్తితివి. నీబలపరాక్రమము లమోఘములు. ఇట్టి లోకేశ్వరుఁడవగు నిన్ను పురుషోత్తముఁడవని యెఱింగి

నిన్ను సదా భక్తితో స్మరించి యీ యితిహాసరూపమగు నీ స్తోత్రమును కీర్తించు మానవు లిహలోకసుఖము లనుభవించి మోక్షముపొందుదురుగాక” యనెను.

రాముఁడు సీతను స్వీకరించుట.

ఇట్లు బ్రహ్మదేవుఁడు పలికినంతనే యగ్నిపురుషుఁడు సీత నొడిలోనుంచుకొని రామునితో “రాఘవా! నీ ధర్మపత్ని యగు సీత పూతచరిత. ఆమెయం దెట్టిదోషము లేదు. నీ యాభిజాత్యగుణశీలముల కనువగు సాధ్వీమణిని నీవు నిశ్శంకముగ స్వీకరింపుము. నీ పరోక్షమున నబలను బలాత్కారముగ రావణుఁడు గొంపోవునప్పుడు పరాధీనయై దుఃఖాంబుధిలో మునిఁగి నిరంతరము నిన్నే స్మరించుచుండ నారాక్షసుఁడు ధనకనక వస్త్రవాహనాదులఁ జూపి నామెను వశపఱచుకొన నెంచెను గాని పరమపావనియగు సీత నిన్నుదప్ప నన్యుని మనసా వాచా కర్మణా కోరినదికాదు. నా మాటకు బదులాడకుము. ఇది నా యాజ్ఞ. ఈమెను సంతోషముతోఁ బరిగ్రహింపు” మనెను.

అంతఁ బరమధార్మికుఁడగు రాముఁ డగ్నిదేవునిఁజూచి “దేవా! నేను సీత నణుమాత్రము సందేహించినవాఁడనుగాను. ఆమె పరమపతివ్రతయని నన్నొక్కనిఁదప్ప నితరునిఁ గలలోనైన స్మరింపదనుట నే నెఱుఁగుదును. కాని లోకులు రావణు నింటనుండిన సీతను పరిగ్రహించెనని నన్ను నిందింతురు. కావున సీతయొక్క పవిత్రచరిత్ర నెల్ల రెఱుఁగవలెనని నేనామె నగ్నిప్రవేశముచేయనిచ్చితిని. సూర్యుని తేజమునైన నతనినుండి వేఱుపఱుపనగునేమోగాని సీతయొక్క మనసు నెంతమాత్రము

నావద్దనుండి మరల్పు వీలుగాదు. ఇప్పుడు నీ వాక్కుచే సీత నిర్దుష్టురాలని లోక మెఱిఁగినందులకు సంతోషముతో నా ధర్మపత్నిని స్వీకరించుచున్నానని యామెను బరిగ్రహించి యానందించెను.

ఈశ్వరుఁడు రాము ననుగ్రహించుట.

ఇట్లు పలికిన రాముని శుభవచనములను విని యంత కంటె శుభమగుమాటలు మహేశ్వరుఁ డిట్లు పలికెను. "పుండరీకాక్షా! మహాబాహూ! శ్రీనివాసా! శత్రుసూదనా! శస్త్రధారులలో నుత్తముఁడా! మా యదృష్టవశమున నీవు రావణవధయను నద్భుతకార్యముచేసితివి. శ్రీరామా! సకలలోకములకు రావణునివలన నేర్పడిన భయమను పెనుజీఁకటిని యుద్ధమున నతనిని సంహరించి పోఁగొట్టితివి. నీవిప్పు డయోధ్యకుఁ బోయి చాతకమువలె నిన్నెదురుచూచుచుండు భరతుని సంతృప్తుఁజేసి, నిన్నుఁగని గొప్పకీర్తినిపొందిన నీతల్లి కౌసల్యను, రావణసంహారమను లోకోపకారకృత్యమునకు మూలకారకురాలయిన కైకేయీదేవిని, నిరంతరము నీ యం దత్యంతభక్తితో నిన్నుఁగొలుచు లక్ష్మణునితల్లియగు సుమిత్రను సంతోషింపఁజేసి యయోధ్యారాజ్యమున కభిషిక్తుఁడవై నీ యం దత్యంతానురాగముగల ప్రజల నానందింపఁజేసి పుత్రపౌత్రాదులఁగని యిక్ష్వాకువంశము నభివృద్ధిచేసి యశ్వమేధాది యజ్ఞములుచేసి శాశ్వతకీర్తి గడించి శ్రీవైకుంఠమునకు రమ్ము. రామా! ఈలోకమున నీకుఁ దండ్రియు గురువునై నీచే ననత్యదోషమును దొలగించుకొని దేవలోకముచేరిన దశరథుఁడిదిగో

విమానమున నున్నవాఁడు. నీవు లక్ష్మణునిఁగూడి యతనికి నమస్కరింపుము".

ఇట్లు మహాదేవుఁడు చెప్పినమాటలువిని రామచంద్రుఁడు లక్ష్మణసహితుఁడై విమానమున నత్యంత తేజోమయుఁడగు దశరథుని దర్శించి యతనికి నమస్కరించెను. అంత దశరథుఁడు రాముని యొడిలోఁగూర్చుండఁబెట్టికొని కౌఁగిలించి లక్ష్మణుని కౌఁగిలించి "రామా! దేవలోకమున నింద్రభోగము లనుభవించినను సకల శత్రువుల సంహరించి యరణ్యావాసముతీర్చి శాశ్వతకీర్తిని సంపాదించి నా సత్యవ్రతమును వమ్ముగాకుండఁ జేసి నన్నుఁ దరింపఁజేసిన నిన్ను లక్ష్మణునిఁ జూచినంత సుఖము పొందనైతిని. ఇప్పుడు నేను ధన్యుఁడనైతిని. కైకేయి మాటలు నన్నెప్పుడు బాధించుచుండెను. ఇప్పుడా బాధ తొలఁగినది. నీయం దత్యంతభక్తిగల భరతుని సంతుష్టుఁజేసి తల్లుల నాదరించి యయోధ్యకు రాజ్యాభిషేకము చేసికొని తమ్ములఁగూడి ప్రజారంజకముగ రాజ్యము పాలించి కీర్తిపొందు" మనెను.

అంత రామచంద్రుఁడు "తండ్రీ! నీవానాఁడు కైకేయితో "ఈవరమును విడువకున్న నిన్ను నీ కుమారుని విడుతు నంటివి. నీశాపము భరతుని యంటకుండున ట్లనుగ్రహింపు" మని ప్రార్థించెను. దశరథుఁడు వల్లెయని రామలక్ష్మణులఁ గౌఁగిలించి మఱల నిట్లనెను. "లక్ష్మణా! నీవు సకలసుఖముల విడనాడి సీతారాముల కనవతరము చేసిన సేవ శ్లాఘింపఁదగినది. దేవతలును ఋషులును రాముఁడే పరమాత్మ యనుచు

న్నారు. అట్టి రాముని యతని ధర్మపత్నినిఁ గొలుచుటచే నీవు ధన్యుఁడవైతివి. ఇఁకమీఁద నట్లే చేయుచుండుము. నీకు శుభమగుఁగాక"యని మఱల దశరథుఁడు చెంత నిలుచుండి తనకు మ్రొక్కుచున్న సీతనుజూచి "సీతా! నీ పాతివ్రత్యమహిమ సకల లోకమునను వ్యాపించినది. భర్తయే నీపాలిటిదైవమను భావము నెప్పుడును బాటింపుము. నీకు సకలశుభములొనఁగూడు"నని పుత్రులను కోడలిని యనుగ్రహించి దశరథుఁడు విమానమున దేవలోకము చేరెను.

ఇట్లు దశరథుఁడు వెడలిపోయినంతనే తనకు మ్రొక్కుచున్న సీతారామలక్ష్మణులను జూచి దేవేంద్రుఁడు "రామా! నీతండ్రి పుత్రకామేష్టి చేసిన కాలమున మేము గోరినట్లే రావణ వధ పరిసమాప్తమైనందున సంతోషించితిని. నీకు వలయు వరమడుగు"మనెను. రామచంద్రుఁడు చేమోడ్చి "సురనాథా! నాకొఱకు భార్యాపుత్రాదుల వదలి యుద్ధముచేసి మృతి నొందిన వానరభల్లూకములు పునర్జీవితులగునట్లనుగ్రహింపు" మనెను. అప్పుడు దేవేంద్రుఁడు "రామచంద్రా! నీ వడిగిన వరము చాలగొప్పది. అయినను నీవుచేసిన లోకోపకారము నకుఁ బ్రత్యుపకారము చేయనెంచి నీకోరికఁ జొప్పున నీపక్షమున యుద్ధములో మరణించినవారెల్లరు సర్వాంగ సౌష్ఠవముతో మఱల బ్రతుకుదురు. వారు వసించు ప్రదేశములలో వృక్షములు అన్నిఋతువులలోను పుష్పఫలభరితములుగనుండు"నని యనుగ్రహించెను. అట్లే మరణించినవారెల్లరు నిదుర మేల్కొనినవారివలె నెట్టిబాధయులేక సుఖముగనుండిరి. అంత దేవతలు "రామచంద్రా! నీ వయోధ్యకుఁబోయి రాజ్యాభిషేకము

చేసికొని సీతను మిక్కిలి యాదరించుచుఁ దమ్ములఁగూడి సుఖముగ రాజ్యముపాలింపు"మని యనుగ్రహించి దివంబు జేరిరి.

అయోధ్యకుఁ బయనమగుట.

ఆరాత్రి రాముఁడు లంకలో సుఖముగ నిద్రించి మఱునాఁ డుదయమున లేచి కాలకృత్యంబులదీర్చికొనియుండ విభీషణుఁడు వచ్చి యంజలిబద్ధుఁడై "రామచంద్రా! స్నానమునకు సకలసన్నాహములు గావించియున్నాను. దివ్యవస్త్రాభరణాదులు సిద్ధముగనున్నవి. దాసీజనులు నీకుపచారములుసలుపనువ్విళ్ళూరుచున్నారు. నాయందనుగ్రహముంచి మంగళస్నానమాచరించి సకలపరివారముతో రెండుదినములు నా సపర్యలనందుకొనవలెనని వినయముగఁ బ్రార్థించుచున్నవాఁడను. నీయందలి ప్రేమాతిశయమునఁ జేయుప్రార్థనయని భావించి యనుగ్రహింపు"మనెను. రాముఁడందులకు "విభీషణా! నాయందు నీవింతవఱకుఁ గనబఱచిన విశ్వాసమును నాకొఱకు నీవుపడిన శ్రమమును గుర్తించియున్నాను. భరతుఁడు నాప్రాణతుల్యుఁడు. నా యాగమనము నిరీక్షించుచుండును. పదునైదవ సంవత్సర ప్రథమదిన సూర్యోదయమునకుఁ బూర్వము నన్నుఁ జూడకున్న నగ్నిప్రవేశముచేయును. నే నీమార్గముననే యయోధ్యకుఁబోయెద" ననెను. అంత విభీషణుఁడు "రామా! కుబేరుని జయించి రావణుఁడు గ్రహించిన పుష్పకవిమానమున్నది. కుబేరుఁడువచ్చినను దానినీయక నీకొఱకే యుంచియున్నాను. నీవీదినమే దానినెక్కి యయోధ్య చేరఁగల" వనెను. రాముఁడద్దానిఁ గొని తెచ్చునట్లాజ్ఞాపింప సూర్యతేజముతో

బంగారుమయమగు చిత్రవిచిత్రమంటపములును రత్నమయ మగు కిటికీలును కృత్రిమవృక్షములును పక్షులును గంటలును ధ్వజములును గలిగి కామగమనశక్తియుక్తమైన దివ్యపుష్పకమును దెచ్చి విభీషణుఁడు ప్రాంజలియై రామునకు విన్నవించి వినయముతో నిలుచుండ రాముఁడు "విభీషణా! సుగ్రీవాది వానరులును జాంబవదాదులును మనకుఁ జేసిన మహోపకారము సాటిలేనిది. వారినెల్లఱ ననేకవిధ స్వర్ణరత్నఖచితములగు భూషణములతోడను దివ్యవస్త్రములతోడను ధనముతోడను సంతృప్తులంజేసిన నీత్యాగబుద్ధియుఁ గృతజ్ఞతాధర్మమును వెల్లడి యగునని చెప్పెను. విభీషణుఁడట్లే సకలపరివారమును వివిధ దానములచే సత్కరించి రామునిసమీపమున నంజలి గీలించి యుండెను.

రామచంద్రుఁడు లజ్జతోఁగూడిన సీత నంకంబునఁ జేర్చి ధనుర్ధరుఁడగు లక్ష్మణునితోడ విమానమారోహించి "సుగ్రీవా! నీవు నీవానరసైన్యముతో యథేచ్ఛగాఁ గిష్కింధకేగి సుఖముగ రాజ్యపాలన మొనర్చుచుండుము. ఉత్తమ స్నేహితునివలనఁ బొందఁదగిన సకలవిధ సహాయములు నీచేఁబొంది సంతసించుచున్నాఁడను. విభీషణా! నీవు నిఁక నెట్టివారికేని యెదిరింపవీలులేనివాఁడవై రాజ్యముపాలించుచు సుఖింపుము. మీ రెల్లఱు నా కనుజ్ఞయొసంగవలెను. నేనును నాతండ్రి రాజధానియగు నయోధ్యఁ జేరుదు" ననెను.

అప్పుడు సుగ్రీవాది వానరులును విభీషణాది రాక్షసులును "మేమెల్లఱము నీతో నయోధ్యకువచ్చి పట్టాభిషేక మహోత్సవము దర్శించి నీతల్లి కౌసల్యాదేవికి నమస్కరించి

యెవరికేని యేవిధమగు బాధ లేశమైనను గలిగింపక మామా నెలవులకు మఱలిపతు"మని ప్రార్థించిరి. రాముఁ డందుల కత్యం తానందమునొంది సుగ్రీవ విభీషణులను సపరివారముగఁ బుష్ప కము నారోహింప ననుజ్ఞయొసంగినంతనే వానరులును మంత్రు లతో విభీషణుఁడును విమానము నెక్కిరి. శ్రీరామచంద్రుని యనుజ్ఞచే విమాన మాకాశమార్గమున కెగసి యయోధ్యాభి ముఖముగఁ బోవ నారంభించెను.

రాముఁడు సీతనుజూచి "ప్రియా! త్రికూటపర్వతశిఖ రమున విశ్వకర్మచే నిర్మింపఁబడిన లంకారాజ్యమును జూడుము. నిన్నపహరించి నాచే యుద్ధమునఁగూలిన రావణుని భస్మమును జూడుము. ఇచ్చట నాచేఁ గుంభకర్ణుఁడు హతుఁడయ్యెను. ఈచోట లక్ష్మణుఁ డింద్రజిత్తును వధించెను. నీకొఱకు వాన రులు గట్టిన సేతువును జూడుము. ఈ ప్రదేశము నానావిధ వృక్షములతోనిండిన సుగ్రీవుని పట్టణమగు కిష్కింధానగరము. నేను వాలినివధించిన స్థలమియ్యది" యనుచుండ సీతాదేవి 'నాథా! వానరపత్నులతో నయోధ్యకుఁబోవలెనని నాకోరిక' యనెను. అంత రామని యోగంబున సుగ్రీవుఁడు తార మొద లగు వానరపత్నులెల్లఱ నతిశీఘ్రముగ నలంకరించుకొని రమ్ము నఁగా వారందఱువచ్చి పుష్పకము నెక్కిరి. రాము ననుజ్ఞచే విమానముపోవుచుండ ఋశ్యమూక పర్వతసమీపముచేరఁగా రాముఁడు "సీతా! ఈ పర్వతముననే నాకు సుగ్రీవునితో స్నే హము హనుమంతునివలన లభించినది. ఇది పంపాసరోవర తీరము. ఇచ్చట ధర్మచారిణియగు శబరిని జూచితిని. అదిగో కనఁబడుచున్నదే యది యగస్త్యుని యాశ్రమము. ఇయ్యది

యత్రిమహాముని యాశ్రమము. ఇందే నీ వనసూయాదేవిని దర్శించితివి. ఈప్రాంతముననే మనము పది సంవత్సరములు వాసముచేసితిమి. ఆ యున్నతశిఖరమే చిత్రకూటపర్వత శిఖరము. ఇచ్చటికే భరతుఁడు వచ్చి నన్ను రమ్మని పిలిచెను. కొంతదూరమున యమునానది పారుచున్నది. అచ్చటనే భరద్వాజమునివరు నాశ్రమమున్నది. అదిగో గంగానది. గుహుని పట్టణమగు శృంగిబేరపుర మగుపడుచున్నది. సరయూతీర మావలనున్నది. ఇప్పు డయోధ్యాపురము కానవచ్చుచున్నది. మనము క్షేమముగ మఱలివచ్చినందుల కా నగరమునకు నమస్కరింపు" మనెను. అంత వానరులును రాక్షసులును లేచి తెల్లని మేడలతో నమరావతివలెనుండు నయోధ్యాపురముఁ జూచి సంతోషించిరి.

భరద్వాజాశ్రమము.

ఇట్లు వనవాసము ముగిసిన ధాతృసంవత్సర *చైత్ర శుద్ధ పంచమినాఁడు శ్రీరామచంద్రుఁడు భరద్వాజాశ్రమము చేరి సీతాలక్ష్మణులఁగూడి మునివరునకు మ్రొక్కి వినయముతో "భగవానుఁడా! అయోధ్యలో నందఱు క్షేమముగనున్నా రని తెలియునా? భరతుఁడు క్రమముగఁ బాలించుచున్నాఁడా? మాతల్లులు జీవించియున్నారా?" యని యడిగెను. అంత భరద్వాజుఁడు సంతోషించి నవ్వుముఖముతో "రామా! నీ సోదరుఁడు భరతుఁడు ధూళిధూసరితాంగుఁడై జడలుదాల్చి నీ

---

*శ్రీరామున కిరువదియైదవ సంవత్సర ప్రారంభమగు దుందుభి సంవత్సర చైత్ర శుద్ధ పంచమి యరణ్యవాస ప్రయాణదినము.

పాదుకల ముందిడుకొని నీ రాక నెదురుచూచుచున్నవాఁడు. మీయింటిలోనందఱు క్షేమముగనున్నారు. మున్ను నీవు పితృ వాక్యపాలనము నేయ ధర్మమునే గోరి సకలైశ్వర్యములను మిత్ర బంధువర్గమును విడనాడి నారచీరలు ధరించి రాజ్యమును విడిచి కాలినడకతో వనవాసముచేయఁ బోయినపుడు నిన్నుఁ జూచి జాలినొందితిని. మునుల కభయమిచ్చి జనస్థానమున ఖర దూషణాదుల వధించుట, మారీచునిమాయచే రావణుఁడు సీత నపహరించుట, కబంధుని వధించుట, పంపాతీరముచేరుట, సుగ్రీవునిసఖ్యముపొందుట, వాలినివధించుట, సీత నన్వేషించుట, హనుమంతుఁడు సీతవృత్తాంతముగొనివచ్చుట, నలుఁడు సేతువుగట్టుట, వానరులు లంకనుగాల్చుట, పుత్ర మిత్ర బంధు భృత్యవర్గముతో రావణుని వధించుట, సీత యగ్నిప్రవేశము చేయుట, బ్రహ్మ రుద్రేంద్రాదులు నీ మహిమనుజాటుట మున్నగు విషయము లన్నిఁటి నెఱుఁగుదును. ఇప్పుడు సీతాలక్ష్మణ సమేతుఁడవై మిత్రవర్గముఁగూడి పుష్పకంబునవచ్చుటఁగాంచి యమందానందభరితుఁడ నగుచున్నాను. నీవీదిన మిచ్చట నా యాతిథ్యము పొంది రేపయోధ్యకుఁ బొమ్మ" నెను. అంత రాముఁడు భరద్వాజునియాజ్ఞను శిరసావహించి వల్లెయనెను. రాముఁ డంజలిబద్ధుఁడై "మహాత్మా! అయోధ్యవఱకు మార్గమున వృక్షము లకాలమైనను ఫలసమృద్ధములుగ నుండున ట్లనుగ్రహింపు" మనెను. ముని "అట్లేయగుగాక" యనినంతనే వృక్షములు పుష్పఫలభరితములాయెను. వానరులాఫలములం దిని యానందించిరి.

హనుమంతుని భరతునొద్దకుఁ బంపుట.

రాముఁడయోధ్యను స్మరించి యొకింత యాలోచించి హనుమంతునిఁజూచి "మారుతీ! నీవయోధ్యకేగి రాజభవనమున నెల్లఱఁ గుశలములఁ దెలిసికొనుము. మార్గమున శృంగిబేరపురమున నిషాధాధిపతియగు నామిత్రుఁడు గుహునిఁజూచి నా క్షేమము దెలుపుము. అతఁడు చాల సంతోషించును. అతఁడు నాకు నీయంతటి మిత్రుఁడు. అతనివలన నయోధ్యకు మార్గమెఱిఁగి భరతునితో నేను సీతాలక్ష్మణులఁగూడి సుఖముగ మఱలివచ్చి భరద్వాజాశ్రమమున నేడుండి రేపుదయము వచ్చెదననుము. అతఁడు నన్నుఁగూర్చి యడుగఁగా సకలము విశదముగఁజెప్పుము. నీ వతనితో సంభాషించునపు డతనిఁ జక్కగఁజూచి యతని ముఖము చూపులు మాటలు సైగలు బాగుగ గమనించి పదునాలుగేండ్లనుభవించిన రాజ్యమును బాలింపఁ గోరుచున్నాఁడా రాజ్యకాంక్ష లేకున్నాఁడా యని నిశ్చయించుకొమ్ము. అతఁడొకవేళ రాజ్యకాంక్షగలవాఁడైనచో మేమిచ్చోటువదలి దూరమురాకమునుపే వేగముగవచ్చి యతనిభావమును దెల్పుము. అట్లు లేనియెడల నీవిచ్చటికి రావలసిన యగత్యములేద"ని చెప్పెను.

అంత హనుమంతుఁడు మానవరూపమున సర్పమును గొనిపోవు గరుత్మంతునివలె శీఘ్రముగ బయలుదేరి యయోధ్యాభిముఖుఁడై వాయుమార్గమునం బోయి శృంగిబేరపురమున గుహునిఁజూచి "సత్యపరాక్రముఁడును నీ యంతరంగస్నేహితుఁడునగు రామచంద్రుఁడు సీతాలక్ష్మణసహితుఁడై

క్షేమముగ మఱలివచ్చి భరద్వాజాశ్రమమున నీరాత్రి గడిపి వచ్చును. అతఁడు నీ క్షేమము విచారించె" నని చెప్పి మఱల వేగముగఁబోవుచు నందిగ్రామముచేరి భాతృవియోగ దుఃఖముతో దీనుఁడై నారచీరలను కృష్ణాజినమును ధరించి ఫలమూలములు మాత్రము భుజించి జడలుదాల్చి మలినదేహుఁడయి బ్రహ్మర్షివలె తేజోవంతుఁడై రామపాదుకలను ముందిడుకొని ప్రజలకు హితముగురీతిని రాజ్యము పాలించుచుండు భరతునిఁజూచెను. అతనిమంత్రులును పురోహితుఁడును రాజననుసరించి కాషాయవస్త్రధారులుగ నుండిరి. హనుమంతుఁడా ధర్మాత్ముఁడగు భరతునిఁజూచి యంజలిగీలించి "నీకు శుభసమాచారము చెప్పుచున్నాను. ఎవఁడు దండకారణ్యమున వసించుటచే నీవీరీతి నారచీరలు జటలుధరించి శోకించుచున్నావో యట్టి నీసోదరుఁడగు రామచంద్రుఁడు నీక్షేమ మడిగెను. అతఁడిప్పుడు రావణునివధించి సీతనుబరిగ్రహించి విజయుఁడయి మఱలివచ్చి సీతాలక్ష్మణ మిత్రవర్గముఁగూడి భరద్వాజాశ్రమమున నున్నాఁడు. నీవతని నతిశీఘ్రమున దర్శించి యానందింపఁగల" వనినంతనే భరతుఁడు సంతోషముతో మూర్ఛిల్లి కొంతవడికిలేచి హనుమంతు నాలింగనముచేసికొని యానందబాష్పములు గారుచుండ మారుతిఁజూచి "ఇట్టి శుభసమాచారము గొనితెచ్చిన నీవు దేవతవా? మానవుఁడవా? నీకు లక్షగోవులను గ్రామములను దివ్యకుండలములు ధరించిన పరిశుద్ధచరిత్రలగు పదునాఱుగురు కన్యలనిచ్చెదను. ఎన్నాళ్ళకిట్టి శుభసమాచారము వినఁగలిగితిని. "బ్రతికియుండినచో నూరేండ్లకైన మానవుఁడు శుభమునుబొందు"నను లోకోక్తి

సత్యమయ్యెను. నన్ను రాముఁడు విడిచినదాదిగా నిప్పటివఱ కాతని వృత్తాంతము సవిస్తరముగఁ జెప్పు" మనెను.

అంత హనుమంతుఁ డతనితో "నీవు పాదుకలను గొని రాఁగా రాముఁడు దండకారణ్యము ప్రవేశించి విరాధుఁడను రాక్షసుని వధించి శరభంగుఁడను మునినిదర్శించి జనస్థానము చేరెను. శూర్పణఖయను రాక్షసస్త్రీని రామునను‌జ్ఞఁబొంది లక్ష్మణుఁడు ముక్కు-చెవులుకోసి పంపెను. ఖరదూషణాదు లను రాక్షసులు పదునాల్గువేల మందిని రాముఁ డొక్కఁడే వధించెను. ఈసంగతి వినిన రావణుఁడు మారీచుఁడనువానిని మాయలేడిరూపమున సీతను భ్రమింపఁజేయ నామె కోరిక చొప్పున రాముఁ డద్దాని వెన్నంటిపోయి దానిఁ బట్టుకొనలేక వధింప నారాక్షసుఁడు రామునికంఠస్వరమునఁ గూయ లక్ష్మ ణుఁడు సీత నొంటరిగవిడిచిరాఁగా రావణుఁ డామెను గొంపో వునప్పుడు జటాయువను గృధ్రరాజు రావణు నెదుర్కొని కుట్టు పడి తో నేలఁబడెను. రావణుఁడు సీత నెత్తుకొని పోవుచుండ ఋశ్యమూకమున సుగ్రీవాది వానరులు చూచిరి. రావణుఁ డామెను లంకలో నశోకవనమునయుంచి యనేకవిధముల నామె ను వశపఱచుకొననెంచి విఫలుఁడయ్యెను. కాని సీత వానిని తృణముగ నెంచెను. రాఘుఁడామెను వెదకుచు లక్ష్మణునిఁగూడి వచ్చి జటాయువునకు దహనక్రియలుచేసి కబంధుఁడను రాక్ష సుని వధించి యతనివలన సుగ్రీవుని దర్శించి యతనితో సఖ్య ముఁబొంది యతనియన్నయగు వాలిని వధించి సుగ్రీవుని రాజ్య మున కభిషేకించి సుగ్రీవునియాజ్ఞమున వానరులను నలుదిక్కుల సీతను వెదుకఁ బంపెను. దక్షిణముగఁబోయిన మేము సీతను

గానక దుఃఖించుచుండ జటాయు సోదరుఁడగు సంపాతివలన సీత లంకలోనుండుట వినినంత నేను సముద్రమును దాఁటి లంకలో సీతను దర్శించి యామెకు రాముని యంగుళీయకము నిచ్చి యామెయిచ్చిన చూడామణిని బదులపడుచుకొని వనధ్వంసము చేసి రాక్షససైన్యముల వధించి లంకనుగాల్చి తిరిగివచ్చి చూడామణిని రామున కిచ్చితిని. అంత యుద్ధమునకుఁబోవ నలునిచే సేతువుగట్టించుకొని లంకలోఁ బ్రవేశించి యుద్ధముచేసితిమి. రావణుని బంధు మిత్ర పుత్ర భృత్య వర్గముతో నతని తమ్ముఁడగు విభీషణునిసాయమున వానరసేనలఁగొని రాముఁడు వధించి విభీషణుని లంకకుఁ బట్టముగట్టి సీతాలక్ష్మణులఁగూడి క్షేమముగ సుగ్రీవాదివానరులను విభీషణాదులను వెంటఁగొని యిప్పుడు భరద్వాజాశ్రమమున నున్నవాఁడు. సూర్యోదయమున కిచ్చటికి వచ్చు" ననెను.

రామ భరత సమాగమము.

అంత భరతు నాజ్ఞచొప్పున శత్రుఘ్నుఁడు నందిగ్రామమునుండి యయోధ్యవఱకుఁ గల మార్గమును చక్కఁబెట్టించి యయోధ్యాపురమును తోరణములతోడను ధ్వజములతోడను చిత్రవిచిత్రములగుబహువిధాలంకారములతోడను ప్రకాశించునట్లు చేసి శ్వేతచ్ఛత్రములను చామరములను రథగజతురగపదాదులను గొనితేర నేర్పాటులుగావించి కౌసల్యాది తల్లులును సుమంత్రాది మంత్రులును వసిష్ఠాది పురోహితులును పురప్రముఖులును వారివారికిఁదగు వాహనముల నెక్కివచ్చునట్లు యేర్పాట్లు గావించెను. ఎల్లరు నందిగ్రామము చేరిరి.

తెల్లవాఱునంతలో భరతుఁడు వాద్యఘోషములు చెలఁగ వంధిమాగధులు గొలువ బ్రాహ్మణులు పుష్పములు కుసుములు అక్షతలు గంధము తెత్తికొని ముందునడువ మంత్రులు పురోహితులు పౌరులు సేనాపతులు వెంటరాఁగా శ్వేతచ్ఛత్రములతో చామరములతో నన్నపాదుకల శిరమునందుంచి కొని నందిగ్రామము విడిచి భరద్వాజాశ్రమమువైపు కొంత దూరముపోయి రాముని రాక నెదురుచూచుచుండి "హనుమంతా! నీవు వానరుల సహజచాపల్యమునఁ బలుకవుగదా! ఇంకను రామచంద్రుని గానకున్నానే" యనెను. అంత హనుమంతుఁడు "భరతా! భరద్వాజుని యనుగ్రహమున వృక్షములన్నియు పుష్పఫల భరితములుగనున్నవి. వానరుల ఘోషము వినవచ్చుచున్నది. వా రిప్పుడే వాలుకినీనదినిదాఁటి సాలవనమున వచ్చుచున్నారు. ధూళి యాకసమువఱకు లేచియున్నది. ఇప్పుడుచూడుము. సూర్యోదయమువలెఁ బ్రకాశించుచున్నది పుష్పకవిమానము. అది విశ్వకర్మచే నిర్మింపఁబడి కుబేరుని వశమునుండి రావణునిచే యుద్ధమునఁ బొందఁబడినది. విమానము గనఁబడినంతనే ప్రజలెల్లరు సంతోషముతో ధ్వనులు చేసిరి. ఇంతలో విమానము సమీపించెను. భరతుఁ డానంద పరవశుఁడై రాముని దర్శించి నమస్కరించెను. రాముని యనుజ్ఞచే విమానము నేలకు వ్రాలెను. భరతుఁడు రాముని సమీపించి వినయముతో మఱల నమస్కరింప రాముఁ డాదరమున భరతుని యంకమునఁ గూర్చుండఁబెట్టుకొని యాలింగనము చేసికొనెను. భరతుఁడు లక్ష్మణునిచే నమస్కరింపఁబడి సీతకు నమస్కరించి మఱల భరతుఁడు సుగ్రీవుని, జాంబవంతుని,

యంగదుని, మైంద ద్వివిదులను ఋషభుని కౌఁగిలించుకొనెను. ఇట్లే సుషేణుని, నలుని, గవాక్షుని, గంధమాదనుని, శరభుని పనసుని కౌఁగిలించెను. వారలనెల్లరఁ గుశలంబు లడిగెను.

భరతుఁడు మఱల సుగ్రీవుని కౌఁగిలించి "సుగ్రీవా! నీవు మా నలుగురు భ్రాతలలో నైదవవాఁడుగ నుంటివి. ఉపకారముచే మిత్రత్వమును నపకారముచే శత్రుత్వము నేర్పడును. నీ యుపకారము నెన్నఁడు మఱువ"ననెను. భరతుఁడు విభీషణుని మృదుమధుర భాషణములతో నలరంజేసి "అదృష్ట వశమున నసాధ్యమగు కార్యము నీ యసాధారణ సహాయముచే నిర్వర్తింపఁబడిన" దనెను. అంత శత్రుఘ్నుఁడు వినయముతో రామునకును లక్ష్మణునకును సీతకును బ్రణమిల్లెను. రాముఁడు శోకించుచుండిన తల్లి కౌసల్యను సమీపించి యామె పాదములకు భక్తితో నమస్కరించి యోదార్చి సుమిత్రకును గైకేయికిని నమస్కారములు చేసి వసిష్ఠాదులకు మ్రొక్కెను. పౌరులు భక్తియుక్తముగ రామునకు స్వాగతమిచ్చిరి. వారెల్లఱు చేమోడ్చియుండుటఁజూడ సరస్సునఁ దామరమొగ్గ లనేకములుండిన ట్లగుపడెను.

అంత భరతుఁడు పాదుకలఁగొని తానే యన్నపాదములకుఁ దొడిగి శిరమున నంజలిగీలించి "నీవు నాయందిల్లడగ నుంచిన రాజ్యభారమును స్వీకరించి నన్నుఁ గృతార్థునిఁ జేయుము. బొక్కసమున మునుపటికంటెఁ బదిరెట్లు ధనమున్న" దనెను. అట్టి యసదృశమగు భ్రాతృవాత్సల్యముగల భరతునిఁజూచి వానరులును విభీషణుఁడును కన్నీరుగార్చిరి. ఏలన, సుగ్రీవునకును విభీషణునకు నట్టిభాగ్యమబ్బలేదు. వారిరువు

రధర్మమార్గమవలంబించిన తమ యన్నలగు వాలిని రావణుని రామునిచే వధింపఁజేయవలసివచ్చినది. కనుక వారు రామ లక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నుల భ్రాతృవాత్సల్యమున కచ్చెరువొంద వలసినఁ గారణమున్నది. రాముఁడు నందిగ్రామముచేరి విమానమునుండి దిగి "నీవిఁక ధనదునొద్దకుఁబొమ్మని యాజ్ఞాపింప నా పుష్పక ముత్తరదిక్కుఁగాఁ బోయి కుబేరునొద్దకుఁ జనెను. రాముఁడు వసిష్ఠునిపాదములకు మ్రొక్కి యతని యాజ్ఞఁబొంది సమానమగు నాసనమునఁ గూర్చుండెను.

శ్రీరామ పట్టాభిషేకము.

శిరమున నంజలిగీలించి భరతుఁడు రామునిఁజూచి "నాతల్లి పూజింపఁబడిన" దనెను. ఎట్లు? భరతుని భావము రెండువిధములుగ నుండవచ్చును. భరతుఁడు "రామా! నా తల్లి వరమడిగినపుడు నీ వడ్డుచెప్పక వనమున కేగుటచే నీచేఁ బూజింపఁబడినది" యనుట మొదటిది. రెండవది భరతుఁడు "రామా! నిన్నడవులకుఁ బంపుటచే నాకు నాతల్లియందు గలిగిన కోపముచే నేనామెను తిరస్కరించి ద్వేషముసాధించితినని యనుకొనకుము. నీవు చిత్రకూటమున నాజ్ఞాపించినరీతిని నా తల్లిని నేను భక్తియుక్తముగఁ బూజించితి" నని చెప్పినట్లును భావింపనగును. మఱల భరతుఁడు సత్యపరాక్రముఁడగు రామునితో వినయముగ "అన్నా! నీవు చిత్రకూటమున నాయందిల్లడగనుంచిన రాజ్యము నిప్పుడు గైకొనుము. గొప్ప వృషభము మోయఁదగినభారము నొకదూడమోయునా? గుఱ్ఱమువలె గాడిద పరుగిడునా? గరుత్మంతునివలెఁ గాకి యెగు

రునా? అట్లే యీగొప్పసామ్రాజ్యమునువహించ సర్వసమర్థుఁడవగు నీవుండ నేనిద్దాని నెంతమాత్రము భరింప వీలులేదు. ఒకఁడు తనగృహావరణమున నొక ఫలవృక్షమునాటి దాని ఫలమనుభవింప నువ్విళ్ళూరుచుండ నది చక్కఁగఁ బుష్పించి ఫలమునీయక నశించిపోయిన నతని కాశాభంగముగలిగి యెట్లు దుఃఖకారణమగునో యట్లే నిన్ను యజ్ఞయాగాది క్రతువులు చేసి పుత్రుఁడుగఁ బొందిన మనతండ్రి పిత్రుపైతామహుల ధనమగు నీరాజ్యమును నీవు పాలింపకున్న నెంతమాత్రము సంతసింపలేఁడు. తండ్రి మరణించినను నతని యాజ్ఞ దాటరానిదని మఱలివచ్చి రాజ్యము పాలింతునని చిత్రకూటమున నీ వాడిన మాటచొప్పున నిప్పుడు తండ్రిలేకున్నను వనవాసానంతరము క్రమముగ నీవీ రాజ్యమును బాలింపకున్నఁ దండ్రియాజ్ఞమీఱినట్లగును. కనుక రామచంద్రా! నీపాలనము నెదురుచూచుచున్న మహాజనులయొక్కయు నీ భక్త భృత్యవర్గముయొక్కయు మనోరథము నీడేర్పుము. నీ విప్పుడు పట్టాభిషిక్తుఁడవై మిట్టమధ్యాహ్నపు సూర్యునివలెఁ బ్రకాశింప నిన్ను దర్శించి యానందింప లోక మెదురుచూచుచున్నది. ఇన్నిదినము లడవులలో నన్నివిధముల బాధల ననుభవించివచ్చిన నీవిఁక మంగళవాద్యఘోషములతో మేలుకొంచి కాలచక్రము తిరుగునంతదనుక ప్రపంచ ముండునంతకాలము రాజ్యపాలనము సేయుమ"ని త్రికరణశుద్ధితోఁ బ్రార్థించెను.

అంత రామచంద్రుఁడు భరతుని ప్రార్థన నంగీకరించి శత్రుఘ్నునిచే నియమింపఁబడిన సుఖహస్తులును శీఘ్రహస్తులు నగు క్షౌరకులచే దీక్షావిసర్జనము గావించుకొనెను. లక్ష్మ

ణుఁడును భరతుఁడు నట్లే గావించుకొనిరి. రామునాజ్ఞచే భరతుఁడు, లక్ష్మణుఁడు సుగ్రీవుఁడు, స్నానముచేసిరి. తరువాత రామచంద్రుఁడు జటలువిడఁదీసి నున్ననివెంట్రుకలతో స్నానమాచరించి దివ్యవస్త్ర మాల్యాభరణాదులతోడను సుగంధ పరిమళ మిళితమైన చందనానులేపనమునను నలంకరించుకొని సుఖాసీనుఁడై యుండెను. శత్రుఘ్నుఁ డన్నల కలంకారములు సేయ, దశరథపత్ను లత్యాదరమున సీతకు నలంకారములు చేసిరి. కౌసల్య పుత్రప్రేమాతిశయమున వానరపత్నుల కెల్ల రకు నలంకారములు చేసెను.

అంత శత్రుఘ్ను నాజ్ఞచే సుమంత్రుఁడు సూర్యసమాన తేజముతో వెలుఁగు సకల శుభాలంకారములుగల దివ్యరథము ను గొనివచ్చెను. రాముఁడు దానినారోహించెను. సుగ్రీవుఁడును హనుమంతుఁడును దివ్యవస్త్రాభరణముల నలంకరించుకొని దేవలోకతుల్యమగు నయోధ్యాపురముఁ జూడఁబోయిరి. సీతాదేవియు సుగ్రీవపత్నులఁగూడి యయోధ్యను జూడఁబోయెను. ఇంతకుమునుపే మంత్రులును వసిష్ఠాదులును పురములోఁ బట్టాభిషేకమునకు వలయు నేర్పాటులు గావింపఁ బోయియుండిరి. వారు శ్రీరాముని వృద్ధికొఱకును అయోధ్యాపురాభివృద్ధికొఱకును నుచితమగు కార్యములు చేసిరి. మంత్రులు రామునిఁజూచు నాతురమున మఱల నందిగ్రామమునకు వచ్చుచుండిరి. రాముఁడు దేవేంద్రునివలెఁ బ్రకాశించెను. భరతుఁడు రామునకు రథసారథ్యముచేసెను. శత్రుఘ్నుఁడు శ్వేతచ్ఛత్రము పట్టెను. రామకైంకర్యమే సంపదగ నెంచు లక్ష్మణుఁడు రామునిశిరమునకు నేరుగ వీవనతో వీచుచుఁ

దనివితీరక వింజామరముకూడ ధరించెను. విభీషణుఁడు రెండవ వింజామరము వీచెను. ఆకాశమున దేవ ఋషి సంఘములు రాముని బొగడుచుండినవి. వానరరాజగు సుగ్రీవుఁడు శత్రుంజయమను నేనుఁగ నెక్కెను. మానవరూపముదాల్చిన వానరులు దివ్యవస్త్రాభరణాదుల నలంకరించికొని తొమ్మిదివేల యేనుగులనెక్కి వెంటవచ్చిరి. మేడలవరుసలతోనిండిన యయోధ్యాపురమును రాముఁడు శంఖ భేరీ నినాదములతోఁ బ్రవేశించెను. మంత్రులు రాముని దర్శింప నెదురు వచ్చుచు నలుగురు తమ్ములంగూడి వచ్చుచున్న రాఘవుని జయజయ శబ్దములతో దీవించిరి. ఇట్లు బ్రాహ్మణులతోడను పౌరులతోడను పరివేష్టింపఁబడి వచ్చు రామచంద్రుఁ డాకాశమున నక్షత్ర సమూహమునఁ బ్రకాశించు నిండుచందురునివలెఁ గాంతితో వెలిగెను.

వాద్యవిశేషములును వందిమాగధులును బంగారువన్నె గల యక్షతలుగలవారును, గోవులును, కన్యలును, బ్రాహ్మణులును, కుడుములుగొనివచ్చువారును, రామునిముందుగఁ బోయిరి. అంత రాముఁడు మంత్రులతో సుగ్రీవునితోఁ దన కేర్పడిన స్నేహమును, హనుమంతుని ప్రభావమును, విభీషణ శరణాగతిని వివరముగఁ జెప్పెను. మంత్రులును పౌరులును రాముని వాక్యములు విని యానందించిరి. రాముఁడు ధ్వజములతోడను, తోరణములతోడను సకలవిధముల నలంకరింపబడిన నగరముఁజొచ్చి తండ్రిగృహమును బ్రవేశించి కౌసల్యా సుమిత్రలకును గైకేయికిని మ్రొక్కి భరతునిఁజూచి "ముత్యములతోడను వజ్రములతోడను బ్రకాశించు నా భవనమును

ఆరామాంతఃపురములతో సుగ్రీవునకు విడిదిగ నొసంగు"మని చెప్పెను. వెంటనే భరతుఁడు సుగ్రీవునిచేయిఁబట్టుకొని యా భవనమునకుఁ గొంపోయెను. శత్రుఘ్నుని యానతిచొప్పున భృత్యులు తైలదీపములను దివ్యాసనములను మంచములను పడకలను గొని యా గృహమునకుఁ బోయిరి.

అప్పుడు భరతుఁడు సుగ్రీవునితో "రాజా! శ్రీరాముని పట్టాభిషేకముకొఱకు హేమఘటంబులందు నాలుగు సముద్రములనుండి తీర్థము దెచ్చునట్లు వానరుల కాజ్ఞాపింపు"మనెను. సుగ్రీవుఁడు బలిష్ఠులగు నలుగురు వానరులతో "మీరు తెల్లవాఱునప్పటికి నాలుగు దిక్కులలోని సముద్రతీర్థము గొనిరావలె"నని యాజ్ఞాపించెను. అంత జాంబవంతుఁడును, హనుమంతుఁడును, ఋషభుఁడును, వేగదర్శియు వాయువేగమునఁ బోయి యైదువందల నదులనుండి తీర్థముఁగొనివచ్చిరి. సుషేణుఁడు తూర్పునుండియు, ఋషభుఁడు దక్షిణమునుండియు, గవయుఁడు పశ్చిమమునుండియు, నలుఁ డుత్తరమునుండియు సముద్రజలమును దెచ్చిరి. మంత్రులతోఁగూడి శత్రుఘ్నుఁడు వానరులు దెచ్చిన తీర్థమునుగూర్చి వసిష్ఠమహర్షికిని బంధువులకును దెలిపెను.

అభిషేకము:

అంతఁ బరిశుద్ధుఁడును వృద్ధుఁడు నగు వసిష్ఠుఁడు బ్రాహ్మణులఁగూడి రత్నమయసింహాసనమున రాముని సీతతోఁ గూర్చుండఁబెట్టెను. అష్టవసువులు దేవేంద్రున కభిషేకించునట్లు వసిష్ఠుఁడును, వామదేవుఁడును, జాబాలియును, కాశ్య

పుఁడును, కాత్యాయనుఁడును, సుయజ్ఞుఁడును, గౌతముఁడును, విజయుఁడును నిర్మలమును సుగంధముతోఁగూడినదియు నగు జలముతో బురుషశ్రేష్ఠుఁడగు రాము నభిషేకించిరి. పిదప వసిష్ఠాదులు ఋత్విక్కులచేతను, బ్రాహ్మణులచేతను, పదు నాఱుగు కన్యలచేతను, మంత్రులచేతను, సేనాపతులచేతను, పౌరులచేతను, రాముని కభిషేకము చేయించిరి. వసిష్ఠాదులు మున్ను బ్రహ్మచే నిర్మింపఁబడినదియు, మనువునుండి వంశ పారంపర్యముగ ధరింపఁబడినదియు నగు నవరత్నఖచితమగు కిరీటము నొక రత్నాసనమున నునిచి దాని కభిషేకించి దానిని పూజించి దానితో రాముని కభిషేకముఁ గావించిరి. అంత శత్రుఘ్నుఁడు రామునకు శ్వేతచ్ఛత్రమును బట్టెను. వానర రాజగు సుగ్రీవుఁడు వింజామరమువీచెను. రాక్షసరాజగు విభీ షణుఁడు చంద్రునివంటి తెల్లని వింజామరము వీచెను. ఇంద్రుని ప్రేరణమున వాయువు రామునకు వంద బంగారు తామరలు గల హారమును కానుకగ నొసంగెను. మఱల నట్లే వాయు దేవుఁడు రామునకు నాయకమణితో వెలయు ముక్తాహారము నిచ్చెను. అప్పుడు గంధర్వులు పాడిరి. అప్సరసలు నాట్య మాడిరి. దేవతలు పుష్పవృష్టి గురిపించిరి. దుందుభులు మ్రోగించిరి. ఇట్లు రామచంద్రుని పట్టాభిషేకము జరిగినపు డు చెట్లు పుష్పఫలములతో నిండెను. పైరుపంటలు గోముగ వర్ధిల్లెను. పుష్పము లపరిమిత వాసనలతో నిండియుండెను.

రామచంద్రుఁడు బ్రాహ్మణులకు నానావిధ వస్తువులను గోవులను దానముచేసెను. రాముఁడు సుగ్రీవునకు నానా రత్న భూషితమగు బంగారుహారము నిచ్చెను, అంగదునకు రత్నము

లతో నలరారు బాహుపురుల నిచ్చెను. రామచంద్రుఁడు సీతకు మణులు చెక్కిన ముక్తాహారము నొసంగెను. సీతాదేవి హనుమంతునకు మంచివస్త్రద్వయమును, మేలుకాంతులీను భూషణముల నిచ్చెను. అంత సీత రాముఁడు తనకిచ్చిన ముక్తాహారమును గంఠమునుండి తీసి వానరు లందఱినిఁ జూచి భర్త యనుజ్ఞఁ బొంద నెంచి రామునివైపు చూచెను. ఇంగితజ్ఞుఁడగు రాముఁ డామెభావముఁ గనుఁగొని "బుద్ధియందును పౌరుషము నందును బలపరాక్రమంబునను గుణాతిశయంబునను నీ కెవ్వఁడు ప్రీతిఁ గూర్చెనో యాతనికి" మ్మనెను. వెంటనే సీత యా ముక్తాహారమును హనుమంతున కిచ్చెను. ఆంజనేయుఁ డా యాభరణముతోఁ దెల్లని మేఘముఁ గూడిన పర్వతమువలె శోభించెను. రామచంద్రుఁడు మైంద ద్వివిదులకును, నీలునకును వారుకోరినవస్తువుల నొసంగెను. రాముఁడు వానరులకు వారి వారికిఁ దగు బహుమతుల నిచ్చెను. రామచంద్రుఁడు సుగ్రీవునకు, విభీషణునకు, జాంబవంతునకు, హనుమంతునకు నానా విధ రత్నముల నవ్వారిగ నిచ్చెను. వానరులు పట్టాభిషేక మహోత్సవము సందర్శించి రామునిచే బహుమానింపఁబడి సంతుష్టులయి యతని యనుజ్ఞఁ బొంది కిష్కింధానగరమునకుఁ బోయిరి. సుగ్రీవుఁడు నట్లే రామునివీడ్కొని నిజపురంబుచేరె. విభీషణుఁ డిక్ష్వాకు కులధనమగు రంగనాథస్వామిని పొంది లంకఁ జేరెను.

శ్రీరాముని పరిపాలన.

అంత రామచంద్రుఁడు లక్ష్మణుని యువరాజుగ నుండఁ గోరెనుగాని రామునికన్ని విధముల సేవచేయుటయే తన జీవిత పరమావధియని నిశ్చయించిన లక్ష్మణుఁ డందులకు సమ్మతింపనందున రాముఁడు భరతుని యువరాజుగ నభిషిక్తుఁజేసి తమ్ములఁగూడి ధర్మమార్గ మవలంబించి ప్రజారంజకముగఁ బాలనము చేయుచుండెను. రాజశ్రేష్ఠుఁడగు రామచంద్రుఁడు పౌండరీకాశ్వమేధవాజపేయములను యజ్ఞములనుగావించి విశేషముగ భూరిదక్షిణలిచ్చుచు సకలవిధ దానంబుల విరివిగ నిచ్చుచు శతాధికములగు నశ్వమేధములనుజేయుచుఁ బది వేలేండ్లు సకలజనరంజకముగ రాజ్యమేలెను. రామరాజ్యమున వైధవ్యము ననుభవించినస్త్రీయేలేదు. ప్రజలు సర్పము మొదలగు దుష్టజంతువులవలన దుర్మరణము పొందలేదు. వ్యాధిభయము లేక శత్రువులబాధ నెఱుఁగక సుఖముగ సర్వసంపదలతో సకలసుఖము లనుభవించుచుండిరి. వారెచ్చటఁజూచినను రాముని గుణగణములఁబొగడుచు మాటిమాటికి రాముఁడు రాముఁడు రాముఁడనుచు నతని రాజ్యపరిపాలనను వేనోళ్ల పొగడుచుండిరి. యుక్తకాలమున వర్షముకురియుచుఁ బైరు పంటలు చక్కఁగఁ బండుచు, వృక్షములు ఫలములతో నిండి రాజ్యమంతయు ధనధాన్య సమృద్ధిగ నుండెను. ప్రజలు వారి వారి కులాచారములను వారివారి వృత్తుల ననుసరించి వారి వారి ధర్మములకు లోపములేక నిర్వర్తించుచుండిరి. రామ

రాజ్యమునఁ బ్రజలు సత్యమునే పలుకుచు నొకరి నొకరు ప్రేమించుకొనుచు నైకమత్యముగలిగి పరస్పర సహాయములు చేసికొనుచు రాజును బొగడుచు నానందముగ జీవనముగడుపు చుండిరి. రామచంద్రుఁడు భక్తిభరితులగు సోదరులఁగూడి పదునొకండు వేలేండ్లు సకలవిధముల నాదర్శపురుషుఁడుగ రాజ్యమునేలి "రామరాజ్యమని" స్వర్గతుల్యమగు పరిపాలన మని జనులు బహువిధముల మెచ్చునట్లు శాశ్వతకీర్తిగడించు చుఁ బాలనము సేయుచుండెను.

వాల్మీకిముని విరచితమగు శ్రీమద్రామాయణమును వ్రాయువారును పఠించువారును వినువారును వ్యాపింపజేయు వారును సకలపాపములనుండి విడివడుదురు. రామాయణ మాదికావ్యము. దానిని వినినఁ బుత్రసంతానముగోరువారి కది లభించును. ధనధాన్యములుగోరువారి కవి ప్రాప్తమగును. దీనివలన నాయురారోగ్యములు గలుగును. శ్రీరామ పట్టాభి షేకమును చదువువారును వినువారును స్త్రీలగుచోఁ గౌస ల్యాదులవలె సత్పుత్రులఁగని సంతోషింతురు. శ్రీమద్రా మాయణము వినువారికి కామక్రోధాదులు నశించును. దేశాంతరము పోయిన స్వజనులును సుఖముగ మఱలివత్తురు. రాజులు శత్రువుల జయింతురు. రామాయణ పారాయణము వలన గృహముననుండు భూత పిశాచాదులు తొలఁగును. గ్రహచారదోషములు పోవును.

మహాజనులారా! ఇది మునుపు జరిగిన వృత్తాంతము. దీనిని భక్తి శ్రద్ధలతో పఠించినను వినినను వ్రాసినను వ్రాయించినను సకల శుభము లొనఁగూడును. ఇట్లు విష్ణు దేవుని మహిమను దెలిసినవారు పునర్జన్మములేని యానంద మయమగు వైకుంఠము చేరుదురు.

యుద్ధకాండము సమాప్తము.

నమోస్తు రామాయ సలక్ష్మణాయ
నమోస్తు దేవ్యై జనకాత్మజాయ
నమోస్తు రుద్రేంద్ర యమానిలేభ్యో
నమోస్తు చంద్రార్క మరుద్గణేభ్యః॥

మంగళం కోసలేంద్రాయ మహనీయ గుణాత్మనే,
చక్రవర్తి తనూజాయ సార్వభౌమాయ మంగళమ్॥

శ్రీరామార్పణమస్తు.

—:0:—

చిత్తూరు శ్రీ వెంకటేశ్వర ముద్రాక్షరశాలయందు ముద్రితము.

రామమంత్రము

పాట — ఆటతాళము. నీలాంబరిరాగము.

రామమంత్రము - శ్రీరామమంత్రము
దీనిఁబోలుమంత్రమెద్ది దివిజులకైనన్ ॥రామ॥
సకలపాప హారంబగును
సర్వతాప శమంబగును
సాటిలేని సౌఖ్యమిచ్చు
సారతమం బగుచు వెలయు ॥రామ॥
సహస్రనామతుల్యమగుచు
సకలలోక పూజ్యమగును
సనక సనందాదులచే
సతతము భజియింపఁబడెను ॥రామ॥
భుక్తి ముక్తి రొసగునట్టి
భువిని వెలయు మంత్రము
దీనజనుల కల్పతరువు
తెలియఁదరమె దీనిమహిమ ॥రామ॥
ఆపదుద్ధారకంబు
ఆనందదాయకంబు
అసురగర్వభంజకంబు
అమృతతుల్యమగుచు వెలయు ॥రామ॥

ఇతర గ్రంథములు

1. పరమపదసోపానము	...	0—3—0
2. రామగీతము	...	0—2—0
3. మహాత్ముని జీవితతత్త్వము	...	0—2—0
4. భక్తకథావళి	...	0—4—0
5. ఆంధ్రరాష్ట్రము	...	0—1—0

ఆంగ్లగ్రంథములు

1. ప్యూర్మేక్ డైట్	...	0—2—0
2. టాక్స్ టు ది యంగ్		
భాగము I	...	0—1—0
3. ,, భాగము II	...	0—1—0

వంగీపురం రంగస్వామయ్యంగారు.
బ్రాహ్మణవీధి, పాకాల,
(చిత్తూరు జిల్లా).

శ్రీ వెంకటేశ్వర ముద్రాక్షరశాల, జండావీధి, చిత్తూరు.